

Nisan/April 2016, Volume/ Cilt:2, Issue/Sayı:1

International Journal of Political Studies

ULUSLARARASI POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

Address: Arabacı Alanı Mah. Mustafa Ocak Sok. No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Turkey

Center for Political, Economic and Social Resarch
(Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi)

**International
Journal of Political Studies**
(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

April / Nisan 2016

Volume / Cilt: 2

Issue / Sayı: 1

e-ISSN: 2149-8539

ISSN: 2149-8539

<http://www.politikarastirmalar.org>

Adres: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye
E-posta: pesaarastirma@gmail.com **Tel:** +90 532 769 5899 **Fax:** +90 (264) 295 6233

Center of Political, Economical and Social Research
International Journal of Political Studies

Published by / İmtiyaz Sahibi
PESA: Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler

Doç. Dr. Bünyamin Bezci
Doç. Dr. Serdar Güleler

Co-Editors / Yardımcı Editörler

Araç. Gör. Soner Tauscher
Araç. Gör. Fikret Topal
Araç. Gör. Elif Madakbaş Güleler
Araç. Gör. Mustafa Caner

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOSIndex), Dergipark,
DRJİ tarafından taranmaktadır.

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

Advisory Board / Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Ahmet K. Bayram (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla Yayla (Haliç Üniversitesi)	Doç. Dr. Cenap Çakmak (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek (Medipol Üniversitesi)	Doç. Dr. Cengiz Tomar (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Emre Bağce (Marmara Üniversitesi)	Doç. Dr. Derda Küçükalp (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun Yılmaz (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Doğan Bıçkı (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kaya (İstanbul Üniversitesi)	Doç. Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem Kılıç (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Özlem Oğuzhan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün (Maltepe Üniversitesi)	Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Rıza Çoban (Anayasa Mahkemesi)	Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Alev Erkilet (Sabahattin Zaim Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik (Kırıkkale Üniversitesi)
	Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi)

Publications Board / Yayın Kurulu

Doç. Dr. Bünyamin Bezci	Araç. Gör. Soner Tauscher
Doç. Dr. Serdar Güleler	Araç. Gör. Fikret Topal
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç	Araç. Gör. Elif Madakbaş Güleler
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan	Araç. Gör. Ensar Muslu

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

April /Nisan 2016

Volume / Cilt: 2

Issue / Sayı: 1

e-ISSN: 2149-8539

CONTENT / İÇİNDEKİLER

<i>Advisory Board</i>	Danışma Kurulu	ii
<i>Copyright</i>	Telif Hakkı	iii
<i>Contents</i>	İçindekiler	iv
Balkanlar’da Milliyetçilik ve Din		1
<i>Hüseyin Sadoğlu</i>		
Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri		11
<i>Cem Kotan</i>		
Müzikal Ötekileştirme: Siyahî Müzikleri (Blues) Örneği		27
<i>Yusuf Çişçi</i>		
Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri Ve Kurumsallaşma Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme		41
<i>Gökhan Karakurt</i>		
Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi Ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi		51
<i>Ceyhun Haydaroğlu, Gülşah Çevik</i>		
Temsili Demokrasiden Katılımcı Demokrasiye: Sosyal Medya		65
<i>Zehra Hopyar</i>		
Çeviri		75
<i>İrfan Haşlak</i>		

Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din

Doç. Dr. Hüseyin Sadoğlu

Bilecik Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

huseyin.sadoglu@bilecik.edu.tr

Özet

Din ile milliyetçilik arasındaki ilişki pek çok açıdan karmaşık bir görüntü sergiler. Bununla birlikte erken dönem milliyetçi ideologların gözünde din, üyelerini ulus-üstü bir bağlılıkta birleştiren bir aidiyet biçimi olarak uluslaşma sürecinde bir engel olarak algılanmıştır. Öte yandan hemen aynı süreçte bazı ülkelerde din - milliyetçilik ilişkisinde, kimi zaman din ulusal kimliğin başat unsuru olarak işlev görmüştür. Çok iyi bilinen İsrail örneği istisna edilecek olursa, Polonya ve İrlanda'da Katolikliğe sadakat ile ulusal bağımsızlık el ele gitmiştir. Bu çalışma ulusal kimlik yaratma sürecinde dinsel faktörlerin rolünü tartışmak yanında, Balkan ülkelerinin dinsel ortaklığa rağmen, nasıl olup da modern zamanlarda her birinin ayrı bir ulusal karakter kazanabildikleri üzerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Balkan Ulusları, Milliyetçilik, Dinsel Milliyetçilik, Osmanlı Millete Sistemi, İmparatorluklar ve Milletler

Nationalism and Religion in Balkans

Abstract

The relationship between religion and nationalism presents a complicated image in many respects. However, during the early periods of the nationalist ideology's spread, the fact religion tried to unite its members on supra-national loyalty, a universal essence was regarded as an obstacle for the process of nation formation. On the other hand, during the same period, while religion-nationalism relation in some countries was not tense, religion functioned as the main factor for national identity. Except for the well-known Israel sample, loyalty to Catholicism and national independence in Poland and Ireland went hand in hand. Besides discussing the religious foundations role in creating national identity depending on the historical data in the Balkans during the modern times, this study has also focused on the question how each Balkan country has gained national character despite religious association.

Key Words: Balkan Nations, Nationalism, Religious Nationalism, Ottoman Millet System, Empires and Nations.

GİRİŞ

Fransız Devrimi ile birlikte tarih sahnesine çıkan milliyetçiliğin yakın zamanlara özgü modern bir olgu mu, yoksa insanlık tarihi kadar eski tarih-dışı bir olgu mu olduğu tartışmaları yanında milliyetçilik teorisyenlerinin tartıştığı bir diğer konu din gibi geleneksel dönemin temel aidiyet biçimlerinin modern milliyetçiliklerde oynadığı rol ile ilgidir. Balkanlar bu açıdan, modern milliyetçiliklerin oluşumunda dinin rolünü test etme ve belirleme noktasında bir laboratuvar niteliğindedir. Gerçekten de bugün gerek Asya, gerek Avrupa uluslarıyla kıyaslandığında oldukça küçük milletlerden oluştuğu görülen – Literatürde “Balkanlaşma” tabiri sübjektif birtakım siyasal kriterlere göre bir topluluğun çok sayıda alt etnik kategoriye bölünmesini ifade etmek için kullanılıyor- Balkan toplumlarının mevcut ulus-devlet formasyonlarının oluşumunda dinin ve din adamlarının etkisini açık bir şekilde gözlemlemek mümkün. Ancak bu durum Balkan milliyetçiliklerinin son tahlilde dinsel bir milliyetçilik (religious nationalism) olarak nitelendirilmesi yolunda özellikle tarihçiler arasında genel bir mutabakatın varlığı anlamına gelmiyor.

Maria Todorova gibi Balkan çalışmaları üzerinde hatırı sayılır bir otoriteye sahip tarihçiler, özellikle Ortodoks inancının Balkan milliyetçiliklerinin oluşumu ve takviyesinde önemli bir ağırlığa sahip olmakla birlikte, son kertede tıpkı diğer modern milliyetçiliklerde olduğu gibi milliyetçi akımların Balkanlar'da da seküler orta sınıflar tarafından yaratıldığı ve biçimlendirildiğini savunur. Benzer şekilde kimi araştırmacılar da Balkanlar'daki ulus-devlet oluşumlarının Osmanlı İmparatorluğu kadar, Rum Ortodoks Kilisesi'ne (Greek Orthodox Church) karşı verilen bir bağımsızlık mücadelesi sonucunda kurulduğuna vurgu yapar. Neticede ilk yaklaşım Balkan ulusçuluklarını açıklamak için ticaretin

yaygınlaşması, seküler eğitim veren kurumlarının tedavüle girmesi, iletişim ve ulaşım imkanlarının artması gibi faktörlere ağırlık verirken, dinin ve din adamlarının rolünün abartılmaması gereği üzerinde durmaktadır.

Öte yandan George Arnakis ve Kemal Karpat gibi tarihçiler ise, Balkanlar'da ulusal Ortodoks inancının bir tür ön-milliyetçilik (proto-nationalism) işlevi gördüğünü, Osmanlı İmparatorluğu döneminde millet sistemi ile yaratılan dinsel ayrımın bugünkü modern Balkan milliyetçiliklerinin etnik çekirdeğini oluşturduğunu savunur. Nitekim bugünkü modern Yunan ulusunun temelinde Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne yönelen sadakat çerçevesinde oluştuğunu ve geliştüğünü biliyoruz. Hepsi Ortodoks olan, ancak adadilleri birbirinden farklı Türkçe konuşan Karamanlılar'ın (Karamanlides), Ulahça konuşan Romanya kökenlilerin ve Arnavut dilli kimi Ortodoksların Grek kimliği ile ilişkisini dinsel bağlılık dışında başka bir şey ile açıklamak pek mümkün görünmemektedir. Benzer şekilde Balkan Savaşları'ndan sonra önemli bir kısmı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Bulgar dilli Pomaklar'ın, Makedonya'daki Torbeşler'in, ana dili Rumca olan Girit Türkleri'nin (Cretan), Kosova'daki Arnavut ve Boşnaklar'ın Türkiye'ye yönelen sadakatini dil ve etnik köken değil; Osmanlı'nın "hakim millet" aidiyeti belirlemişti (Arnakis, 1963: 118-19). Çoğaltılabilecek bu örneklerden anlaşılacağı üzere bugünkü Balkan coğrafyasında mevcut ulusal kimliklerin ağırlıklı olarak dinsel mensubiyet üzerinde temellendiği söylenebilir. Ancak bu genel gözlem, ezici çoğunluğu Ortodoks olan Bulgar, Sırp, Yunan, Makedon, Karadağ ve Rumen halklarının neden tek bir ulus-devlet çatısı altında olmadığını açıklayamaz.

Bu çalışma Balkanlar'da modern zamanlarda ulusal kimliklerin yaratımında dinsel kurumların rolünü tarihsel veriler bağlamında tartışmak yanında, dinsel ortaklığa rağmen her birinin nasıl olup da ayrı bir ulusal karakter kazanabildikleri sorunsalı üzerine odaklanmıştır. Gerek milliyetçilik tarihinin, gerek milliyetçilik teorilerinin gösterdiği gibi bugünkü uluslararası sistemin temel unsurları olan ulus-devlet yapılarının tek bir modelle veya teorik soyutlama ile izah edilmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim milliyetçiliklerin birbirinden esaslı şekilde ayrılan Batı Avrupa, Asya ve Afrika uygulamalarından, gelişmiş ve az gelişmiş versiyonlarından, romantik ve politik modellerinden bahsedilmektedir. Bu bakımdan analitik bir değerlendirme yapabilmek için Balkan halklarının öncelikle hangi tarihsel süreçleri takip ederek, hangi modele uygun bir uluslaşma paradigmasını benimsediğini belirlemek önemli olacaktır. Tam da bu noktada şunu önemle belirtmek istiyorum ki, benim burada Balkanlar'da uluslaşmanın tarihsel seyrine ilişkin zikredeceğim gelişmeler, Balkan tarihi üzerine çeşitli okumalar yapmış olan hemen herkesin az çok vakıf olduğu bilgilerdir. Bu itibarla benim bu tebliğ ile yapmaya çalıştığım şey, Balkanlar'da uluslaşma sürecini yeni ve orijinal belgelerle analiz etmekten çok, Balkan tarihi üzerine bilinenleri farklı bir teorik arka plan çerçevesinde okumaya çalışmaktan ibaret olacaktır.

1980'li yılların başında *Hayali Cemaatler (Imagined Communities)* adlı eseriyle milliyetçilik literatürüne önemli bir katkı yapmış olan Benedict Anderson, özel bir kültürel yapı olduğunu iddia ettiği "ulus"un modern zamanlarda birbiriyle ilişkisi olmayan tarihsel süreçlerin tesadüfi bir şekilde ortaya çıkardığı "hayalî bir topluluk" olduğunu iddia etmekteydi. Matbaanın icadıyla kapitalist yayıncılığın yaygınlaşması, resmî devlet dillerinin benimsenmesi, hanedanlıkların çöküşü, dinsel cemaatlerin etkisini kaybetmesi ve hepsinden önemlisi toplulukların dünyayı algılama tarzındaki köklü değişiklik ulusun hayal edilebilirliğini mümkün kılan faktörlerdi (Anderson, 1995: 61). Anderson'a göre milliyetçilik 18. yüzyılda Batı Avrupa ve Latin Amerika'da bu tarihsel faktörlerin etkisi altında sözü edilen toplumların kendi iç dinamikleriyle bir kez tesadüfen ortaya çıktıktan sonra diğer toplumlar için taklit edilebilir bir forma dönüştü. 19. yüzyılda sömürgeci imparatorlukların denetimi altındaki Asya ve Afrika'da milliyetçilik bu anlamda diğer örneklerden kopya edilen bir ideolojydi. İmparatorluk yönetimleri altında yaşayan "yerli" aydınlar, bu dönemde sosyal hareketliliğin artmasıyla hem farklı dünyaları tanımak, hem de farklılıklarının bilincine varmak şansına sahip olmuşlardı. Bu noktadan sonra aldıkları eğitim ve yaşadıkları tecrübe yerli intelijansiyanın kendisini sömürgeci imparatorluk ile özdeşleştirmesini engelleyecekti. Üstelik imparatorluk bürokrasisi içerisinde yükselbilme şansları son derece düşüktü. Böylece Avrupa ve Latin Amerika toplumlarının yıllar süren siyasî mücadeleler sonucu yaratabildikleri ulus-devlet örgütlenmesi, Asya ve Afrika'nın yerli aydınları için kopyalanabilir bir model olarak siyasal bağımsızlıkla özdeşleşti. Burada önemli olan şey, mevcut ulus-devlet modellerinden hangisinin benimseneceğiydi. Yerli aydınların bu konuda bütünüyle özgür bir seçim yaptıkları söylenemez; Asya ve Afrika'da yeni ulusların üzerine yükseldiği kültürel zemin büyük ölçüde

tarihsel koşulların belirlediği toplumsal yapıları. Bir bakıma yerli intelijansiya bir yandan sömürgeci imparatorluğa karşı bağımsızlık mücadelesi verirken, diğer yandan Batı'daki millet ve milliyetçilik modellerinden kendi toplumlarına uygun olanlarını seçerek yerel koşullara uyarlamaya çalışmıştır (Anderson, 1995: 126-32).

1. Din ve Milliyetçilik

Din ile milliyetçilik arasındaki ilişki pek çok açıdan karmaşık bir görüntü sergiler. Geleneksel dönemin en temel aidiyet biçimi olarak din ya da dinler, müntesipleri arasında etnik, dilsel ya da teritoryal bir ayırım yapmaksızın onları ilahî kurtuluşa davet etmektedirler. Dolayısıyla Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Budizm gibi dünya dinleri, belirli bir etnik grubun içerisinde ortaya çıkmakla birlikte, iddiaları ve misyonları gereği evrenseldirler. Ve hemen her din, inananları arasında sıkı bir kardeşlik bağının tesisini bir ibadet gibi takdim etmektedir. Bu itibarla hakim dinlerin evrensel cemaatleri ile 18. yüzyılın etnik ya da teritoryal milliyetçilikleri arasında gerilimli bir ilişkinin yaşanacağını tahmin etmek zor olmayacaktı. Milliyetçiliğin ilk kez ortaya çıktığı Fransa'da Katolik Kilisesi ile laik siyasi iktidar arasındaki gerilim, başta eğitim ve yargı olmak üzere pek çok alanda sıkı bir rekabete yol açmıştı. Hatta milliyetçilik çağından çok önce de Roma Katolik Kilisesi ile Avrupa'nın mutlak monarşileri arasındaki egemenlik mücadelesi, özellikle Katolik inancını benimseyen halkları Kilise ile devlet arasında bir sadakat tercihi yapmak zorunda bırakmıştı. Katolik dünyasında bu sorun bir ara dini otorite-dünyevî otorite ayrımıyla aşılmaya çalışıldıysa da, Kilise dünyevî otoriteyi dolaylı bir şekilde de olsa kontrol etme iddiasından hiçbir zaman geri adım atmadı. Nihayet yargı ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin Kilise'nin uhdesinden çıkarılarak devlet denetimi altına girmesi, 16. yüzyıldan itibaren önce Reform, sonra da Aydınlanma Düşüncesi'nin düşünsel katkıları sayesinde gerçekleştirilebildi. Batı Avrupa'nın kimi ülkelerinde kiliseler; ya Roma ile olan bağları koparılarak devletleştirildi, ya da laik düzenlemelerle toplumsal ve siyasi alanın dışına itildi. 1648 Westphalia Barışı, Batı Avrupa'da mutlak monarşilerin Kilise karşısında siyasi anlamda bağımsızlıklarını tescil ettiği gibi, kralların Papa ile sürdürdüğü sadakat yarışını da kazandığını ifade ediyordu. Kralın belirli siyasi sınırlar içerisinde tebaası üzerinde mutlak kontrol sağladığı bu dönem, pek çok sosyal bilimci tarafından vatandaşlığa dayalı teritoryal milliyetçiliğin temellerinin atıldığı ön-milliyetçilik (proto-milliyetçilik) dönemi olarak adlandırıldı. Ancak daha sonraki yüzyıllarda mahkemelerde ve okullarda Latince yerine, millî dillerin kullanılması ısrarıyla alevlenen bu tartışmalar ulusal aidiyet ile dinsel aidiyetin rakip sadakat odakları olarak algılanmasına hizmet etti. Fransa gibi köktenci laik uygulamaların yürürlükte olduğu ülkelerde köy papazı ile öğretmen arasındaki rekabet, edebî literatürde de işlendiği gibi uzun süre din ile millî devletin iktidar mücadelesi olarak yorumlandı (Kerr, 1994: 20-21).

Gerçekten de milliyetçi ideolojinin yayılmaya başladığı ilk dönemlerde din, müntesiplerini tek bir evrensel hakikat bağlamında birleştirmeye çalışan ulus-üstü bir bağlılık (supra-nationalism) olarak uluslaşma sürecine bir engel olarak algılandı. Ortaçağ Avrupa'sında bütün beşerî eylemleri meşrulaştırma tekeli elinde bulunduran Kilise, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olma iddiasıyla coğrafi ve siyasi ayrımların ötesinde üyeleri üzerinde güçlü bir otorite tesis etmişti. Nitekim Haçlı Seferleri olarak bilinen süreçte Katolik Avrupa'nın kutsal birtakım davalar uğruna nasıl seferber edildiği defalarca görülmüştü. Hiç şüphesiz Avrupa'da bu dönemin krallarını, şövalyelerini, feodal senyörlerini Papa'nın çağrısına kayıtsız-şartsız itaate sevkeden şey, Kilise'nin hemen her kesimden insan üzerinde kurduğu güçlü bir otorite idi. Çünkü müntesiplerinin Kilise ile kurduğu özdeşlik duygusu, sadece bu dünyayı değil, ölümden sonraki yaşamı da belirleyecek olan mistik ve irrasyonel bir bağa dayanıyordu. İşte bu sayede müminler tek bir Kilise'nin çatısı altında hiç görmedikleri, tanımadıkları, dilleri ve kültürleri konusunda hiçbir fikirlerinin olmadığı dindaşlarıyla "inanç kardeşliği" temelinde bir özdeşlik kurabiliyordu. Dinsel sadakatin ortaya çıkardığı bağlılık, bir yandan Halife, Patrik ya da Papa'ya yönelen dikey bir sadakati, bir yandan da aynı inancı paylaşan ümmete yönelen yatay bir sadakati ifade ediyordu. Hiç şüphesiz düzenli ve toplu ibadetler (Hac, kilise ayinleri vb.), kutsal ikonlar ve dinsel semboller bu özdeşlik duygusunu takviye ediyordu.

Ulus-devlet formasyonunun ilk defa benimsendiği Fransa'da Roma'ya yönelen dinsel sadakat, ulus'un politik ve teritoryal tanımı çerçevesinde bir engel olarak algılandı. Dinden bağımsız yeni bir sadakat odağı yaratmayı hedefleyen Fransız milliyetçilerini Roma ile politik bağların koparılması da tatmin etmedi; her düzeyde dinsel sadakat ulusal kimliğe yönelen bir tehdit olarak görüldü. Ayrıca milliyetçi önderler sık sık ulusal bütün içinde parçalanmanın bir işareti olarak dinler arası rekabetin mevcut olduğunu gözlemlediler ve farklılığı elimine etmek için çaba gösterdiler. Dolayısıyla seküler bir

ulusal kimlik yaratmayı amaçlayan Fransa gibi ülkelerde uluslaşma süreci, laikleştirici politikalarla eş zamanlı olarak uygulandı. Hatta kimi sosyal bilimciler Fransa'daki seküler uluslaşma sürecinden hareketle, genel anlamda milliyetçiliği; inançları, ortak pratikleri ve sembollerleriyle geleneksel dinlere karşı modern zamanların yeni dini olarak tanımladı (Hayes, 1995: 227-46).

Ancak ulusal bir kimlik inşa etmeyi amaçlayan pek çok ülkede Fransa'dakinin aksine milliyetçilik-din ilişkisi gerilimli olmadığı gibi, din millî kimliğin en başat unsuru olarak da işlev görebilmiştir. Çok bilinen İsrail örneği dışında, belirgin bir şekilde Polonya ve İrlanda'da Katoliklik bağlılık ile ulusal bağımsızlık el ele gitmiştir. Benzer bir durum Katalonya ve Galler için de söz konusudur. Nitekim İrlanda'da pek çok zaman İrlandalı olmak (Irish) ile Katolik olmak aynı şey olarak görülmüştür. Yine günümüzde Arap milliyetçiliği ile İslam o denli özdeşleşmiştir ki, pek çok kişi geçen yüzyılda Arap milliyetçiliği fikrine önyak olanların Hıristiyan Araplar olduğunu anlamakta güçlük çekmektedir. Evrensellik iddiasına rağmen dinler, Hobsbawm'ın işaret ettiği gibi dünyanın pek çok ülkesinde millî kimliklerin oluşumunda ve korunmasında "paradoksal bir çimento" işlevi görmüştür (Hobsbawm, 1995: 91). Modern ulus-devletlerin pek çoğunun bayrağında ve armasında görüleceği gibi, kimi sembol ve ikonlar dinlerden devşirilmiştir. Yine pek çok ulus varlığını ve bağımsızlığını Tanrı'nın bir lütfu ve kararlı iradesi olarak takdim ederek kendine dinsel bir dayanak sağlamak lüzumunu hissetmiştir. Kimi ülkelerde ulusal bağımsızlık kutlamaları ile dinsel ayinler arasında ayırım yapmak güçleşmektedir. Dahası pek çok örnekte olduğu gibi ulusal bağımsızlık uğrunda hayatlarını kaybedenler Tanrı katında "aziz" ya da "şehit" rütbesine çıkarılarak Tanrı'nın ilgisine mazhar özel bir millet düşüncesi yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Din ile millî kimlik arasında kimi zaman tek yönlü, kimi zaman da karşılıklı takviye mevcut Balkan milliyetçiliklerinin çoğu için de geçerlidir. Bu takviye bazen açık şekilde tasarlanmış, bazen de tarihsel şartlardan ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Balkan uluslarının teşekkülünde genelde dinlerin, özelde Ortodoksluğun rolünü belirleyebilmek için Osmanlı dönemine ve Millet Sistemi'ne başvurmak kaçınılmazdır.

2. Osmanlı Millet Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi", zannedildiğinin aksine etnik-dinsel bir ayrımı değil, tebaanın din ve mezhep temelinde farklılaşan yasal bir statüye tabi tutulmasını ifade etmekteydi. Büyük ölçüde İslam hukukunu esas alan bu ayrım, Müslümanların hakim olduğu bir devlette gayrimüslim tebaa ile "zımmî" statüsünde bir anlaşmanın yapılabileceği varsayımından temel alıyordu. Sistem aslında son derece basit bir siyasal denkleme dayanıyordu. Buna göre haraç ve cizye gibi birtakım ek yükümlülükler karşılığında gayrimüslim tebaanın can ve mal emniyeti ile din hürriyeti devlet tarafından güvence altına alınıyordu. Sistem, aynı zamanda gayrimüslimlerin pek çok alanda idarî, hukukî ve dinî özerkliklerini de teminat altına almaktaydı. Örneğin taraflardan her ikisinin aynı milletin üyesi olması kaydıyla tüm özel hukuk uyuşmazlıkları gayrimüslimlerin oluşturduğu mahkemelerde görülüyordu. Yani evlilik, miras, boşanma gibi hukukî işlemler Milletbaşı'nın (Etnarhis) tayin ettiği görevlilerce gerçekleştiriliyordu (Eryılmaz, 1990: 17). Gayrimüslimlere ilişkin bütün din hizmetleri merkezden taşraya uzanan dinî bürokrasi tarafından yürütülüyordu. Taşradaki cemaat yönetimlerinin vergi toplamak, eğitim vermek, asayiş sağlama, bozulan yolları tamir etmek gibi yerel kamu hizmetleri dahil pek çok görevi vardı. Bu itibarla Millet Sistemi, özü itibarıyla İslam Hukuku'nun telkin ettiği esaslar çerçevesinde bir yapılanmayı ifade ediyor olsa da, pratikte gayrimüslim halkların yönetiminde idarî bir kolaylık da sağlıyordu. Bu itibarla cemaatleri üzerinde yetkilendirilmiş Millet temsilcileri, Osmanlı yönetimine karşı sorumlu hale getiriliyordu. Böylece gayrimüslim halkları doğrudan yönetmek yerine, aynı dine mensup araçlar sayesinde çıkabilecek muhtemel sorunlar en aza indirilmeye çalışılıyordu.

Millet Sistemi, Osmanlı tebaasını önce Millet-i Hakime (Hakim Millet) ve Millet-i Mahkûme (Mahkum Millet) ya da Millet-i Saire (Diğer Millet) etiketleriyle Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye ayırıyordu. Ancak gayrimüslim tebaa yine din ve mezhep ölçütüne göre ikinci bir ayrıma tabi tutularak Gregoryen, Ortodoks, Katolik, Musevi gibi alt kategorilere ayrılıyordu. II. Mehmet döneminden itibaren kurumsallaşmaya başlayan Millet Sistemi, geniş imparatorluk coğrafyasında merkezden taşraya Patriklik, Başpiskoposluk ve Metropolitlik gibi hiyerarşik bir örgütlenmeyi gerekli kılıyordu. Merkezdeki Milletbaşı, bu örgütlenmenin tepesinde yer alan kamu görevlisi olarak Osmanlı yönetimi ile gayrimüslim cemaati arasında "resmî ara merci" işlevini görüyordu. Millet temsilcileri teorik olarak eşit kabul edilmekle birlikte, pratikte en kalabalık cemaati kontrol eden Ortodoks Patriğinin diğerlerine önceliği söz konusuydu. Örneğin Millet temsilcilerinin aralarında yapacakları bir toplantıya Ortodoks Patriğinin başkanlık yapması gerekiyordu (Eryılmaz, 1990: 38-39).

Osmanlı İmparatorluğu 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce Balkanlar'ı, sonra da İstanbul'u fethettiğinde buralarda yerleşik Rum, Sırp, Bulgar, Rumen halklarının tamamını mezhep temelinde İslam Ortaçağındaki kullanımıyla "Rum" olarak adlandırdı. "Millet-i Rum" aralarında dilsel ve etnik köken farklılıkları bulunan Ortodoks cemaatin tümünü ifade ediyordu. Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethedince, sonradan Gennadios adını alacak olan ve Katolik Roma'ya husûmeti ile bilinen Georgios Scholarios'u tüm Ortodoks tebaayı temsilen patrikliğe getirdi. Kuşkusuz Osmanlı yönetimi açısından Ortodoks tebaanın etnik dağılımının bir anlamı yoktu. Üstelik Balkan Slavları da dahil olmak üzere bütün Ortodoksları tek bir Patriklik çatısı altında toplamının idarî bir kolaylık sağlayacağı tahmin edilebilir.

Oysa bu halklar bir zamanlar Bizans'ın etkisiyle Ortodoksluğu kabul etmiş olsalar bile, Osmanlı fethi öncesi bağımsız (autocephal) ya da özerk (autonomus) kiliselere sahiplerdi. Nitekim Balkanlar'da ilk Slav kilisesi, kimi zaman Bulgar Ulusal Kilisesi olarak da anılan Tırnova Patrikliği idi. 1235'te Ekümenik Patrik tarafından "Patriklik" olarak tanınmasına rağmen Osmanlı fetihleri sonrasında varlığına son verildi. Tırnova Kilisesi'ni Ohri ve Pec (İpek) izlemişti. 1219'da Sırp Prenslığı'nde Başpiskoposluk olarak kurulan Pec Kilisesi, 1346'da Stephan Duşan tarafından patrikliğe yükseltildi. Daha güneyde yer alan Ohri ise, çoğunluğu Slav olmakla birlikte etnik açıdan heterojen bir cemaate sahipti. Bizans İmparatoru Justinianus tarafından Başpiskoposluk olarak kurulan Ohri, hiçbir zaman patriklik olarak tanınmadı. II. Mehmet, Gennadios'un yargılama yetkisini tüm Ortodoks Balkanları içerecek şekilde genişletince Ekümenik Patrikliğin denetimi dışındaki tek Ortodoks Slav kilisesi olarak Karadağ Piskoposluğu kalmıştı (Jelavich, 2006: 20-26). Vladika'nın yönetimi altında bir tür teokrasi ile yönetilen Karadağ sadece dinî açıdan değil, bağımsızlığını kazandığı döneme kadar geniş bir idarî özerkliğe de sahip olmuştu.

Balkanlar'daki etnik Ortodoks kiliselerin lağvedilerek yargılama alanının Ekümenik Patrikliğe devredilmesi, Balkan Slavlarının Helenleşmesine lojistik destek vermek anlamına geliyordu. Zira bu düzenleme sayesinde Ortodoks Slavların meskun olduğu alanlarda kilise bürokrasisi ve eğitim kurumları Rumlardan oluşacak, ibadetlerde de Slavonca yerine Rumca kullanılacaktı. Ancak bu uygulama çok uzun süre yürürlükte kalmadı. 1557'de Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın ısrarıyla önce Pec (Metohija), ardından Ohri Patriklikleri yeniden ihdas edildi. Sadrazamın kardeşi ya da yeğeni olduğu sanılan Makarije Sokoloviç'in ardından sırasıyla diğer üç akrabası da Pec'teki patrikliğin başına geçtiler. Pec Patrikliği'nin kurulmasıyla Sırp Kilisesi'nin yargılama alanı kuzeyde Habsburg sınırlarından güneyde Adriyatik sahillerine kadar geniş bir alanı kapsıyordu (Banac, 1997: 89). Böylece Balkanlar'da Sırp etnik kimliği açısından bir ön milliyetçi oluşumun temelleri atılmış oldu. Kuşkusuz bu durumdan en olumsuz şekilde etkilenen etnik grup, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağımlı kalan Bulgar Ortodoksları oldu. Nitekim sözü edilen tarihlere kadar Bulgar aydınların kendilerini Rumlukla özdeşleştirmeleri oldukça yaygın bir eğilimdi.

Pec Patrikliği'nin Osmanlı yönetimine sadakati, Ekümenik Patrikliğin aksine her zaman tartışmalı oldu. Nitekim Sırp Kilisesi'nin II. Viyana Kuşatması'mı izleyen savaşlarda Habsburglara destek vermek suretiyle ihaneti açığa çıkınca bağımsız statüsünün lağvedilmesi yeniden gündeme geldi. Habsburgların Belgrad'ı 1688'de ele geçirmeleri üzerine Pec Patriği III. Arsenije Carnojevic, Sırp cemaatini Osmanlı yönetimine karşı isyan etmesi için teşvik etmişti. Ne var ki, bir yıl sonra Habsburglar Belgrad'ın dışına püskürtülünce cezalandırılacağından endişe eden Patrik, onbinlerce takipçisiyle Avusturya'ya sığındı. Karlofça'ya yerleşen Sırp cemaati Osmanlı Millet Sistemi'ne benzer şekilde Pec Patrikliği'ne bağlı bir metropolitlik altında örgütlendi. Ancak Karlofça Metropolitliği ile Pec Patrikliği arasındaki hiyerarşik ilişki çok uzun sürmedi. Çünkü son gelişmeler Osmanlı yönetiminin Pec Patrikliği'ne yönelik tutumunu tamamen değiştirdi. Bu doğrultuda Pec Patrikliği, 1766'da ikinci kez Ekümenik Patrikliğin denetimi altına sokuldu (Arnakis, 1963: 128). Bir yıl sonra (1767) daha çok ekonomik ve demografik nedenlerle Ohri Patrikliği de lağvedilince, İstanbul'daki Ekümenik Patriklik yeniden eski yargılama alanına kavuştu. Bununla birlikte Karlofça Metropolitliği, modern Sırp milliyetçiliğinin teşekkülünde kültürel bir merkez olmasıyla önemli bir işlevi yerine getirdi. Vuk Karadziç gibi çağdaş Sırp edebiyatının ve dilinin öncüleri bu metropolitliğin himayesi altında yetişti ve eserler verdi.

Balkan kiliseleri gerek Ekümenik Patrikliğin denetiminde, gerek Slav kökenli halkların yönetiminde Osmanlı yönetiminin desteklediği İslamlaştırma süreçlerine karşı en önemli direnç merkezleri olarak işlev görmüşlerdi. Osmanlı fethi ile birlikte bağımsızlığını yitiren Hıristiyan Balkan

halkları açısından kiliseler ve onlara bağlı olan okullar, hayır kurumları ve manastırlar kültürel kimliklerini geliştirip yaşatabilecekleri müstesna kurumlardı. Bu itibarla Balkanlar'da kiliselerin Osmanlı yönetimi altında muhafaza ettiği şey, sadece din ile sınırlı değildi. Osmanlı hakimiyeti boyunca Balkan halklarının gayet iyi idrak ettiği gibi din kaybedilince kültürel kimlik anlamında her şey kaybediliyordu. Bu durum Balkanlar'da oldukça yaygın bir algı olarak, birisi Müslüman olduğunda bunun aynı zamanda Türk olmak anlamına geldiğini veya birisi ancak Hıristiyan olarak kaldığı sürece kendisini Sırp, Hırvat, Bulgar, Yunan olarak tanımlamasının mümkün olduğunu ifade ediyordu (Arnakis, 1963: 120). Öte yandan Osmanlı fethi Balkanlar'da eski yönetici sınıfları ve yerel aristokrasiyi de büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Bu yerel eşrafın mülkleri ve imtiyazlarıyla varlığını sürdürebildiği örnekler Bosna gibi ihtida eden bölgeler ile Eflak, Boğdan ve Erdel gibi uzak eyaletlerle sınırlıydı. Oysa kiliseler ve onlara bağlı yerel cemaat örgütlenmeleri tüm Osmanlı egemenliği boyunca idarî ve kültürel özerkliğini muhafaza etmişti. Bu itibarla kiliseler Ortaçağ Bizans İmparatorluğu ile Balkan prensliklerinin ortaya çıkardığı devlet geleneğini de tevarüs etmişlerdi (Jelavich, 2006: 39). Evrensellik iddiası ile uzun süre tarih sahnesinde var olan Bizans İmparatorluğu yıkılmıştı, ama aynı iddiayı devam ettiren Ekümenik Patriklik dimdik ayakta idi.

3. 19. Yüzyıl: Dinsel Cemaatten Hayalî Ulusal Cemaate

19. yüzyıl, Balkan halkları açısından çeşitli faktörlerin eş zamanlı olarak tetiklediği bir etnik ayrışma dönemi oldu. Orta Avrupa üzerinden Balkanlar'a yayılan milliyetçi akımlar, gelişen ticaret sayesinde zenginleşen yerli bir orta sınıfın ortaya çıkışı, Rus Çarlığı'nın Pan-Slavist genişleme politikası, Viyana Düzenlemeleri (1815) ile güvence altına alınan toprak bütünlüğü ilkesinin yüzyılın ikinci yarısında terk edilmesi gibi birbirinden bağımsız pek çok gelişme Balkan halklarının bağımsızlığına kapıyı araladığı gibi, ulus-devlet oluşumlarına da uygun zemini hazırlamıştı. Fakat daha da önemlisi Balkan halklarının tâbi olduğu Osmanlı yönetiminin askerî, siyasal ve ekonomik açıdan hasımlarıyla rekabet etmekten uzak bir durumda olmasıydı. Bir zamanlar geleneksel Millet Sistemi'yle kolaylıkla denetim altına alınan Balkan toprakları, Tuna'dan Adriyatik'e, Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar ayrılıkçı isyan ateşiyle yanıp kavruluyordu. Ayrılıkçı hareketlere karşı Babıali son çare olarak tüm tebaasını "bila tefrik-i cins ü mezhep", yani ırk ve din ayrımı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı temelinde birleştirmeyi denediye de, bu çaba hem Müslüman, hem de gayrimüslim tebaa için parçalanmayı geciktirmekten öte bir anlam ifade etmedi.

Osmanlı Millet Sistemi güçlü bir devlet otoritesi altında tarımsal üretime dayalı, sosyal hareketliliğin son derece düşük olduğu, yerel cemaatlerle çevrelenmiş kapalı toplumlarda başarıyla uygulandı. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde daha önce Rumların tekelinde olan ticarî faaliyetlere Bulgar, Sırp ve diğerleri dahil olunca Balkanlar'ın özellikle liman şehirlerinde zenginleşen bir orta sınıf teşekkül etti. Habsburg İmparatorluğu ve İtalyan şehir devletlerinden Osmanlı şehirlerine mamûl maddeleri ithal edip, tarımsal ve hayvansal ürünleri İmparatorluk dışına ihraç eden Sırp, Bulgar ve Rum tüccarlar bu ticarî amaçlı geziler sayesinde yerel cemaatlerinin kozasından çıkarak Viyana, Venedik, Prag gibi merkezlerde farklılıklarının bilincine varma şansını yakaladılar. Bu ticarî faaliyetleri, hemen hemen aynı dönemlerde gerçekleşen eğitim amaçlı seyahatler izledi. Tarihsel ve kültürel bağlar Rumlar'ı İtalya'nın, Sırp ve Hırvatlar'ı Avusturya'nın, Bulgarlar'ı Rusya'nın seküler eğitim veren okul ve üniversitelerine yönlendirdi. Hatta az bir zaman sonra bu okulların benzerleri Balkan şehirlerinde yerel cemaat önderleri tarafından kuruldu ve faaliyete sokuldu. Nihayet 19. yüzyılın ortalarında pek çok Balkan milliyetçiliği açısından bir kültürel mayalanma dönemi başlamış oldu.

Dinlerin Balkan milliyetçiliklerinin oluşumu ve yaygınlaştırılma sürecinde biri kilise bürokrasisi üzerinden doğrudan, diğeri yarattığı cemaat algısı üzerinden dolaylı bir etkisi söz konusu oldu. Din adamlarının öncülüğü hem milliyetçi bir literatürün yaratılmasında, hem de bu farklılık bilincinin kitlelere benimsetilmesinde kendini gösterdi. Nitekim tarih ve coğrafya gibi konularda ilk popüler eserleri onlar kaleme almıştır. Sırp Jovan Rajiç (1762-1801), Dositei Obradoviç (1742-1811), Rumen Şincai, Maior, Samuel Clain gibi rahipler kültürel milliyetçiliğe eserleriyle katkı veren en önemli din adamlarıydı. Benzer şekilde Bulgar ulusçuluğunun babası sayılan Palssij Hilandersky ve onu takip eden Sofroniy Vračansky popüler millî bir edebiyatın yaratılmasında öncü rolü oynamışlardı. Bu son örneklerde görülebileceği gibi Slav rahipler, eski Yunanca ve Slavonca (Kilise Slavcası) klasik eserleri yerel halk dillerine tercüme ederek, millî kimliğin inşasında önemli bir işlevi yerine getirdiler. Obradoviç'in Sırpça'ya, Vračansky'nin Bulgarca'ya yaptığı çeviriler bu açıdan önemliydi (Ortaylı, 1995: 58-59).

Dinin Balkan milliyetçilikleri üzerindeki asıl belirleyici etkisi, Osmanlı Millet Sistemi'nin yarattığı cemaat algısı üzerinden dolaylı bir şekilde gerçekleşti. 18. yüzyıldan itibaren Anderson'un kurgusuna benzer şekilde Avusturya, İtalya ve Rusya'ya eğitim ve ticaret amaçlı seyahatler yapan yeni orta sınıf, kendi toplumlarına uygun bir milliyetçilik modeli arayışı içerisinde buralardan yayılan romantik milliyetçiliğin büyümesine kapıldılar. Çünkü romantik milliyetçilik, pek çok bakımdan Balkanlar'daki dinsel cemaatlerin etnik-dinsel sınırlarıyla örtüşüyordu.

Batı Avrupa'da gelişen politik ya da liberal milliyetçilik modellerine karşı 19. yüzyılda daha çok Almanya ve Orta Avrupa'da Aydınlanma düşüncesinin evrenselci varsayımlarına karşı duran, mazinin mistifikasyonu yoluyla yüceltilmesini öngören, organik bütünlüğü içerisinde "Volk" a vurgu yapan romantik bir milliyetçi akım ortaya çıkmıştı. Başlangıçta estetik bir devrim olarak sanat ve edebiyat alanında kendini gösteren bu hareket Johann Gottfried Herder (1744-1803) ile birlikte bütünlüklü bir ideolojiye kavuştu. Herder, Tanrısal bir yaratım olarak her milletin dili, dini, gelenekleri, folkloru ve kültürüyle benzersiz bir varlığı temsil ettiğini savunuyordu. Ona göre milletler arasındaki kültürel fark öylesine derindi ki, bu fark sadece gündelik yaşamın formlarında değil, doğrudan milletlerin kendilerine özgü düşünce tarzında belirgin şekilde hissedilebilirdi. Fakat geleneklerin, göreneklerin, inançların, törelerin meydana getirdiği bu kültürel bütünlük kendisini oluşturan unsurların basit bir toplamı değil, ancak ve ancak bütünlüğü içerisinde kavranabilecek organik bir varlıktı. Herder ile birlikte Fichte, Schelling, Schlegel ve Schleiermacher gibi romantikler tarafından geliştirilen bu Volk merkezli milliyetçilik modeli popüler kültürün yüceltilmesi ve otantik köylülüğün öne çıkarılmasıyla Rus narodnikleri tarafından da benimsenmişti.

Tüm Osmanlı yönetimi boyunca Millet Sistemi içerisinde yerel cemaatlerin din, dil, gelenek, görenek ve yaşam biçimi üzerinden yarattığı algı, romantik milliyetçiliğin vazettiği kurguya son derece uygun düşüyordu. Balkanlar'da din, bu organik terkinin en temel bileşeni olarak, halklar arasında varsayılan doğal ve Tanrısal ayrımın temelini oluşturuyordu. Dinin görece öneminin düştüğü dönemlerde bile Ortodoks milliyetçiliklerin, Bulgaristan'da Pomaklara, Bosna'da Boşnaklar'a, Makedonya'da Torbeşlere karşı geleneksel Millet Sistemi'nin bakış açısıyla yaklaşması şaşırtıcı değildir (Todorova, 2006: 353). Kuşkusuz İslam, Balkanlar'ın Ortodoks halkları açısından herhangi bir din değildi. Yüzyıllarca tebaası oldukları İmparatorluğun bir bakıma resmî ideolojisiydi. Ortodoks Balkan milliyetçilikleri açısından "öteki" algısının Müslüman halklar temelinde şekillenmesi anlaşılır bir şeydi. Burada kritik soru, Ekümenik Patriğin denetimi altındaki Balkan Ortodokslarının nasıl olup da, daha alt birimlere ve sadakat merkezlerine bölünebildiği ile ilgili olmalıdır.

Osmanlı yönetimi altındaki Balkan halklarının önemli bir kısmı, ne devletin siyasal iktidarına, ne de Patriğin manevî otoritesine doğrudan muhatap olmamışlardır. Hem devlet, hem de Ekümenik Patriklik taşrada yerel cemaat önderleri aracılığıyla idarî, mâli ve dinsel yetkilerini kullanabilme imkanına sahipti. Yani uygulamada Millet Sistemi, önce din, sonra da genellikle dil, kültür, gelenek, görenek farklılıkları gösteren yerel cemaat çevresi içerisinde anlam kazanmıştır. Örneğin siyasal açıdan gayrimüslim halkların tamamı aynı hukukî statüye tabi değildir. Bunun en somut göstergesi tüm gayrimüslim halklardan alınması gereken cizyenin, zimmîlerin sadece üçte biri tarafından ödendiğidir. Balkan eyaletlerinin pek çoğunda Knez, Voyvoda, Primkur, Protogeros, Çorbacı, Kocabaş gibi adlarla anılan yerel cemaat temsilcileri verdikleri kamu hizmetleri karşılığında Müslüman tebaaya benzer şekilde birçok mâli yükümlülüğün muaf tutulmuştu (Karpas, 2006: 284-85). Üstelik kimi gayrimüslim halklar, siyasal açıdan da özerk yönetimler tarafından idare ediliyordu. Adriyatik kıyısındaki Ragusa Tacir Cumhuriyeti (Dubrovnik), yerel ruhban sınıfı tarafından seçilen bir Vladika tarafından yönetilen Karadağ (Montenegro) ve yerel aristokrasi (boyarlar) aracılığıyla geniş bir özerklik altında yönetilen Eflak, Boğdan ve Erdel gibi Tuna prenslikleri hiçbir zaman İmparatorluğun doğrudan yönetimi altına girmemişti. Hatta daha düşük düzeyde bir özerk yönetim Müslüman Bosna eşrafi ve Arnavutluğun dağlık kesimlerinde yaşayan Gegler için söz konusuydu (Veinstein, 1995: 357-60). Böylece Osmanlı yönetimi altında Balkan Hristiyanları arasında etnik bir ayrışma, merkezden verilen birtakım imtiyazlarla hukukî statüleri farklılaşan yerel cemaatler aracılığıyla gerçekleşti.

Öte yandan Balkanlar'ın Ortodoks cemaatlerinin etnik açıdan ayrışması Ekümenik Patriklığe rağmen ve ona karşı gelişti. Bu aynı zamanda sosyolojik süreçler içerisinde açıklanabilecek dinî evrensellik ile yerel cemaatçilik geriliminin beslediği doğal bir ayrışma süreciydi. Balkanlar'daki etnik kiliseler zaman zaman bağımsız bir statüye sahip olduysa da, genelde İstanbul'daki Rum Patrikliği'nin denetimi altında faaliyetlerini sürdürebilmişlerdi. Fakat bu yerel kiliselerin İstanbul Patrikliği'nin

otoritesini gönüllü olarak kabul ettikleri anlamına gelmiyordu. Nitekim sıklıkla görüldüğü gibi merkez ile taşra kiliseleri arasında ibadet dili, vergi gelirlerinin paylaşımı ve eyaletlerdeki kilise bürokrasisinin oluşumu konularında tartışma yaşanıyor. Ancak Ekümenik Patrikliğin merkezden uzak olan bu bölgeleri doğrudan denetimi altında tutma şansı yoktu. Zorunlu olarak, o da tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi yerel araçları kullanmak mecburiyetinde kalıyordu. Böylece özerkliğe ya da bağımsızlığa sahip olmamakla birlikte yerel kiliseler, Ekümenik Patrikliğe rağmen Ortodoks cemaatleri üzerinde kontrol kurabilme şansına sahip oldular. 19. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da milliyetçi akımların filizlendiği dönemde bu yerel kilise örgütleri, ulusal kiliseler olarak yeniden yapılandırıldı. Milliyetçi saiklerle Ekümenik Patrikliğin denetimi dışına çıkan ilk kilise, 1815 yılında kurulan Sırp Ortodoks Kilisesi oldu. Onu 1830'lu yıllarda kurulan Yunan Ortodoks Kilisesi izledi. Yunanistan da dahil olmak üzere milliyetçiliğin etki alanına giren Ortodoks alemi, artık Ekümenik Patrikliği Osmanlı devletinin sadık bir müttefiki olarak değerlendiriyordu. Kiliselerin ulusallaştırılması cereyanına en son katılan Bulgarlar oldu. 1850'li yıllarda İstanbul'da ilk ulusal Bulgar Kilisesi'ni kuran bir grup tüccarın girişiminden sonra nihayet 1870'te Bulgar milliyetçiliğinin mihranı haline gelecek olan Bulgar Eksarhlığı için Babıali'den müsaade almışlardı (Karpat, 2004: 34-35). Gerçekten Bulgarlar, Patrikliğe mekansal yakınlıkları nedeniyle onun manevi otoritesine ve Helenleşmeye en açık topluluklar olmuştu. Nitekim Bulgar milliyetçiliğinin önemli simalarından Aprilov gibi önderler bile 19. yüzyılın ortalarına kadar kendilerini Rum sayıyordu. Bu itibarla Bulgar ulusal kimliği, diğerlerinden farklı olarak tüm 19. yüzyıl boyunca sıkı bir eğitim ve kültürel canlanma sayesinde ortaya çıkabilmiştir (Ortaylı, 1995: 74).

Balkan milliyetçilikleri açısından ulusun meşruiyetini bağımsız bir kilise örgütüyle desteklemek o denli yaygın bir eğilim haline geldi ki, Sosyalist Yugoslavya yönetimi bile bir Makedon millî kimliği yaratabilmek için benzer bir yöntemle başvurarak Soğuk Savaş döneminde Makedonya Ulusal Ortodoks Kilisesi'ni kurdu (Yasamee, 1997: 83). Böylece tüm Balkan topraklarında yerel kilise ile ulus aidiyet arasında kurulan özdeşlik informel bir gerekliliğin uzantısı olarak algılandı. Fener Rum Patrikhanesi ise milliyetçilik çağında Balkan Ortodoksları üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde yitirdi. Etnik yerel Ortodoksluğun, evrensel Ortodoksluğa karşı direnişi zaferle sonuçlanınca Balkanlar'da milliyetçilik ile din arasındaki uyum süreci tamamlanmış oldu.

Bugünkü modern Balkanlar'da din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi en açık şekilde üç dinin mensuplarından teşekkül eden Bosna-Hersek toplumunda gözlemlemek mümkün görünmektedir. Bölgede 14. yüzyılda Stefan Tvrtko (1353-1391) önderliğinde kısa bir dönem için de olsa Bosna Krallığı'nın hüküm sürdüğü ve Roma Katolik Kilisesi'nin tepkisini çeken Bogomil inancının yaygın olduğu biliniyor (Jelavich, 2006: 27). Osmanlı fethinden sonra kitleler halinde Müslümanlığa geçen Bosna halkı, kendilerini Arap ve Türk dindaşlarından ayırt etmek için "Boşnak" etnonimini kullanıyorlardı. Ancak Bosna'daki gayrimüslimler ve komşu ülke halkları onları "Türk" olarak adlandırıyorlardı. Çünkü gayrimüslim halklar açısından Türklük, İslam'a yönelen kültürel ve dinsel bir sadakati ifade ediyordu. Buna karşın ilki Osmanlı hakimiyetinin son yıllarında, ikincisi Habsburg egemenliği döneminde olmak üzere iki kez Bosna-Hersek'te dinler üstü bir etnik aidiyetin tesisi amacıyla girişimde bulunuldu. Bu doğrultuda Bosna'da aynı dili ve vatani paylaşan, fakat farklı din ve mezheplere mensup tüm halk "Boşnak" etnonimiyle tanımlanmaya çalışıldı. Ancak her iki teşebbüs de özellikle Ortodoks Sırp cemaati ile Katolik Hırvat cemaati tarafından açıkça reddedildi.

19. yüzyılda Ortodoksluk ile Sırlık arasında özdeşlik kuran milliyetçi Sırp propagandası, Bosna'yı Sırların tarihî vatani, Boşnakları da "İslam inancına geçen Sırlar" olarak takdim ediyordu. Benzer şekilde Hırvat milliyetçileri de Katolik Kilisesi aracılığıyla Boşnakları "İslamı benimsemiş olan Hırvatlar" olarak değerlendiriyordu. Habsburg İmparatorluğu döneminde Bosna'da etnik ayrışma süreci o kadar hızlı gelişmişti ki, toplumun resmî cemaatlere ayrılması kaçınılmaz hale geldi. Ancak Habsburg yönetimi de Boşnakları, etnik bir temelde değil, dinsel mensubiyetleri çerçevesinde tanımladı. 1907'den itibaren bölgede konuşulan dil Sırpça-Hırvatça (Serbo-Croat) olarak adlandırılırken, "Boşnakça" tabirinin sadece cemaat kurumlarında kullanılmasına müsaade edildi. Dahası Sırlar ve Hırvatlar bağımsız etnik gruplar olarak tanınırken, Boşnaklar ise dinsel kimlikleriyle "Müslüman (Musliman)" kategorisi altında kayda geçirildi. Aynı dönemde Bosna'da etnik temelde kurulan siyasal hizipler de bu resmî tanımlama ile paralellik gösteriyordu: Boşnak halkı temsilen kurulan Ulusal Müslüman Cemiyeti (Muslimanska Narodna Organizacija) Aralık 1906'da, Sırp Ulusal Cemiyeti (Srpska Narodna Organizacija) Ekim 1907'de, Hırvat Ulusal Cemiyeti (Hrvatska Narodna Zajednica) Şubat 1908'de kuruldu (Karcic, 1999: 101-103).

SONUÇ

Benedict Anderson'ın sömürge yönetimleri altındaki Asya ve Afrika toplumları için öngördüğü uluslaşma tezi, 19. yüzyılda Balkan toplumlarında ortaya çıkan ve yaygınlaştırılan ulusal kimlik modellerinin açıklanması için uygun görünmektedir. Zira Balkan coğrafyasında milliyetçilik, tıpkı Asya ve Afrika'daki benzerleri gibi ithal bir ideolojidir. Ancak bu, Balkanlar'da millî kimliklerin keyfî bir şekilde oluşturulduğu anlamına gelmez. Birçoğu kilise temsilcisi olan Balkanların milliyetçi önderleri ulus inşası sürecinde Batı'daki mevcut milliyetçilik modelleri arasından bir seçim yaparken, uzun bir tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Millet Sistemi'nin kristalize hale getirdiği dinsel cemaatlere dayanmak mecburiyeti hissetmişlerdir. Millet sisteminin teorik olarak Rum Ortodoks Patrikliği altında topladığı, ancak uygulamada köy, kasaba ve mahallelerde birbirinden izole cemaatler halinde etnik parçalara ayırdığı bu toplumsal yapı birkaç yüzyıllık bir uygulamanın ardından Balkanlar'ın gayrimüslim halkları için muhtemelen son derece doğal bir yapı olarak kabul ediliyordu. Roma ve Bizans'ın Ortodoks ve Katolik olarak ikiye böldüğü Hıristiyan âlemi, İmparatorluk çağında Osmanlı'nın icat ettiği yeni bir sistem sayesinde din ve mezhep temelinde orijinal bir toplumsal örgütlenmeye konu oldu. Herkesin ait olduğu yere sıkı sıkıya bağlı kalmasını öngören bu sistem Müslüman, Katolik ve Ortodoks topluluklar arasında kalın duvarlar ördüğü gibi, çoğunluğunu Ortodoks Hıristiyanların meydana getirdiği Balkan topraklarında din ve dile dayalı çok sayıda farklı cemaat kombinasyonları yarattı: Slav dilli Müslüman, Slav dilli Ortodoks, Slav dilli Katolik, Bulgar dilli Katolik, Bulgar dilli Müslüman, Bulgar dilli Ortodoks.. gibi. Dil ve dinin örtüşmesi üzerine kurulu olan bu etnik - dini cemaatler, 19. yüzyılın milliyetçi elitleri tarafından Balkanlar'daki ulusların canlı kanıtları olarak değerlendirildi. Diğerleri tarafından yutulma tehdidi altında olan Arnavutluk dışında Balkan milliyetçiliklerinin hiçbirisi din ve dil eşleşmesinin yarattığı organik cemaate dayalı bir modelden farklı bir milliyetçiliği tahayyül becerisini gösteremedi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan Balkanlar'ın gayrimüslim halkları II. Viyana Bozgunu'ndan sonra devletin zayıflamasından hareketle bağımsızlıklarını kazanmaya yönelik kitlesel kalkışmalara başvurdu. Başlangıçta zayıf yerel ayaklanmalar şeklinde cereyan eden bu eylemler, 19. yüzyılın ortalarında Avrupalı devletlerin açık desteğiyle başarı kazanmaya başladı. 1829'da bağımsız hale gelen Yunanistan'ın ardından önce Sırbistan, sonra da Bulgaristan geniş özerklik elde etmeyi başardılar. Nihayet 1878 Berlin Antlaşması ile Balkan devletleri bugünkü mevcut sınırlarına önemli ölçüde ulaştılar. Fakat devletlerin siyasi anlamda bağımsız ya da özerk olması, Balkanlar'da ulusal kimliklerin teşekkül ettiği ve yaygınlaştığı anlamına gelmiyordu. Tam bu aşamada Benedict Anderson'un sömürge yönetimleri altındaki Asya ve Afrika toplumlarındaki "modüler milliyetçilikler"e benzer şekilde yerli intelijansiya devreye girdi. Onlar ulusal kimlik yaratmak için kendi toplumlarına uygun bir ulus-devlet modeli arayışına yöneldiler. Habsburg İmparatorluğu, İtalya ve Rusya'ya yaptıkları çok amaçlı seyahatler ve aldıkları eğitim sayesinde buralarda yaygın olan "Volk" temelli romantik milliyetçiliğin Balkanlı elitlerce de benimsenmiş olduğu görülüyor. Özellikle Herder'in dili ve dini merkeze alan organik ulus anlayışı, Balkanlar'da aynı dili konuşan dinsel cemaatlerle birebir örtüşüyordu. Neticede Sırp ulusal kimliği Sırpça konuşan Ortodoksları, Hırvat ulusal kimliği Hırvatça konuşan Katolikleri, Yunan ulusal kimliği Rumca konuşan Ortodoksları, Bulgar ulusal kimliği de Bulgarca konuşan Ortodoksları ifade eder oldu. Balkan ulusçuluklarında din ve dilin belirleyiciliği o denli güçlüydü ki, pek çok Balkan ülkesinde uluslaşma süreci din temelli göçler ve dinsel asimilasyon yoluyla hayata geçirilmeye çalışıldı. Yine bu arada İmparatorluğun asli unsurunu oluşturan Türk unsurunun da bu eğilimin dışında kaldığını söylemek pek mümkün görünmüyor. II. Meşrutiyet döneminde şekillenmeye başlayan Türk milli kimliğinin Balkanlar'dakine benzer şekilde din ve dil eşleşmesi üzerine inşa edilmeye çalışılması şartırcı değildi. Nitekim Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ömer Seyfettin gibi romantik Türk milliyetçiliğinin öncüleri de Türk olmayı, "Müslüman olmak" ve "Türkçe konuşmak" şartlarına bağlamışlardı.

KAYNAKÇA

- Anderson, Benedict (1995), *Hayalî Cemaatler- Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Arnakis, George. G. (1963), “The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism”, *The Balkans in Transition – Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Ed. Charles and Barbara Jelavich, California: University of California Press.
- Banac, Ivo (1997), “Sırbistan’da Milliyetçilik”, Çev. Gencer Özcan, *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Yay. Haz. Kemâli Saybaşılı-Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (1990), *Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları.
- Hayes, Carlton J. (1995), *Milliyetçilik: Bir Din*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İz Yayınları.
- Hobsbawm, Eric J. (1995), *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik- Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jelavich, Barbara (2006), *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev. İhsan Durdu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Karcic, Fikret (1999), *The Bosniaks and The Challenges of Modernity- Late Otoman and Habsburg Times*, Sarajevo: El-Kalem Publishing.
- Karpat, Kemal H. (2004), *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2006), *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kerr, Donal A. (1994), “Religion, State and Ethnic Identity”, *Religion, State and Ethnic Identity*, Ed. D. A. Kerr, Dartmouth: New York University Press.
- Ortaylı, İlber (1995), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları.
- Todorova, Maria (2006), *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Veinstein, Gilles (1995), “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Ed. Robert Mantran, C. I, Çev. Server Tanilli, 2. Baskı, İstanbul: Cem Yayınları.
- Yasamee, Feroz A. K. (1997), “Balkanlar’da Milliyet: Makedonya Örneği”, Çev. Hale Yılmaz, *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Yay. Haz. Kemâli Saybaşılı-Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri

Cem Kotan

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans Adayı
cemkotan75@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın amacı, modern devlet ile tarihsel kapitalizm arasındaki yakın tarihsel ilişkiyi, dünya sistemi teorisi etrafında anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Batı toplumlarında ortaya çıkmış şekliyle, köklerini feodal toplum düzenine kadar uzatabileceğimiz modern devletin, asıl formuna on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ulaştığını söyleyebiliriz. Dünya sistemi teorisine göre, kapitalist dünya sisteminin başlangıcı da on altıncı yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Sistem teorisine göre bu tarihsel birlikteliğin kapitalizmin isterleri ile yakından bir ilişkisi kurulabilir. Buradan hareketle bu çalışmada, modern devletin özellikleri olarak sayabileceğimiz egemenlik hakkının, ulusçuluk anlayışının vb. birçok özelliğin üzerinde durulacak ve bu özellikler, kapitalist sisteminin tarihsel süreçte devlet aygıtı ile kurduğu ilişki üzerinden anlaşılmasına çalışılacaktır. Sonuç olarak bu ilişkinin hem devlet aygıtını hem de kapitalist sistemi besleyen ve bugüne getiren uzun bir tarihsel birliktelik olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet, Kapitalizm, Dünya Sistemi

The Characteristics of Modern State in the Context of Modern World System Theory

Abstract

The purpose of this paper is to understand and explain the close historical relationship between modern state and historical capitalism by analyzing world system theory. We can say that modern state in the example of Western ones which roots extend over feudal societies, took its ultimate form in 16th and 17th centuries. According to world system theory, the origin date of capitalist world system is accepted 16th century like modern state and this historical unity is highly related to expectations of capitalism. In this study, we focus on the characteristics of modern state such as the right of independence, the idea of nationalism and etc. These characteristics can be understood in the context of relationship, between state apparatus and capitalist system. As a result, we can say that this relationship is a long historical unity which have supported both capitalist system and state apparatus and brought them to the present.

Keywords: Modern State, Capitalism, World System

GİRİŞ

Bir kurumsal yapı olarak devletin “modernliği”nin bir anlamda hem devletin bireyle/toplumla kurduğu ilişki biçiminde, hem de bireyin/toplumun devlet ile kurduğu ilişki biçiminde yattığını söyleyebiliriz. Antik Yunan’da devlet, bireyin var olma şekli iken, bireyden bağımsız ele alınmayacak, bireye bitişik bir yapı iken, Roma’da devlet ile sivil toplum ayrı birer “varlık” olarak ele alınmıştır. Devlet ile sivil toplumun ayrışması, geleneksel devlet-birey/toplum ilişkilerini değiştirmiş ve devletin kurumsallaşması yolunda önemli bir “ilk modern” adım olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu tarihsel durumlar, bize modern devletin düşünsel kökenleri hakkında bir takım çıkarımlarda bulunma imkânı vermekle birlikte, Antik Yunan’a kadar uzanan felsefi yaklaşımların ele alınması, bu çalışmanın imkânlarını da zorlayacaktır. Roma’ya kadar uzanan düşünsel kökenleri bir tarafa bırakırsak, modern devletin kurumsal bir bütün olarak ortaya çıkmasını, Yeni Çağ ile birlikte Batı Avrupa’da gelişen toplumsal yapı içindeki ilişki biçimlerinde aramak gerektiğini söyleyebiliriz. Buradan hareketle modern devletin, 1500’lü yıllardan başlayarak şekillendiğini; 1600 ve 1700’lü yıllarda da olgun bir hüviyet kazandığı (Coşkun, 1997:133) söyleyebiliyoruz.

Modern devletin kökeninin feodal düzene kadar götürüldüğünü ve zaman içinde feodal düzenin mutlakiyetçi yönetime, mutlakiyetçi yönetiminde modern devlete evrildiğini söyleyebiliriz. Feodal düzen tipik olarak, bireysel otorite ve mülkiyetten yararlanan, hiziplere bölünmüş bir egemenlik ve buna tabi maliye ile kırsal hayatı yücelten aristokratik bir ideolojinin oluşturduğu siyasi çerçeve içinde, sadece kendisine ait hukuk tekeli ve yargının özel haklarını uygulayan bir soylular sosyal sınıfının, köylülüğe yasal serflik ve askeri koruma sağlaması ile iç içedir (Pierson, 2000:26). Ancak feodal düzenin temel

efendi-vassal ilişkisi, ticari bakımdan nüfuzlu kasaba sakinlerinin ortak ihtiyaçlarını ifade etmekte yetersiz kalıyordu. Ticaretteki çıkarları onları, alan bakımından daha yaygın siyasi örgüt biçimlerinde olmaya yöneltti. Geleneksel feodalizmin safi kişisel bağlarından ziyade kendi ortak çıkarlarının peşine düştüler. Poggi'nin "zümreler düzeni" (Poggi, 2008:55) olarak tanımladığı bu düzende güç ikiliği özelliği dikkat çeker, hükümdar ellerinde maddi kaynak bulunan bu gruplarla savaş ekonomisine kaynak bulmak için ilişkiye girdiği gibi, bu gruplarda daha fazla para ve imtiyaz kazanmak için hükümdarla ilişki içerisine girerler. Her iki tarafta kendilerini daha büyük hakların sahipleri olarak görürler.

Bu çok parçalı düzen zaman içinde bunalımlar yaşamaya başlamıştı. Avrupa'nın egemen sınıfları birbirlerini büyük oranda yok ederken toprak sistemi, eski standartlara göre çok daha eşitlikçi bir dağılım yönünde hatırı sayılır bir yeniden düzenlemeye doğru evrilmeye başlamıştı. Siyasal yapılar genel olarak zayıflıyor, siyasal bakımdan güçlü olanların kendi aralarında yok edici mücadelelere dalmaları, halk kitlelerinin artan gücünü bastırmak için vakitlerin azaldığı anlamına geliyordu. Bu böyle gitseydi feodal Avrupa toplumsal yapısının, aristokrasileri daha da yere seren ve siyasal yapıları merkez dışılaştıran görece olarak eşit, küçük ölçekli üreticiler sistemine evrilmesi daha kolay olurdu. Ancak böyle bir perspektifin Avrupalı üst tabakaları dehşete düşürdüğü açıktır (Wallerstein, 2011:37). Bugün modern devlet dediğimiz yapının ilk özelliklerinin ortaya çıkması da bu döneme rastlar. Söz konusu bu üst gruplar, kendilerinin aleyhine gelişen eşitlikçi yapıya müdahale etmeye başlamışlardır ve neticede ortaya mutlakıyetçi devlet çıkmıştır.

Batıda modern devletlerin ilk örnekleri mutlakıyetçi yönetimlerdir. Mutlakıyetçi yönetimlerin ortaya çıktığı dönemde, iktidarın büyük ölçüde şahsileştiği, kişisel bir görünüm kazandığı görülmektedir (Coşkun, 1997:159). Mutlakıyet, feodal tahakkümü yeniden düzenlemiş ve yeniden yüklenmiş aygıt olarak da tanımlanabilir. Wallerstein'a göre (Wallerstein, 2011:38), mutlakıyet, feodal bir ekonomiden kapitalist siyasi ekonomiye dereceli geçişle kesinlikle ilgili görünmektedir. Bununla birlikte yükselen kentli tacir sınıfının yeni güçlerinin doğrudan bir ifadesi olarak da okunabilir. Kısaca mutlakıyet, yerleşik toprak sahibi soyluluğunu kendi konumunu koruma girişimidir. Ancak bu yapının da zamanla yine bu üst grupların (yada egemenlerin) çıkarları ile doğrudan alakalı olarak değişime uğradığını ve mutlakıyetçi yönetimden modern devlete geçildiğini söyleyebiliyoruz.

İşte sistem teorisine göre, on beşinci yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan eşitlikçi toplum arayışına karşı tepki olarak, on yedinci yüzyıla gelindiğinde, modern devletin oluşum süreçleri ile eş tarihsellik içinde, bir toplumsal sistem olarak tarihsel kapitalizm de, temel yapılarını kurmuş ve geliştirmiş durumdaydı (Wallerstein, 2011:40). Nimetlerden yararlanmanın eşitlikçileştirilmesi yönündeki eğilim artık tümüyle tersine dönmüştü. Üst tabakalar siyasi ve ideolojik bakımdan denetimi bir kez daha ellerinde tutuyorlardı. On yedinci yüzyıldan sonra, siyasi egemenlik ve maksimum ekonomik kazanç peşinde koşan burjuvazinin ortak idealleri artık devlet aygıtında somutlaşmıştı (Bulaç, 1998:49). Kapitalist sistemin burjuvalar aracılığı ile bu yüzyıllarda, sonunda modern devlet formunu oluşturan karmaşık ilişkilere girmesi, sistem teorisyenlerinin, tarihsel bir sistem olarak kapitalizm ile devlet aygıtı arasındaki ilişkiye eğilmelerine sebebiyet vermiş görünmektedir. Sistem teorisi temelde kapitalizmin Avrupa'da geliştiği tarihselliği anlatma girişimi olmakla birlikte devlet, bu tarihsellik içinde söz konusu sistem için önemli bir kilit noktayı barındırıyordu.

Dünya sistemi teorisyenleri yukarıda anlatılan şekli ile modern Avrupa tarihini "egemen sınıflar" yada Marksist literatür ile söylersek "üst sınıflar" üzerinden okurlar. Kapitalist ekonominin tarihsel süreçte ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine çıkarsamalarda bulunan modern dünya sistemi teorisyenleri, bir sistem olarak kapitalizmin ortaya çıkışı hakkında ortak bir tarihsellikte buluşmamakla birlikte, on altıncı yüzyılda Avrupa'da kapitalist sistemin varlığı ve bu sistemin şekillendirici gücü üzerinde hemfikirdirler. Modern dünya sistemini "kendi kendini besleyen uzun ömürlü bir kapitalist sistem" olarak tanımlayan Wallerstein(2003a: 529)'a göre bu sistemin ayırt edici özelliği, kesintisiz sermaye birikimine öncelik vermesi ve bu birikim için sürdürülen bir yapıya dayalı oluşuydu. Ona göre kapitalizmin ayırt edici özelliği sadece sermaye birikimi değil, kesintisiz sermaye birikimidir. Wallerstein, böyle bir sistemin ilk olarak Avrupa'da on altıncı yüzyılda yaratıldığını ve sonra tüm dünyayı kapsayacak şekilde yayıldığını iddia eder. Bu tarihsellik aynı zamanda Avrupa'da modern devlet yapılanmasının da oluşturulmaya başlandığı bir dönemdir.

Bir başka sistem teorisyeni Andre Gunder Frank ise, sistemin ilk olarak on altıncı yüzyılda Avrupa yaratılmadığını söyleyerek Wallerstein'dan ayrılır. O'na göre Wallerstein'ın kapitalist dünya ekonomisine ve modern dünya sistemine ait olduğunu varsaydığı karakteristikler hakkında söylediği her özellik orta çağ ve eski çağ dünya sisteminde de aynı ölçüde geçerlidir (Frank, 2003:386) bu durumda Frank, sistemin tarihselliğini beş bin yıllı temellendirir. Ancak Frank'ın dünya sistemini beş bin yıllık bir tarihsel süreçle açıklaması, modern dünya sisteminin Avrupa'da modern devletlerin oluşması ile ilişkisinin olmadığını kabul ettiği anlamına gelmez. Tüm bu tartışmaların değerlendirilmesi bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşacağı için buradan uzaklaşmamız gerekmektedir. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki, bu tartışmalar sistemin özüne ilişkin olmaktan ziyade onun tarihsel çıkış noktası ile ilgilidir. Bu nedenle modern dünya sisteminin on altıncı yüzyılda "Avrupa'daki varlığı" üzerinde sistem teorisyenlerince bir fikir birliğinin sağlanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Sistem teorisyenlerinin sistemin tarihselliği ile ilgili tartışmaları bir tarafa bırakılırsa, Modern devletin Batı Avrupa'da on altıncı yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlaması ile modern dünya sistemi teorisyenlerinin kapitalist modern dünya sistemini, Avrupa'da aynı yüzyılla başlatmaları, modern devlet ile modern dünya sistemi arasındaki tarihsel çakışmayı ilginç kılmaktadır. Modern devlet ile kapitalist sistem arasındaki bu tarihsel çakışma, sistem teorisyenlerini modern devletin oluşum aşamasında, kapitalizmin oynadığı rolü anlamaya ve modern devleti oluşturan kurumların ortaya çıkmasında kapitalist sistemin rolü üzerinde düşünmeye itmiş görünmektedir. Kapitalizmde sermayeyi büyütmenin başlıca amaç olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Sistem teorisyenleri Kapitalizmi, sermayeyi elinde tutanların durdurak bilmeden daha fazla sermaye biriktirmek için, sermaye sahibi olmaya çalıştıkları sistem (Wallerstein, 1992:12) olarak tanımlarlar. Amaç sınırsız sermaye birikimidir ancak bu hedefe ulaşmak için sermaye sahibi, başka kişilerle/yapılarla ilişki kurmak zorundadır. Bu ilişkilerin bir yönünü ise devlet dediğimiz aygıtla olan ilişkiler belirler. Yani kapitalistler, en büyük amaçları olan sınırsız sermaye için, devlet ile direkt ilişki içindedirler ve hatta devlet, dünya-sistemin varlığı adına kapitalistler için çok gerekli bir mekanizma olarak görülür.

Üst sınıfların devletle olan ilişkisinin, Marksist yazımda üzerinde önemle durulan konulardan biri olduğunu biliyoruz. Kapitalist sınıf ve siyasi iktidar ilişkisinde Marksist teori kapitalist sınıfın temsil ettiği iktisadi iktidarın siyasi iktidara egemen olduğu tezini savunmuştur (Güriz, 2010:77). Egemen sınıf devleti ya doğrudan doğruya yönetir ya da bu amaçla kuklalar kullanır. Bir yandan "gerçek anlamda siyasal iktidar, bir sınıfın diğerini ezmek için örgütlenmiş iktidarından başka bir şey değildir" derken, başka bir yerinde de, "çağdaş devletin hükümeti, tüm burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komiteden ibarettir" diyen komünist manifesto'da her iki görüşte ifade edilmektedir (Eroğul, 2002:104). Bu görüşe göre, devletin yapıları egemen sınıfça biçimlendirilir, görevlileri onun tarafından saptanır ve izlediği siyasetler, bu sınıfın yönergelerini sadık bir şekilde yansıtır. Devlet patronu tarafından istenince çalıştırılıp istenince işten atılan bir çeşit kalfa gibidir.

Marksist gelenek devletin varlığı sorusunu sormaz ve daha en baştan onu yerine getirdiği işlevlerin tanımı aracılığıyla çözümler. Devletin temellerini oluşturan mekanizmaların yapısıyla ilgilenmeksizin devleti ne yaptığını ve o yaptıklarını her kim için yapıyorsa o kişilerle nitelemek adetten olagelmıştır (Bourdieu, 2015:20). Dolayısıyla, modern devletin doğuşu ve gelişimi Marksist teori açısından, toplumun içinde bulunduğu siyasal çevrenin, kapitalist sömürü ve birikim mekanizmasının düzenli bir şekilde işleyebilmesi için yeniden yapılandırılması olarak anlaşılır (Poggi, 2008:129).

Wallerstein ve Andre Gunder Frank gibi neo-marksist kuramcılar, sermaye ile emek arasındaki yukarıda ifade edilen şekliyle klasik Marksist bölünmeyi dünya ölçeğine taşımışlar ve kendi çözümlerini dünya sistemi kefesine doğru yönlendirmişlerdir. Wallerstein'ın 1500'den itibaren Avrupa'yı inceleyen büyük araştırması genellikle devlet oluşumuna karşılık gelen bir sınıf yapısı ve belirli türde bir devlet yaratır. Bu çözümlerde devlet, temel olarak ulusal yönetici sınıfın aracı durumundadır. Bu araç bu sınıfın dünya ekonomisi içindeki çıkarına hizmet eder (Tilly, 2001:33-34). Temelde neo-marksist bir kuram olan dünya sistemi teorisi, Avrupa'da feodal toplum düzeninden mutlakiyetçi yönetime, oradan da modern devlete uzanan bu tarihsel süreci, bir üst sınıf olarak kapitalist sınıfın, siyasal iktidara egemen olma süreci olarak ele alır. İşte dünya sistemi teorisine göre kapitalizm; egemen sınıfların bu ayrıcalıklı rolünü kaybetmemek için, üst tabakaların çıkarlarına daha çok hizmet eden bir toplumsal sistemin

kurulmasına öncülük etmiştir(Wallerstein, 2011:38). Bu toplumsal sistemde kapitalizm; “tüm tarihi ve somut benzersiz geçekliği içinde, tarihsel bir sistem” (Wallerstein, 1992:8) olarak ele alınmaktadır.

Tüm bu tarihsel süreçte kapitalist sistem, sınırsız sermaye birikimi arzusuyla siyasal iktidarı elinde bulunduran sınıfları etkileme çabası göstermiş, gerçekleştirmek istediği politikalara siyasal iktidarı kullanarak ulaşmaya çalışmıştır. Daha önemlisi ise kapitalistlerin bu sürecin nihayetinde tamamen kapitalist isterlere uygun bir devlet modelinin oluşmasına sebep olmuş olmalarıdır. Bu anlamda modern dünya sistemi teorisine göre modern devlet, kapitalist bir devlet modeli olarak tanımlanır. Peki, modern devletin oluşma aşamasında dünya sistemi olarak isimlendirilen tarihsel kapitalizm ne gibi roller üstlenmiştir veya modern devletin oluşturulması kapitalistlere ne gibi yararlar sağlamıştır? İşte bunu anlamamız için bugün modern devlet dediğimiz ve içinde yaşadığımız yapının özelliklerine sistem teorisinin açıklamaları eşliğinde eğilmemiz gerekiyor.

Bizim bu çalışmanın merkezine aldığımız amaç, modern devletin özelliklerini sistem teorisi ekseninde açıklamak ve sistem teorisyenlerinin söylemleri üzerinden kapitalizm ile modern devlet arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışmaktır.

1. Modern Devlet’te Merkeziliğin Hukuk Gücü Olarak Kullanımı

Modern anlamda bir devletin var olabilmesi için toplumsal yapıdan farklılaşması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu aynı zamanda devletin toplumdaki ayrı bir varlık kazanması, bir “iktidar alanı” oluşturması anlamına gelmektedir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki; Modern devlet, toplumsal alan ve iktidar alanı ayrımı yapmaz, toplumsal alanı da iktidar alanına katar. Her noktaya, her alana, nüfuz etmeye çalışır. Yani modern devlet, merkezde yoğunlaşan iktidarı her yere yaymaya çabalar. Bu onun merkeziliği ile ilgili bir durumdur

Modern devletler, özellikle Batı geleneği içine değerlendirildiğinde öncelikle merkezi devletler olarak ele alınmaktadır. Merkezilik özelliği ise siyasetin denetlenme ihtiyacının bir ürünüdür. Belli grupların yönetimde söz sahibi olmaları belli bir ortaklığın –parlamento- bulunmasına rağmen, işlerin yürütülmesinde çok seslilik söz konusu değildir (Coşkun, 1999:164). Bu anlamda, bir devlet olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu organizasyonun bir bütün olması gerekir. Siyasal faaliyetlerin tümü ya ondan kaynaklanmalıdır ya da ona gönderme yapılmalıdır. Devletin nüfusunu oluşturan üyeler, bireysel ya da toplu olarak diğer toplumsal iktidarların yanında yer alabilirler; ancak, devleti temsil eden aracı kurumlar dışında veya bu kurumları bir biçimde etkisi altına almadığı sürece, hiç kimse siyasal iktidar uygulayamaz(Poggi, 2008:31-32).

Modern devletin merkezilik özelliği onun diğer özellikleri ile birlikte ve beraber düşünülebilir ve ele alınabilir. Söz gelimi devletin, merkezilik özelliğine bağlı olarak, iktidarını uyguladığı siyasi sınırlar içerisinde şiddet kullanma tekeline sahip oluşu, onun egemenlik hakkına sahip oluşu hep modern devletin merkezilik özelliği ile iç içedir. Bu anlamda merkezilik, modern devletin “şemsiye” özelliği olarak da ele alınabilir.

Modern devlet, siyasal iktidarı hiçbir kurum ve kişi ile paylaşmadığına göre, yargı yetkisi/hukuk inşa etme yetkisi de yine modern devletin tekelinde olan bir imkândır. Bu anlamda devlet iktidarının ilk ve en temel ögesinin, kendi topraklarında kendi yargı gücünün geçerli olması ile ilgili olduğu söylenebilir. Modern dünya sistemi teorisi açısından da modern devletin merkezilik özelliğinin önemi; devletin, yasal sınırları içinde yargı yetkisini sadece kendi elinde tutması ile direkt ilişkili görünmektedir.

Sistem teorisine göre; Modern devletin belirli sınırlar içerisinde kendi iktidarını merkezi iktidar olarak kurumlaştırması, verili devletlerin sınırlarından giriş ve çıkışların denetim altında tutulması sorumluluğunu belirleme olanağı sağlamıştır (Wallerstein,1992:41). Her devletin, kendi sınırlarındaki mal, para-sermaye ve işgücü hareketleri üzerinde resmi yargı hakkı vardır. Bu nedenle de her devlet, kapitalist dünya ekonomisinde toplumsal işbölümünün işleyiş tarzlarını elinde tuttuğu hukuk gücüyle bir dereceye kadar etkileyebilmiştir. Üstelik her devlet, bu mekanizmaları, doğrudan doğruya kendi sınırlarındaki üretim faktörü akışının tabi olduğu kuralları değiştirmek yoluyla sürekli olarak ayarlayabilmiştir (Wallerstein,1992:42).

Bundan başka sistem teorisine göre devlet iktidarının modern dünya sisteminin işleyişleri açısından temel önemdeki ikinci ögesi, devletlerin kendi yargı alanlarındaki toplumsal üretim

ilişkilerinin tabi olacağı kuralları saptama konusundaki yasal hakkıdır. Modern devlet yapıları, kendine, alışılmış her tür ilişkiler dizisinin ortadan kaldırılması ya da değişikliğe uğratılması hakkını tanımıştır. Emeğin denetim altında tutulma tarzlarına ilişkin bu yasama hakkı hiçbir biçimde yalnızca kuramsal olmamıştır. Devletler bu hakkı düzenli olarak, sıklıkla da var olan kalıplarda köklü dönüşümler getiren biçimlerde kullanmışlardır. Tarihsel kapitalizmde devletler işgücünün daha çok metalaştırılmasını sağlayacak yasamalarda bulunarak, işçilerin bir iş türünden bir başkasına geçmesine ilişkin çeşitli geleneksel kısıtlamaları kaldırmıştır. Ayrıca işçiler için, genellikle bir kısmını ücretli işlere girmek zorunda bırakan ve nakit ödeme gerektiren vergi yükümlülükleri getirmişlerdir. Öte yandan aldıkları yasal önlemlerle tam proleterleşmenin önünü de kesmişlerdir (Wallerstein, 1992:41).

Modern devletin, siyasi sınırları içerisinde merkezilik özelliğinden türeyen yargı yetkisini kullanması, sistem teorisyenlerine göre kapitalist ilişkilerin sorunsuz bir şekilde yürütülmesine ve kapitalistler için gerekli olan yasal düzenlemelerin devlet eliyle yapılması anlamına gelmektedir. Burada devlet hem elinde tuttuğu yargı/yasama ya da geniş anlamıyla “hukuk gücüyle” kapitalistlerin daha fazla sermaye kazanmalarına yol açacak yasal düzenlemeleri yapmaktadır, hem de bu sermayenin “tehlikeli sınıflar” (bunlar en başta proleterlerdir) aracılığı ile yok edilmesini önlemek için bu “tehlikeli sınıfların” oluşmasını daha en başından önleme çabasıdır.

Modern devletin merkezilik özelliğinin sistem teorisi açısından öneminin daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu devlet yapısının merkezilik özelliği ile yakından ilişkili diğer özelliklerine eğilmemiz gerekmektedir. Çünkü söz konusu merkezilik tarihsel süreçte devletin egemenlik yetkisini eline alması ve uluslaşma süreci ile birlikte bir anlam ifade etmektedir. Belki de merkeziliğin tüm bu süreçlerin sonunda modern devlette asıl yerini kazandığını ve kapitalistler için işlevsel bir duruma geldiğini söyleyebiliriz. Bunu anlayabilmemiz için sırasıyla modern devletin egemenliğinin ne anlama geldiğine, egemenlik dolayısıyla kazanılan diğer modern özelliklere ve uluslaşma sürecine eğilmemiz gerekmektedir.

2. Modern Devletin Egemenliği Veya Güç Kullanma Tekeli

Bugün modern devletten bahsederken, her şeyden önce onun yönettiği toplumsallık içinde, şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran bir kurum olduğuna değiniriz. Muhakkak ki bu anlayışta Hobbes gibi düşünürlerin görüşleri etkili olmuştur. Bu anlayışta, insanlar doğaları gereği şiddete eğilimlidir ve devletin olmadığı bu doğa hali, insanların güvenli bir yaşam sürmelerine engeldir. Devlet ise insanları bu doğa durumundan kurtarmak için oluşturulmuş, insanların güvenli yaşamalarını sağlayacak bir aygıttır. Böylece insanlar bir takım özgürlüklerini bu aygıtı devretmişlerdir ve ancak böylece güven içinde yaşamak imkânı elde edebilmişlerdir. Tarihsel olarak devletin ne’liğine ilişkin bu varsayımlar yukarıda modern devletin ilk formu olarak adlandırabileceğimizi söylediğimiz mutlak devletin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Mutlak devlet, olacağı varsayılan şiddet ortamının oluşmasının engellemek için güç kullanma tekeli eline almıştır. Bu devletin güç kullanma tekeli elinde tutması ise onun iktidarını uygulayabildiği sınırlar içinde tek egemen olması ile yakından ilgilidir. İşte bugün modern devletin bir özelliği olarak ele aldığımız egemenlik fikrinin bu şekilde ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Mutlakıyetçi devlet aşamasında egemenlik, hükümdarın kendi topraklarıyla sınırlı alanda kendine eş bir mevkii tanımadığı anlamına geliyordu (Poggi, 2008:60). Bu aşamada hükümdar ile birlikte anılan egemenliğin tarihsel kapitalist sistem için o dönemde çok önemli bir imkanı barındırdığı söylenebilir; hükümdar prensip olarak belli başlı siyasal yetki ve üstünlükleri kendinde toplamayı amaçlar ancak aynı zamanda egemenlik iddiası içermediği müddetçe bireylerin ve grupların kendi yerleşik kaynak ve taleplerine sahip olmasına izin verir (Poggi, 2008:62). Bundan dolayı egemenliğin hükümdarın elinde toplanması, uyruklar arasındaki mal ve mülkiyet dağılımının temeli ve tamamlayıcısıdır. Hükümdarın en önemli hedefi mülkiyet hakkı sonucu ortaya çıkan ekonomik gücü ve toplumsal konumlar arasındaki “eşitsizliği” korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Burası kapitalist dünya sisteminin anlaşılması için çok önemli bir noktayı işaret eder. Sistem teorisine göre, mutlak devletin ortaya çıkmasında etkili olan ve bugün modern devletin özellikleri arasında saydığımız güç kullanma tekelinin ve egemenliğin devlete ait olması gereklilikleri, temelde üst grupların ellerindeki mal ve mülkiyetleri hükümdar aracılığıyla sağlama almaları ile ilgili bir durumdur. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi feodal düzenin eşitlikçi bir yapıya evrilmesi üst grupları tedirgin etmişti

ve bu gruplar imtiyazlarının devam etmesi ve eşitlik dışı durumun devamını sağlamak için mutlakiyetçi bir yapıya yönelmek zorunda kaldılar. Böylece hem mallarının güvenliğini bu güç sayesinde sağlamış olacaktı hem de bu egemen eşitsizliği devam ettirebilecekti.

Wallerstein'a (Wallerstein, 2011:83), göre bu yeni monarşilerin hükümdarlarının, on yedinci yüzyılda kendilerini mutlak monark ilan etmiş olmaları, onların sınırsız iktidar sahibi olduklarını öne sürüyor gibi görünmektedir ancak, geçekte bunların, sınırsız iktidar sahibi olmaları bir yana, çok güçlü oldukları bile şüpheliydi. Bu egemenlik, keyfi bir iktidar olarak tanınsa da, monarkın fiili bir iktidarı olduğu anlamına gelmez, bu fiili iktidar görece zayıftır zira yukarıda da değindiğimiz gibi bu güç monarklara, temelde üst grupların mal ve mülklerini korumak ve eşitsizliğin devamını sağlamak için bir şekilde verilmek zorunda olan bir şeydi. Kısaca sistem teorisi mutlakiyetçi devlette egemenliğin hükümdar aracılığı ile kurulmasının tam da kapitalistlerin aradığı bir imkânın hükümdar eliyle sağlanması anlamına geldiğini iddia ederler. Çünkü böylece insanlar mutlak egemen olan monarkın yönetimine uymak zorunda olacaktı. Monark'a gösterilen bu itaat doğal olarak kapitalistlerin hem toplum içindeki üst konumlarının devamını sağlıyor ve tabii eşitsizliği devamlı kılıyordu, hem de yine kapitalistlerin özel mülkleri monarkın güvencesi altında korunabiliyordu ve sermayenin birikmesi için bir süreklilik sağlanabiliyordu.

Mutlakiyetçi yönetimden modern devlet yapılanmasına geçildiğinde, devletin egemenliği bir başka özellik daha kazanmıştır. Burada egemenlik artık yalnızca dâhili değil aynı zamanda harici yani diğer devletler karşısında da bir otorite olma iddiasındaydı(Wallerstein, 2011:84). Modern devletin ulus formu ile de yakından alakalı olan bu durumda, egemenlik her şeyden önce sabit sınırların olduğu, verili bir devletin bu sınırlar içinde egemen olduğu ve dolayısıyla başka hiçbir devletin bu sınırlar içinde idari, kanuni, adli ya da askeri herhangi türeden bir otorite ileri sürme hakkına sahip olmadığı düşüncesiyle varlık kazanabiliyordu. Wallerstein bu durumu şöyle açıklar;

Egemenlik her şeyden önce bir meşruiyet meselesidir ve modern dünya sistem içinde egemenliğin meşruiyeti karşılıklı tanınmayı gerektirir. Egemenlik varsayımsal bir alışveriş, bu alışverişte potansiyel olarak çatışan taraflar fiili güç realitelerine saygı gösterirler ve kendileri için en az maliyetli stratejiler olması itibarıyla karşılıklı olarak birbirlerini tanırlar. Bu nedenle kapitalist dünya-ekonomi içinde iş yapan girişimciler açısından bakıldığında, egemen devletler girişimcileri doğrudan ilgilendiren en az yedi asli alanda otorite iddiasına sahiptirler (1) devletler malların, sermayenin ve emeğin kendi sınırlarından geçip geçemeyeceğine ve bunların hangi koşullarda kendi sınırlarından geçebileceğine dair sınırlar koyarlar (2) kendi devletlerinde mülkiyet haklarına dair kararlar oluştururlar, (3)istihdama ve çalışanların ücretlerine ilişkin kurallar koyarlar, (4)firmaların hangi maliyetleri içselleştirmeleri gerektiğine dair kurallar koyarlar, (5) ne tür iktisadi süreçlerin ne derece tekelleşebileceğine karar verirler (6) vergi koyarlar, (7) kendi sınırları içinde üslenen firmaların etkilenebileceği bir durum ortaya çıktığında diğer devletlerin kararlarını etkilemek için dışarıdan güç kullanabilirler (Wallerstein, 2011:88).

Modern devletlerin sahip olduğu bu egemenlik yetkileri dikkate alındığında, egemenliğin dünya sisteminin kapitalist ekonomik düzeni devam ettirmesi açısından devletle gireceği ilişkilerin sistem açısından ne kadar önemli olduğunu görebiliyoruz.

Devletlerin firmalarla ilişkisi kapitalist dünya ekonomisinin işleyişinin anlaşılması için bir anahtardır. Çoğu kapitalistin resmi ideolojisi laissez- faire'dir, yani hükümetlerin piyasadaki girişimcilerin işlerine karışmaması gerektiği doktrindir (Wallerstein, 2011:88). Genel bir kural olarak, girişimcilerin bu ideolojiyi yüksek sesle ileri sürmelerine rağmen, yukarıda devletlerin egemenlik haklarına dayanarak uygulayabilecekleri yetkiler dikkate alındığında bu ideolojinin aslında uygulanmasını ya da en azından tam anlamıyla uygulanmasını istemediklerini ve genelde, kesinlikle bunun sağlam bir doktrin olduğuna inanarak davranmadıklarını anlamak önemlidir Çünkü toprak, egemenliğini sınırlarını belirler ve egemen devlet üzerinde hakimiyet kurduğu toprağın sınırlarından geçecek malların miktarını, vergisini belirlemek imkanına sahiptir ve bu anlamda devletin alacağı her karar girişimcileri etkileyecektir (Wallerstein, 2011:89). Bu anlamda devletin egemenlik sahibi olması kapitalistler için çok önemlidir, çünkü konuştukları devletin sahip olduğu bu yetkilerini diğer firmalara karşı kullanarak, rakip firmaların üstesinden gelebilme ve sermayelerini artırabilme imkânına kavuşurlar. Yine mülkiyet hakları da kuşkusuz kapitalist sistemin merkezi öneme sahip

meselelerinden biridir. Biriktirilen sermaye elde tutulmadığı takdirde sınırsız sermaye biriktirmek imkânsızdır. Egemen devlet, mülkiyet hakkının korunmasında baş aktör, kural koyma konusunda tek başına meşru hak sahibi (Wallerstein, 2011:89) olduğuna göre diyebiliriz ki egemen devlet güvencesine sahip bir koruma olmadığında, kapitalist sistemin işlemesi imkansızdır.

Modern devletin egemenlik özelliği ile birlikte ele alınabilecek bir başka özelliğinin de kuvvet kullanma tekeli elinde tutması olduğunu yani güvenliği sağlamakla görevli tek otorite olduğunu söyleyebiliriz. Dünya sistemi teorisine göre bu güvenlik meselesinin kapitalizm ile ilişkisini Giddens'ın (Giddens, 2003:187), kapitalizmi, “şiddetin temel ekonomik ilişkiden uzaklaştırıldığı bir düzen” olarak tanımlaması üzerinden açıklayabiliriz. Egemen olan devlet, yukarıda merkezilik özelliğini ele alırken değindiğimiz gibi, meşru güç kullanma tekeli de elinde bulundurur. Böylece egemenliğini uyguladığı sınırlar içinde bu güce dayanarak bir güven ortamı tesis eder. Bu güven ortamının sağlanması da kapitalistler için çok önemlidir. Zira edindikleri sermayenin güvenliği ve varlığının devamı ancak devlet eliyle sağlanan güven ortamı içerisinde mümkün olabilecektir

Devletler silahlı gücü tekelleştirmiş ya da tekelleştirmeye çalışmışlardır. Polis güçleri büyük ölçüde iç düzenin (başka bir deyişle işçilerin, kendilerini ayrılan rolleri ve karşılıkları kabullenmesinin) ayakta tutulmasına göre hesaplanırken, ordular da belli bir ülkedeki üreticilere, başka ülkelerde bulunan rakiplerinin kendi devlet çıkarlarının koruyuculuğuna başvurma konusundaki olanaklarını doğrudan etkileme yetkisi sağlayan mekanizmalar durumundadır (Wallerstein, 1992:47). Böylece kapitalistler devletin güç kullanma tekeli kullanarak, devlet içinde kendilerinin kazancını etkileyebilecek bir durumun ortaya çıkmasını engelledikleri gibi, başka devletlerden kaynaklanan sıkıntıları aşmak içinde yine konuşulduğu devletin gücünü kullanma gerekliliği hissederler (Giddens, 2008:200). Neticede devletin, egemenlik hakkına sahip olması ve buna bağlı olarak güç kullanma tekeli elinde tutması hem mutlakıyetçi dönemde hem de modern devlet yapılanmasında, kapitalizmin serpilip gelişmesine büyük kolaylıklar sağlamıştır. Tarihsel kapitalizmde kapitalistler, devlet mekanizmalarını gördüğü gibi çeşitli biçimlerde kendi yararına kullanma becerisi göstermişler, daha doğrusu modern devletin bu özellikleri taşımasına bir anlamda sebep olmuş görünmektedirler.

3. Anayasal Yönetim

Egemenlik kavramının mutlakıyetçi yapıda ortaya çıkmasından sonra gösterdiği gelişme dünya sistemi teorisine göre, kapitalistlerin işine yarayacak şekilde biçimlendirilmiştir. Bununla beraber yine egemenlik ile ilgili olarak (bu ilgi yine mutlak monarşiye kadar uzanır) modern devletin bir diğer özelliği ise anayasal yönetimi yani meşrutiyettir. Anayasa ile devletin dayandığı esaslar, işleyişi, yeni siyasetin dayandığı temeller belirli ilkeler etrafında tanımlanmıştır. Anayasa ile yürürlükte olan siyasetin ve düzenin sınırlarının çizilmesi, bu çerçevede belirli tariflerin getirilmesi söz konusudur. Yeniçağ sonrasında elde edilen çözümlerin kurumlaştırılması ölçüsünde anayasalar ortaya çıkmış, giderek modern devlet anayasal devlet olarak tanımlanmıştır (Coşkun, 1997:164).

Yukarıda değindiğimiz gibi, mutlak monarklar her ne kadar güçleri sınırlı olsa tek başına bir yönetim sürüyorlardı. Ancak zamanla bürokrasi aracılığıyla bu güçlerini artırma yoluna gitmeye başladılar. Tabii bu dönemde üst gruplar bilgi ve servetlerini iyice geliştirmişlerdi ve aleyhlerine doğru dönmeye başlayan bu yapıyı kabul etmemeye başladılar. Çünkü kapitalist sistem, ekonomik üreticiler ile politik iktidarı elinde bulunduranlar arasında son derece özel bir ilişkiyi gerekli kılar (Wallerstein, 2001:53). Politik iktidarı elinde bulunduranlar çok fazla güçlüyse onların çıkarları ekonomik üreticilerin çıkarlarına üstün gelecek ve sonsuz sermaye birikimi bir öncelik olmaktan çıkacaktır.

Burjuvalar, geleneksel olarak daima bir takım siyasal hak ve imtiyazlar elde etmişlerdi ve yukarıda değindiğimiz gibi hükümdardan adli ve idari düzenin korunmasının yanında, siyasal anlamda kendi ekonomik faaliyetlerini de koruyacağına sözünü aldıkları için (bu sözleşme gizlidir) ya da buna inandıkları için, bu siyasal imtiyazları hükümdara devretmişlerdi (yukarıda monarkın egemenliği bahsinde değinmiştik). Ancak hükümdarın bazı ekonomik politikaları (mekantilizm gibi) mülkiyet ve özellikle piyasa üzerinde, giderek daha da usandırıcı kısıtlamalar uygulamalara neden olmuştu (Amin, 2003:466). Oysa mülkiyet ve piyasa burjuvazinin ekonomik çıkarlarını dayandırdığı en önemli kurumsal düzenlemelerdir. Burjuva haklarının emniyeti gerçekten de potansiyel bir tehlike altındaydı ve bu nedenle burjuvanın ekonomik menfaati mutlakıyetçi yönetimle uyuşmamaya başladı (Poggi, 2008:74-75). Bu uyuşmazlık neticede hükümdarın sınırlanmasına gidecek yolu açmıştı ve bu sınırlamanın

gerçekleşmesi için bir “sözleşme”nin olması gerekiyordu, zira hükümdarların böyle önemli yetkileri ellerinde tutmaları burjuva için daima bir tehdit oluşturabilirdi. Bu noktada hükümdarı sınırlayacak bir sözleşme olarak anayasa ortaya çıkmış oldu.

Sistem teorisine göre anayasa on sekizinci ve on dokuzuncu yıllarda yukarıda anlatmaya çalıştığımız yeni ilişki biçimini sağlamak için ortaya atılan bir araçtı. Anayasa çalışmalarının özellikle İngiltere’de ortaya çıkması bu anlamda önemlidir, çünkü bu yüzyıllarda dünya sisteminin merkezi İngiltere’dir (Wallerstein, 2014:13). Anayasalı bir yönetimle artık haklar emniyet altına alınmış ve hükümdarın tek başına elinde tuttuğu yaşam-yürütme-yargı güçleri bölünerek, yetkileri iyice kısıtlanmıştır ve bir tehlike olmaktan çıkarılmıştır (Coşkun, 1997:158). Zamanla İngiltere’de parlamentonun ortaya çıkması ve Fransa ve Amerika’daki devrimlerin de etkisiyle gelişen, seçme ve seçilme reformlarıyla sistem mutlak monarşiden temsili demokrasiye evrilmiş oldu ve bugün yaşadığımız liberal-demokratik düzene doğru gelişecek bir yola girildi. Anayasal yönetimin kapitalist sistem için önemini daha iyi anlayabilmek için parlamenter sistemin özelliklerine değinmemiz gerekmektedir.

4. Parlamenter Sistem

Mutlak monarşiden parlamenter sisteme geçişin tarihselliğine baktığımızda, kapitalistlerin bu süreci yönlendirmedeki etkilerini ve bu sürecin sonunda elde ettikleri kazançları görebiliriz ve buradan sistem teorisinin açıklamalarına geçebiliriz. Barrington Moore’a (Moore: 2003:47) göre; İngiltere’de iç savaş, kralın erkini kırmakla, çitleme hareketine girişen toprak beylerinin önündeki en büyük engeli kaldırmış oluyor ve aynı zamanda İngiltere’yi bir “toprak beyleri kurulu”nun yönetimine hazırlıyordu. Ona göre bu “toprak beyleri kurulu” sözü, on sekizinci yüzyıl parlamentosunu pek övücü olmasa da, oldukça doğru biçimde tanımlayan bir deyiştir.

Moore, İngiltere’de savaşın sonunda ortaya çıkan sonucu, parlamenter demokrasi ve kapitalizm arasında kurulan daha tamamlanmamış görünmekle birlikte çok görkemli görünen birliğin zaferi olarak yorumlar (Moore, 2003:48). Artık aristokrasinin temeli, soya değil paraya dayanıyordu. Parlamento’da gerek liberal gerek muhafazakâr kanattan toprak sahibi olan kapitalistlerin ve onların ilişki ve dostluk kurdukları, devletin artık hiç şaşmaz bir biçimde çıkarlarını kolladığı kimselerin bir aygıtı durumuna gelmişti. (Moore, 2003:48). Moore, İngiltere gibi Fransız toplumunda da parlamento ile kapitalist sınıf arasında doğrudan bir ilişki kurar. Ona göre; Fransız toplumunda devrimin yol açtığı bazı değişikliklerin sonunda, her şeye karşın parlamenter demokrasinin gelişmesine yaradığı görülmektedir. (...) devrimin en büyük itici gücünün burjuvalar ve başlıca sonucunun kapitalizm olduğunu yadsımak ise incir çekirdeğini doldurmayacak bir tartışmaya girmek demektir(Moore, 2003:144).

Parlamenter geçiş sürecinde yönetimde karşımıza çıkan ilk ortaklık, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, yeni siyasetin yürütülmesinde öncülüğü üstlenen burjuva gruplarının ortaklığıdır. Diğer güçler bu ortaklığa yaklaştırılmamış dışında tutulmuştur. Parlamenter sisteme geçişin başlangıcında parlamentoya katılımın sınırlı tutulması, belli bir gelir düzeyinin esas alınması toplumda sadece belli kesimlere söz sahibi olma hakkı vermiştir (Coşkun, 1997:163). Artık kapitalist sınıf batı toplumunda yönetimden uzaklaştırdığı monarkın yerini almış ve tek kural koyucu erk haline gelmişti.

İlerleyen yıllarda muhakkak ki seçme ve seçilme hakkının genişletilmesi ile birlikte yurttaşların yasama organlarının bileşimini düzenli aralıklarla belirleyebilmeleri sağlanıyordu ve bu etki devlet faaliyetlerine de yansırıyordu (Poggi, 2008:81). Ancak burada dünya sistemi açısından değinmemiz gereken önemli nokta, bu oy hakkına on dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da sadece mülk sahibi erkeklerin sahip olmasıydı. Yani bu yüzyılda yurttaş olarak sayılabilmek için mülk sahibi olmak gerekiyordu. Kapitalistler açısından bu çok ciddi bir kazanımdı, zira hukuku oluşturma yetkisi yasama erkindeydi yani parlamentoda ve bu erk seçimle geliyordu, seçimlerde ise sadece mülk sahibi burjuvalar oy kullanıyordu. Bu sebeple artık tüm devlet mekanizmasının hukuk temelinde işlemesi ve denetlenmesi gerekiyordu, zira hukuku meydana getiren artık kapitalistlerdi. Diyebiliriz ki on dokuzuncu yüzyıl batısının meşrutiyetçi ve liberal devleti, kapitalist ekonomiyle sistematik bir bütünlük içindeydi. Üretim ve servet dağılımı, öncelikle sahip olduğu iş gücünü üretime dönüştürerek kar elde etmeyi hedefleyen bağımsız ve kendine odaklı birimlerin pazarda etkileşime girmeleri yoluyla gerçekleşiyordu (Poggi, 2008:86).

Bu gelişmeler toplumun diğer kesimlerine de yaramaya başladı. Yani artık herkes zamanla statüsüne bakılmaksızın mülk sahibi olabilir veya iş kurabilirdi. Kişi ve mülkiyet özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü gibi özgürlükler, kentlerin büyümesini sağladı ve gelişmiş bir burjuvazinin hukuki temellerini attı (Poggi, 2008:85). Bu gelişmeler aynı zamanda rekabetin gelişmesine neden oluyordu, rekabetin dünya sistemi açısından çok önemli bir gereksinim olduğunu söyleyebiliriz. Kapitalistler arası sıcak rekabet, tarihsel kapitalizm için her zaman ayırt edici özellik olmuştur. Bu rekabetin gönüllü olarak (kartel benzeri düzenlemelerle) sınırlandırılmış görüldüğü durumlarda bile, sınırlandırmanın başlıca nedeni, rakiplerden her birinin bu yöntemin kendi marjlarını en iyi duruma getireceğini düşünmesidir. Sınırsız sermaye birikimine dayanan bir sistemin hiçbir mensubu, kendi kendini yok etme rizikosuna girmeden, süregelen bu uzun vadede karlılık itilimini bırakmamıştır (Wallerstein, 1992:29). Böylece diyebiliriz ki rekabetin olduğu yerde daha sağlam olanlar zayıf olanları piyasadan çıkmak zorunda bırakıyor ve güçlü olan kaybedenin zararıyla veya iflasıyla daha fazla sermaye biriktirme şansı elde edebiliyor.

Sonuç olarak mutlak monarkların güçlerinin kapitalistler eliyle budanması netice de anayasal güvenceye dayalı bir parlamenter yapıya geçilmesine neden olmuş, hukuk yapma gücünü elinde bulunduran bu parlamento, toplum hayatında bir takım değişimlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. İlerleyen yıllarda seçme ve seçilme hakkının genişlemesi ile birlikte kapitalistlerin yasama gücüne direkt etikleri sınırlandırılmış olsa da değişen bu toplum yapısı herkese “eşit imkânlar” sunarak rekabetin yolunu açmış ve bu gelişmeler yine kapitalistlerin geniş imkanlar elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Neticede on dokuzuncu yüzyılda kapitalizm, yer küre üzerinde tamamen egemen hale gelmiştir ve yer küreye modernlik ihraç etmeye başlayan bir ideoloji halinde dönüşmüştür (Wallerstein, 1992:56).

5. Modern Bir Yönelim Olarak Ulus Fikri ve Ulus Devlet

Modern devletler, siyasi temellerinin yanında belli bir coğrafi temele de sahip olmuşlardır. Bugün modern devlet, giderek devlet tanıtılırken, coğrafi temelin olmazsa olmaz bir gereklilik olarak belirtildiği görülmektedir (Coşkun, 1997:155). Modern devletin belli bir coğrafyayı temel olarak kabul etmesi ve siyasi erkini bu coğrafya içinde kullanması ulus fikri ile yakından ilgilidir. Ulus açıkça sınırları çizilmiş ve tek bir idareye tabi bir toprak içinde var olan halk (Giddens, 2008:32) olarak tanımlanabilir. Böylelikle bir takım sembol ve değerlere olan psikolojik bir bağlılıkla, insanlar bir ulusu oluşturduğu gibi, bu ulusal yapı aynı zamanda sınırları belli olan bir toprak parçasının da koruyucusu olmuştur.

Modern Devletler, özellikleri gereği tek meşru otorite olduklarını iddia ettikleri için giderek daha kesin tanımlanmış fiziksel bir alanı kapsarlar (Pierson, 2000:30). Bu anlamda kesin tanımlanmış bir toprağa sahip olan modern devlet, modernite öncesi devletlerden ayrılır, zira bu devletler, bugün aşına olduğumuz şekliyle statik sınırlara sahip değillerdi.

Ulus fikrinin Avrupa’da gelişmesi, On yedinci yüzyıldan başlayarak, deniz aşırı seyahat, ticaret ve şehir ekonomisinde belli bir canlılık sağlayan burjuvazinin kendi toprakları üzerinde tam bir egemenliğe sahip olmayan kralla birleşip Katolik kilisesine karşı başlattığı mücadele ile yakından ilgili görünmektedir. Çünkü Burjuvazi, feodalizmin ekonomik gelişmesini engellediğini düşünüyor ve feodalizmle özdeşleştiği bütün kurumların, özellikle kilise ile siyasal yapılanmanın değiştirilmesini amaçlıyordu. Sanayinin ve serbest ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını istiyordu (Ağaoğulları, 2006:185). Böylece burjuvazinin kralla birlikte kiliseye karşı kurduğu ilişki, bir yandan kralla nüfuz ve iktidarını arttıracakları araziler kazandırırken, öte yandan burjuvaziye geleneksel toplumun hiyerarşik düzenini kökten değiştirecek güç ve imkânlar başlattı. Kilisenin dini ve kutsal hâkimiyetinden kurtarılan topraklar ve Hristiyan topluluklar dünyevi iktidarın temsilcisi kralın hâkimiyeti altına girince, toprak ve ahaliye yeni bir tanım gerekli oldu. Toprağın kriterlerine göre çizilen sınırlarına vatan ve bu topraklar üzerinde yaşayan insan topluluklarına “ulus” ve bu ulusun bireylerine vatandaş (yurttaş) adı verildi. (Bulaç, 1998:46-47).

Bu modern yönelimler, özel olarak Avrupa tarihinde değişmeye başlayan bu ilişki biçimleri, feodal toplum düzeninin modern devlete doğru evrilmeye başlamasıyla aynı tarihsellik içinde gerçekleşiyordu. İnsanlar, artık meşru otoriteye saygı duyduğu gibi onun güç kullanımını da bu ulusal değerleri koruması ve ulusun güvenliği için daha büyük bir önemle kabul ediyorlardı. Ancak toprak sınırlarıyla belirlenmiş bir ortak değer nispeten evrensel bir ifadedir. Toprak, kullanılacak fiziksel mekânı temel alarak bireyi gruplandırır; bu nedenle, onların içinde bulunduğu diğer koşulları pek

dikkate almaz veya bu gibi diğer koşullar tarafından ortaya çıkan çatışma ve uyuşmazlıkların daha üstünde yer alan dayanışmalara odaklanır. Dolayısıyla, derinden hissedilen, ona göre davranılan ulus olma kavramı, yalnızca yerel bağımsız çıkarları barındıran bir kubbe olmakla kalmaz, kapitalist ekonomi ile birlikte piyasa ilişkilerinin tipik özellikleri olan yerel ötesi ve çıkara dayalı karşıtlıkları da yumuşatır (Poggi, 2008:36).

Ulus fikrinin kapitalist sistemle ilişkisinin tam da bu yerel ötesi ilişki biçiminde yattığı söylenebilir. Ulus fikri ile birlikte kapitalistler yerele dayalı dar pazarlardan ulus misyonuyla daha geniş pazarlara veya piyasaya kavuşmuş olurlar (Poggi, 2008:36). Sistem teorisine göre kapitalistlerin en önemli amacının sermayenin sürekli artırılması olduğunu yukarıda ifade etmiştik. İşte genişletilmiş pazar, kapitalistlerin sermayelerini artırılmaları için çok önemli bir gereksinimi ifade etmektedir. Bunun için sürekli olarak pazarları genişletmek uğraşı içindedirler. Feodal toplumun dağınık toplumsal yapısından modern devletin önemli bir özelliği olan “statik bir toprağa sahip olmak” anlayışına doğru geçiş ve bu topraklar üzerinde yaşayan “ulus”ların varlığı işte bu yeni pazar arayışı veya pazarı genişletme arayışının bir sonucu (Giddens, 2008:462) olarak görülmektedir. Böylece ulus devlet ile bir yandan sınıflara bölünmüş feodal topraklar üzerinde pazar serbestleştirilirken, öte yandan dini referans ve egemen ruhani hiyerarşiye göre kurulmuş toplumsal hayatın değerler sistemi, yeni yükselen burjuva sınıfının seküler değerleri ile yer değiştirmiştir. (Bulaç, 1998:48).

Genel Marksist kuramda, ulusal sorun her ulusun ulusal bir devlet kurma isteği, modern çağın özelliği olarak ele alınır. Bu sorun ve istek, tarihte burjuvazinin gelişmeye ve toplumu değiştirmeye başladığı dönemde ortaya çıkmıştır (Akdemir, 1991:113). Genel olarak ifade edecek olursak, başarılı bir biçimde yapılanmış ulusal kimlik, onu paylaşana insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırır; karşılıklı etkileşimlere açık hale getirir ve varsayımların paylaşılması için bir zemin oluşturur. Daha özele indirirsek şöyle bir iddiadan söz edebiliriz; Pazarda bir araya gelen birbirine yabancı kişiler ulus olma duygusunu derinden hissederlerse, yerel topluluklarda görülen o uzun, sürekli ve karşılıklı tanışıklığa dayanan güven duygusu kendiliğinden ortaya çıkar ve böylece karşılıklı sözleşmeler içeren ilişkilere girmeleri kolaylaşır (Poggi, 2008:37). Marksist kuram açısından bunun önemi, ulus fikrinin aynı zamanda işçilerin bir araya gelmelerini engelleyen bir durumu da ortaya çıkarıyor olmasıdır. İşçiler özellikle uluslararası husumetlerin ortaya çıktığı zamanlarda etnik olarak bağlı buldukları yerleri tercih ederler ve bir sınıf bilincinden yoksun olarak hayat sürmek zorunda kalırlar. Böylece proleter devrimin gerçekleşmesi, bu ulus fikrinin ortaya çıkardığı milliyetçi tepkiler sebebiyle mümkün olmaz. Etnik kimlik bilinci yahut milli duygular, proleterlerin bir sınıf bilinci kazanmalarının önünde engel teşkil etmiş olur. Kısaca Marksist kuram, ulus yapılanmasına eleştiri getirirken bunu proletarya açısından ele alır ve ulus bilincinde ziyade sınıfsal bir bilincin uyanmasını gaye edinir. Sistem teorisi ise, bu sorunu temel Marksist yorumu kabul etmekle birlikte, planlı bir tarihi süreç olarak kabul ederler. Genel Marksist yorum, ulusal sorunu işçi sınıfının kavgalarının öğelerinden biri olarak ele alırken, sistem teorisi bu meseleyi bir sistem bütünlüğü içinde ele alır. Buna göre, tarihsel olarak ulus fikri sadece proleterleri sınırlandırmakla kalmamış, feodal düzenden çıkıp günümüze kadar devam eden süreçte modern devleti şekillendiren en önemli özelliklerden biri olmuştur.

Sistem teorisine göre Kapitalistlerin sermayenin sürekli artışı için büyük bir pazara ihtiyaç duyduklarını yukarıda ifade etmiştik. Bu nedenle mini sistemlerin kapitalistler için fazlasıyla dar olduğu söylenebilir. Feodal düzenden modern toplum yapısına geçişte, dağınık toplum yapısı, kapitalistlerce ulus fikri etrafında merkezileştirilmiş ve o dönemin koşullarında, çapı o dönemin özelliklerine bağlı bir pazar oluşturulabilmişti. Ancak pazarı genişletme arzusu sistemin tarih boyunca daima gerçekleştirmeye çalıştığı bir amaç olarak görünmektedir. Bu nedenle kapitalistler modern dönemde de bir devletler çokluğuna ihtiyaç duyarlar; böylece devletlerle birlikte çalışmanın avantajlarından faydalanırlar, aynı zamanda çıkarlarına dostça yaklaşan devletlere yanaşabilirler. Bu ihtimalin gerçekleşmesi, ancak genel iş bölümü içinde pek çok devletin var olmasıyla mümkündür (Wallerstein, 2011:53). Bu anlamda sistem teorisine göre, modern dönemde ulus temelinde ortaya çıkan devletler temelde, kapitalist sistemin pazarını genişletme çabalarının birer ürünü olmuşturlardır.

Devletler sadece belirli toprak parçası üzerinde hak iddia etmezler aynı zamanda bu toprağın altındaki madenler, toprağın çevresindeki sular, toprağın üzerindeki hava sahası ve en önemlisi o toprakta yaşayan halk üzerinde de hak iddia ederler (Pierson, 2000:31). Belirli bir toprağı sınır kabul etmek ve belirlenen bu sınırlar içerisinde bir egemenlik tesis etmenin modern devletin en tabii hakkı

olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Yine belirtilmişti ki, bu sınırlar içinde yaşayan insanların bir birlik olmalarını sağlamak, onları aynı payda etrafında birleştirmek, modern zamanda “ulus” fikri ile mümkün olmuştur (Giddens, 2008:224). İşte bu ulus fikrinin oluşması daha sonra imparatorluklar şeklinde örgütlenmiş çok uluslu yapılarında dağılmasına ve ortaya birçok devletin çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi, dünya sistemi teorisyenlerine göre ulusçuluk fikri kapitalistlerin pazarı genişletme arayışlarının bir gereği olduğu gibi, bu fikre dayanarak ortaya birçok devletin çıkması da yine kapitalistlere yarar sağlamıştır. Feodal düzendeki sınırlı pazarı genişletme çabaları daha sonraki dönemlerde dünya çapında bir pazar oluşturma fikrine dönüşmüştür ve Avrupa devletlerinin eliyle gerçekleşen tüm emperyalist uygulamalar temelde kapitalist sistemin pazarı genişletme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Burada şunu da eklemeliyiz ki; ulus devlet formu modern devletin bir aşamasıdır. Kapitalist sistem tarihsel sürecin bir aşamasında pazarı, bu ulus fikri ile genişletebileceğini gördü ve bu fikri kullandı. Ancak pazarı genişletme fikri özellikle küreselleşme söylemleri ile birlikte son on yıllarda bu sefer ulus devlet formunun ötesinde ulus-ötesi bir bağlamda ele alınmaya başlanmış görünmektedir. Bu anlamda özellikle “yirminci yüzyılda küreselleşme söylemlerinin ortaya çıkması da, ulusçuluk söylemi gibi, pazarı genişletme çabalarının uzantısıdır” (Wallerstein, 2002:76). Burada kapitalist sistemin ulus-ötesi söylemlerle modern devleti şekillendirmeye devam ettiğini söyleyebiliriz.

Küreselleşme söylemi ile yakından bağlantılı olarak, evrensellik söylemi de bu çabaya dayanarak ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle sistem teorisi evrenselcilik düşüncesini de baskın şekilde modern dünya sistemi ile bağlantılı olan bir tema olarak okunmaktadır. “Pek çok bakımdan modern dünya sisteminin medarı iftihar” (Wallerstein, 2002:77) olarak görmektedir. Evrenselcilik genel olarak, bütün insanlara eşit şekilde uygulanan genel kurallara öncelik verilmesidir. Dolayısıyla pek çok alanda tikel tercihlerin terk edilmesidir. Evrenselcilik çerçevesinde izin verilebilir olduğu düşünülen yegane kurallar, dünya sisteminin dar şekilde tanımlanan, kendine özgü işleyişine doğrudan uygulanabileceği gösterilen kavramlardır (Wallerstein, 2002:78). Böylelikle insanlar dünya sisteminin işleyişini kolaylaştıracak hukuk normlarını, çalışma koşullarını vs. birer evrensel norm, değer olarak kabul ederek hatta bunları birer erdem sayarak yaşarlar (Wallerstein, 2011:80). Bu şüphesiz, sistemi insanların gözünde meşrulaştırdığı gibi sistemin sorgulanmasının da önüne geçiyor görünmektedir. Yani evrenselciliği en güçlü biçimde dünya sistemi kadroları olarak tanımlayabileceğimiz kesim için iş gören bir ilke olarak kabul edebiliriz. Evrenselcilik normu, sistemden faydalananlar açısından çok büyük bir rahattır ve sahip oldukları şeyleri hak ettiklerini düşünmelerine yol açmaktadır.

6. Yurttaşlık Bilinci

Modern devletin belirli bir toprak üzerinde yaşayan ve aynı ulusa mensup insanları, bu ortaklıklarından dolayı “yurttaş” olarak kabul etmesi, onun bir diğer özelliğidir. Yurttaşlık, ilkesel olarak siyasi topluluk içinde bireylere eşit haklar ve görevler, özgürlükler ve sınırlamalar, güçler ve sorumluluklar veren bir statüdür (Pierson, 2000:53). Bu anlamda yurttaşlık ulus düşüncesinden ayrı ele alınamayacak bir şekilde ona bitişiktir. Çünkü ancak aynı ulustan kabul edilen insanlar o ulusun hukuki sınırları içerisinde birer yurttaş olma hakkına sahip olabilmektedirler ve bu hakkın sağladığı imkânlardan ve statülerden faydalanabilmektedirler.

Söz konusu statünün tarihsel olarak Fransız devrimi ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Ancak, 1789’un burjuva devrimcileri bireyci kaygılar gütmelerine, bireysel özgürlükler adına hareket etmelerine karşın, bireysel iradelere ve çıkarlara büyük bir kuşkuyla yaklaşmışlardır. Böylece özel alana sıkıştırılan bireysel iradelere, ne kendi başlarına ne de “sivil toplum örgütleri” aracılığıyla genel iradenin oluşmasında herhangi bir rol biçilmiştir. Toplumsal birliği sağlamak amacıyla “kendine özgü iradesi ve eylem yetkisi olan” organik bir bütün oluşturulmuş ve birey soyut yurttaş kimliğine büründürülerek bu bütüne bağlanmıştır (Ağaoğulları, 2006:235). Burada yurttaş, artık elde ettiği yeni sosyal statü ile eski rejimin ona biçtiği rollerden sıyrılıp, bir ulusun ferdi olarak kendi kişilik dünyasını kurmaya çabalar hale gelmiştir. Devlet aygıtını ele geçiren burjuva devrimcilerinin ideolojik söylemlerini ulusal birlik düşüncesi üzerinde temellendirmeleri, yurttaşın ulusun iradesi olduğu varsayılan genel iradenin dışına çıkmaması sonucunu doğurur. Bireyin bu bağımlılıktan rahatsızlık duymaması, hatta kendini özgür hissetmesi ise egemenliğin kendisinin de bir parçası olduğu ulusa verilmesiyle, yani siyasal toplumun halk-ulus egemenliği şeklinde biçimlendirilmesiyle sağlanır (Ağaoğulları, 2006:236).

Sistem teorisine göre modern bir form olarak yurttaşlığın kapitalist sistem açısından önemi de bireyin yeni haliyle devletle kendini özdeşleştirmesinde yatar. Wallerstein'a (Wallerstein, 2003:130) göre, Kapitalizmin büyük programı uluslardan devletler yaratmak değil, devletlerden uluslar yaratmaktır. Yani strateji, devletin sınırları içinde bulunanları almak –eskiden kral egemenin “tebaları” şimdi egemen “halk”- ve bunları tümü devletleriyle özdeşleşen “yurttaşlar” haline getirmektir (Wallerstein, 2003:130). Bu yurttaş/ulus haline getirme çabası içeride toplumları birleştirici bir amacı güdüyordu. Bu temelde egemen sınıfların söz konusu toplumdaki sınıf farklarını görünmez kılmak için çabalamalarının bir sonucuydu. Burada egemen sınıf ile “tehlikeli sınıflar” ulus fikri etrafında birleşebiliyor ve “tehlikeli sınıfların” özgürleşme söylemi bastırılabilirdi.

Egemen katmanlar içerideki tehlikeli sınıflarını bu hedef özdeşliğine inandırmak üzere (okul sistemi ve silahlı kuvvetler yardımıyla) büyük bir eğitim kampanyasına girişti. Niyet tehlikeli sınıfları özgürleşme konusundaki taleplerini ifade etmemeye ve enerjilerini teknoloji modernliğe harcamaya ikna etmektir (Wallerstein, 2003:132). Sistem teorisine göre görüldüğü gibi bu eğitim faaliyetleri modern devletin kurumları eliyle gerçekleşmektedir. Devlet eğitim ve askeri kurumları ile bireyleri kendi ile özdeş birer yurttaş haline getirdiği gibi söz konusu bireylerde aldıkları eğitim sonucunda kapitalist sistem için tehlike üretebilecek bir potansiyeli kaybetmektedirler.

Sistem teorisine göre yurttaşlığın kapitalist sistem açısından bir diğer önemli noktası ise, bireylerin bir toplumda yurttaş olarak kabul edilmeleri ile yaşadıkları toplumda yerine getirmek zorunda kaldıkları ödev ve sorumluluklarla ilgilidir. Devlet otoritesi, insanlara verdiği bu yurttaşlık hakkına karşılık, onlara yurttaş olarak yerine getirmelerini istediği bir takım ödevler, sorumluluklar yükler. Bizim burada, konumuz itibarıyla yurttaşlardan beklenen bu sorumluluklardan olan vergi verme ödevine eğilmemiz kapitalist sistemin devletle kurduğu ilişki biçiminin anlaşılması açısından önemli görünmektedir.

Modern devlet ciddi ve düzenli vergi geliri olmaksızın var olamazdı (Pierson, 2000:56). Devletin vergi toplamasının modern zamana ait bir şey olduğunu iddia edilmemektedir ancak modern devletle vergi arasındaki ilişkinin, daha önceki dönemlerle bir tutulamayacağını da söylemeliyiz. On sekizinci yüzyıldan önce vergi toplama acil durumlarda başvurulacak bir çare ve hatta mümkün olduğu kadar çabuk elde edilen kamu varlıklarından özellikle mülklerinden sağlanan gelire ve gönüllü katkılarla yerine konması gereken bir suiistimal iken, modern zamanda vergi toplama işi, modern devletin bütün önemli özelliklerini taşır; sistemattiktir, sürekli, yasal, yaygındır ve bürokratikleşmiştir (Wallerstein, 1992:44). Wallerstein'a göre verginin modern zamandaki bu sistemattik ve sürekliliğinin yanında, tarihsel kapitalizm boyunca sürekli artış göstermesi de tarihsel kapitalizm için önemli kazançlar getirmiştir (Wallerstein, 1992:45). Ona göre vergi toplamanın bu modern şekli, devletler aracılığı ile paranın denetimde tutulması ve sermaye birikiminin hızlanmasına olanak hazırlamasıdır. Ayrıca devlet yine kaynak dağıtım yoluyla da sermaye birikimine doğrudan ya da dolaylı olarak giren kaynakların miktarına da müdahale imkânı bulmuştur. Kısaca vergilendirme gücü devletin başkalarının değil de, belirli bazı grupların lehine olmak üzere sermaye birikimi sürecine doğrudan yardımcı olduğu en dolaylımsız yöntemlerden biri olmuştur.

Hükümetler her şeyden önce, vergilendirme süreci yoluyla büyük miktarda sermaye toplayıp bunu sübvansiyonlar yoluyla, ellerinde zaten büyük sermayeler bulunan kişi ya da gruplara dağıtabilmiştir. İkinci olarak büyük ölçekli ve gayri meşru ancak fiilen kısıtlanmamış kamu fonu kaçakları için kolay hedefler durumuna gelen, resmen yasal ve genellikle meşrulaştırılmış vergilendirme kanalları yoluyla büyük miktarda sermaye toplayabilmiştir. Bu gibi kamu geliri hırsızlıkları ve bunlarla ilgili yozlaşmış özel vergi usulleri, tarihsel kapitalizm boyunca özel sermaye birikiminin büyük kaynaklarından biri olmuştur (Wallerstein, 1992:46). Üçüncü olarak hükümetler yine kapitalistler lehine olacak şekilde karın bireyselleştirilmesini, rizikonun ise toplumsallaştırılması ilkesini kullanmışlardır. Buna göre insanlardan alınan vergilerle kapitalistler için çok önemli olan maliyetlerin düşürülmesi adına enerji, taşımacılık ve enformasyon alt yapısı büyük ölçüde vergilerden oluşan kamu parasıyla geliştirilmiş ve desteklenmiştir (Wallerstein, 1992:47). Bu yatırımlardan herkes muhakkak bir miktar yarar sağlar ancak en büyük kazancı kapitalistler kazanmıştır. Sağlanan yarar, çok daha eşitlikçi bir vergilendirme sisteminden ödendiği halde, orantısız bir şekilde elinde zaten büyük sermaye bulunanların payına düşmüştür. Bu nedenle, toplumsal sabit sermaye yatırımları sermaye birikimini ve yoğunlaşmasını daha da arttırmaya yaramıştır.

SONUÇ

Dünya sistemi teorisi, temelde kapitalizmin tarihsel süreçte ne şekilde ortaya çıktığını ve nasıl bir yol aldığını, daha da önemlisi yirminci yüzyıldan itibaren bütün yer kürede hegemonyasını nasıl kurduğunu anlatma girişimidir. Teori, bize bu tarihselliği anlatırken aynı zamanda, batı da ortaya çıkan modern devletin özelliklerini de kapitalistlerin devlet aygıtı ile kurduğu ilişki üzerinden anlatmaya çalışır. İşte yukarıda ele alındığı şekliyle bu çalışmada, modern devletin özellikleri üzerinde durarak, sistem teorisinin bu özelliklerle kapitalizmi nasıl ilişkilendirdiğini açıklamaya ve anlamaya çalıştığımızı söyleyebiliriz.

Sistem teorisine göre, bugün içinde yaşadığımız toplumsallıkta, her modern insanın hayatına bir şekilde etkide bulunan modern devlet, özelliklerini başlangıcı Avrupa’da on beşinci yüzyılda başlatılan kapitalizmin, tarih içinde karşılaştığı zorlukları aşmak ve daha fazla sermaye birikimi sağlamak için bulduğu çözümlerle kazanmıştır. Modern Avrupa tarihini, feodal toplum düzeninden modern döneme kadar temelde ekonomik ilişkiler üzerinden anlatmaya çabalayan dünya sistemi teorisi, genel Marksist kuramın, alt ve üst sınıfların ekonomik ilişkileri üzerinden açıklamaya çalıştığı tarih yorum ile paralellik gösterir. Neo-marksist bir okuma olan sistem teorisinin tüm bu tarihsel süreci, bilinçli bir kapitalist sınıfın sistem kurma çabası ile eş tutması ise genel Marksist yorumdan ayrıldığı bir nokta olarak görülebilir.

Bu tarihsel okumada kapitalist sistem, ilk aşamada Batı toplumlarında feodal toplum yapısının geleneksel hiyerarşisini yıkmış daha sonra ise yıkılan bu hiyerarşinin yerine kendi iktidarını kurmuştur. Bu iktidar mücadelesinin bir organizasyon olarak devlet aygıtı ile ilişkisinin olmaması ise mümkün değildir. Kapitalist sınıf, kendi hegemonyasını kurma arzusuyla, en başından itibaren devlet aygıtının bütün imkânlarından kendi menfaati uğruna yararlanmaya çabalamış çoğu zaman devleti yönlendirme ve kararlarını etkileme gücünü göstermiştir. Sistem teorisine göre, Feodal düzenden modern devlete geçiş sürecinde modern devletin kazandığı çoğu özellik, kapitalist sınıfın bu müdahaleci ve yönlendirici tavrı ile ilgili görünmektedir ve ancak kapitalist yönelim ile birlikte ele alındığında modern devletin gerçek yapısının ve işlevlerinin farkına varılabilir.

Sistem teorisine göre, modern devletin merkezilik özelliği, her şeyden önce devletin belirli sınırlar içinde hukuk yetkisini kullanma tekeliyle eline geçirmesi ile doğrudan ilgilidir. Söz konusu bu hukuki yapının yaptırım gücü ise kapitalist sınıfın çıkarlarını kollamak, sermaye birikiminin önünü açmak ve biriktirilen sermayenin korunmasını sağlamak ile ilgilidir. Merkezilik, modern devletin egemenlik kullanma özelliği ile de doğrudan ilgilidir. Egemenlik, devletin belli sınırlar içinde tek iktidar gücü olması şeklinde tanımlandıktan sonra, bu iktidar şiddet kullanma tekeliyle de eline geçirir. Sistem teorisine göre, egemenlik mutlak monarşi zamanında kapitalistlerin eşitsiz bir toplum yapısının devam etmesine olanak sağlamış ve egemen monark aracılığı ile mal ve mülklerini korumalarına yardımcı olacak bir durumu ortaya çıkarmıştır. Modern zamanda ise monarşilerin ortadan kalkması ile devlet dâhili ve harici egemenlik gücüyle kapitalist firmaların koruyucu gücü haline gelmiş, koyduğu yasal düzenlemelerle hem sistemin devamını sağlamış hem de sermayenin koruyuculuğunu üstlenmiştir.

Mutlakıyetçi yönetimden anayasal bir yönetime geçilmesi de modern devletin bu süreçte kazandığı bir diğer özellik olarak ele alınmaktadır. Burada, sistem teorisinin okumasına göre asıl amaç, monarkın gücünü kırarak sermayenin karşısında güçlü bir yapı bulunmasının önüne geçmektir. Nitekim bu Avrupa kıtasında İngiltere ve Fransa’da gerçekleşen devrimlerle mümkün olabilmiş eski yapılar ya ortadan kaldırılmış ya da güçleri sembolik hale getirilmiştir. Bu yeni hukuki düzen, anayasa ile bir sözleşmeye bağlanmış hak ve yetkiler korunmaya alınmıştır. Böylece kapitalist sınıf, içinde yaşadığı toplumsallık içinde kendinin üstünde bir otoritenin iktidarını ortadan kaldırabilmiştir.

Anayasal yönetim ile birlikte bir diğer modern kurum olan parlamento ihdas edilmiştir. Kanun koyma gücünü elinde bulunduran bu kurum seçme ve seçilme yasalarıyla birlikte yeni bir yönetim mekanizmasının oluşmasına sebep olmuştur. Söz konusu parlamentoda ilk kuruluş dönemlerinde sadece mülkiyet sahibi erkeklerin yer alabilmesi kapitalist sınıf için o dönem büyük imkânlar barındırmış olmakla birlikte, sistem teorisine göre kapitalist sınıfın buradaki asıl kazancı, modern kurumlara bağlı olarak değişen toplumsal yapı ile birlikte toplumun kapitalist isterlere doğru bir yönelime girmiş olmasıdır. Zaman içinde seçme ve seçilme yasaları toplumda tüm kesimlere doğru genişletilmiş, eşit vatandaşlık söylemleri etrafında toplumsal yapının rekabetçi bir yönelime akması sağlanmıştır. Bu

hareketli toplumsal yapı, daha fazla üretime, daha fazla üretimde daha fazla rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece bütün toplumsal yapı, maddi kazancı önceleyen bir yapıya dönüşmüş, sermaye biricik değer haline gelmiştir. Böylece büyük sermaye sahipleri her zaman bir dereceye kadar büyümesine izin verdikleri küçük sermayenin, iflaslar yoluyla ortadan kalkmasını sağlayarak kendilerinin daha fazla sermaye elde etmelerine sebep olmuşlardır.

Bundan başka sistem teorisine göre modern devletin ulus-devlet formunda ortaya çıkması ve ulus fikrinin de kapitalist sistemin istekleriyle yakından ilgisi vardır. Ulus fikri, temelde kapitalizmin pazarı genişletme çabası olarak okunur. Feodal toplum yapısının dağınık yapısı kapitalistlerin mallarını rahatça ve kota/gümrük benzeri uygulamalar olmaksızın dolaştırmalarını ve satmalarını engelliyordu. Bu tarz mali yüklerin ortadan kalkması ve malların serbestçe dolaşımı için toplumsal bir bütünlüğün sağlanması, bir homojenliğin ortaya çıkması gerekiyordu. Bu soruna ulus fikri ile çözüm bulunmuştur. Böylece insanlar dil, kültür, soy gibi özellikler itibariyle aynı birliğin etrafında birleştirilebilmiş, bu birlik aynı zamanda dağınık toprak yapısının da birleşmesine neden olmuştur. Böylece kısa mesafeler arasındaki maliyet arttırıcı kota, gümrük gibi uygulamalar ortadan bir derecede olsa kaldırılmış ve karın arttırılması sağlanmıştır. Kapitalizmin ulus fikri etrafında pazarı genişletme çabaları, modern devletin ulus-devlet formunda ortaya çıkmasına sebep olmakla birlikte, ulus devlet formu modern devletin bir aşaması olarak okunmaktadır. Çünkü daha sonraki dönemlerde kapitalizmin pazarı daha fazla genişletme dürtüsüne/amacına bağlı olarak ulus-devlet formu, küreselleşme söylemi etrafında aşınmaya başlamıştır. Kapitalist sistem özellikle yirminci yüzyıl itibariyle küresel hegemonyasını kurmak amacıyla dünya çapında sınırların gevşetilmesi, küresel/evrensel normların ihdas edilmesi için çaba sarf etmektedir. Bu anlamda ulus devlet formunun modern devletin hala daha önemli bir özelliği olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun kapitalist sistem açısından daima kabul edilebilir bir form olarak kabul edildiğini söylemek zor görünmektedir.

Ulus-devlet formu ile birlikte ele alınabilecek bir diğer modern özellik ise modern devlet yapılanmasında toplumun teba olmaktan çıkıp yurttaş statüsüne kavuşturulmasıdır. Sistem teorisine göre bunun önemli sonuçları olmuştur. Her şeyden önce yurttaşa devlet tarafından verilen haklar ve ödevler devletin meşruluğunu yurttaşın gözünde arttırmaktadır. Bu meşruluk sistemin sorgulanmasının da önüne geçer ve sistemin devamı sağlanır. Bundan başka devlet, yurttaşa yüklediği ödev ve sorumluluklarla kapitalist sistemin büyük maliyetli işlerini topluma yayar. Söz gelimi, yurttaşın vergilendirilmesi kapitalist sistemin işleminde ve karın maksimizasyonunda çok önemlidir. Böylece eski toplum biçimlerinin aksine modern toplumda devlet, sık sık veya sürekli aldığı vergilerle büyük yatırımlara (yol, köprü vb) girer. Bu tür yatırımlar ilk bakıldığında toplumun tamamına yayılan bir faydayı ortaya çıkarıyor görünmekle birlikte asıl ve büyük faydayı kapitalist sistem elde etmektedir. Çünkü büyük maliyetli yatırımlar dünya üzerinde malların rahat dolaşımını sağlar ve maliyetlerin azaltılmasına neden olur. Bu durum kapitalistler için karın ve sermayenin arttırılması anlamına gelmektedir. Büyük maliyet gerektiren yatırımlar devlet eliyle maliyeti topluma yayılarak gerçekleştirilir ve en büyük fayda kapitalistlerce sağlanmış olur. Sistem teorisine göre bu ilişki tarzı, kapitalistlerin sınırlı devlet söyleminin de aslında gerçekçi olmadığını, kapitalistlerin daima devlete ihtiyaç duyduklarını ve devleti işlevsel bir araç olarak kullandıklarını gösterir niteliktedir.

Tüm bu anlatılanlardan hareketle sistem teorisine göre, tarihsel süreçte devletin kazandığı tüm bu özelliklerin anlamı, kapitalist sınıfın devlet aygıtıyla kurduğu ilişki anlaşılmadan anlaşılacak ve gerçek nedenlerine vakıf olunamayacaktır. Sistem teorisi tüm bu tarihselliği sadece kapitalistler üzerinden okumuş olması nedeniyle ve modern devletin kazandığı her özelliğin bir şekilde kapitalizmin istekleri ile uyumlu halde ele alınmış olması nedeniyle eleştirebilir. Tarihsel süreçte modern devletin oluşumuna etki eden daha başka birçok sebebin varlığı üzerinde de durulabilir. Bununla birlikte kapitalizmin diğer etkenlere nazaran daha baskın bir rol üstlenmesi ve kapitalizmin özellikle on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak günümüze kadar güçlü bir şekilde gelebilmesini göz önüne aldığımızda, dünya sistemi teorisinin açıklamalarının bize modern devletin oluşum sürecinin ve özelliklerinin anlaşılmasında daha geniş anlamıyla da modern toplum yapısının anlaşılmasında yeni yorum imkânları kazandırdığı da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, (2006), *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara
- Akdemir, Süleyman (1991), *Devletin Unsurları Ve Kuvvetler Dengesi*, İz Yayıncılık, İstanbul
- Amin, Samir (2003), “Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya Sistemleri Kavramı” *Dünya Sistemi*, Der. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, Esin Soğancılar (Çev), İmge Kitabevi, Ankara, S. 457-505
- Bulaç, Ali (1998), *Modern Ulus Devlet*, İz Yayıncılık, İstanbul
- Bourdieu, Pierre (2015), *Devlet Üzerine, College De France Dersleri (1989-1992)*, Aslı Sümer (Çev), İletişim Yayınları, İstanbul
- Coşkun, İsmail (1997), *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul
- Giddens, Anthony (2008), *Ulus-Devlet Ve Şiddet*, Kalkedon Yayınları, İstanbul
- Güriz, Adnan (2010), *Kapitalist İdeoloji*, Phoenix Yayınları, Ankara
- Frank, Andre Gunder (2003), “İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm”, *Dünya Sistemi*, Der. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, Esin Soğancılar (Çev), İmge Kitabevi, Ankara, S.379-408
- Moore, Barrington (2003), *Diktatörlüğün Ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Ş. Tekeli, A. Şenel (Çev), İmge Kitabevi, Ankara
- Pierson, Christopher (2000), *Modern Devlet*, Dilek Hattatoğlu (Çev), Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul
- Poggi, Gianfranco (2008), *Devlet; Doğası, Gelişimi Ve Geleceği*, Aysun Babaca (Çev), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Wallerstein, Immanuel,, (1992) *Tarihsel Kapitalizm*, Necmiye Alpay (çev), Metis Yayınları, İstanbul
- _____, (2001) *Dünya Sistemleri Analizi*, E. Abadoğlu, N. Ersoy (çev), bgst Yayınları, İstanbul
- _____, (2003), *Liberalizmden Sonra*, Erol Öz (çev), Metis Yayınları, İstanbul
- _____, (2003a), “Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri” *Dünya Sistemi*, Der. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, Esin Soğancılar (çev), İmge Kitabevi, Ankara, s. 527-534
- _____, (2014), *Modern Dünya Sistemi*, Latif Boyacı (çev.), Cilt4,Yarın Yayınları,İstanbul

Müzikal Ötekileştirme: Siyahî Müzikleri (Blues) Örneği

Yusuf Çıfci

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Doktora Adayı
ysf_cfc@hotmail.com

Özet

Müzikal ötekileştirme, toplumdan dışlanmış bir toplumsal grubun müzikal anlatılarının inkâr edilmesidir. Müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında sıkı bir bağlantı vardır. Müzikal ötekileştirme, toplumsal ötekileştirmeyi sürdürülebilir kılmaktadır. Müzikal ötekileştirmenin anlaşılabilmesi için üç ölçüt sıralanabilir. Birincisi ötekinin müzikal anlatıları üzerindeki sansür uygulamalarıdır. İkincisi, ötekine ait olan müzikal anlatıların olumsuz kavramlarla anılmasıdır. Üçüncüsü ise, ötekinin müzikal söylemlerindeki ötekileştirilme imgelerinin yoğunluğuna ve de ötekinin müzik icra ederken antropolojik olarak kendi değerlerine işaret eden dil ve enstrümanları kullanıp kullanmadığına bağlıdır. Bu üç ölçüt merkezinde bir siyahî müziği olan Blues müziğine bakıldığında Blues'un müzikal ötekileştirmenin nesnesi olduğu söylenebilir. Bu makalede; "müzikal ötekileştirme" olgusu kavramsallaştırılmaya çalışılacak ve bu kavramsal çerçeve üzerinden Blues müzikal anlatısı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Müzikal ötekileştirme, Toplumsal ötekileştirme, Blues Müziği, Gürültü, Müzik.

Musical Othering: Instance Of Black (Blues) Musics

Abstract

Musical othering is the denial of the musical narrations of a social group which is ostracized. There is a hard relation between musical othering and social othering. Musical othering makes social othering sustainable. It can be said that There are three criterions to understand musical othering. First one is the censorship policies on the musical narrations of the other. The second one is that The musical narrations, belong to the other, are mentioned with negative notions. The third one is based on those, the intensity of othering images in the others' musical narrations and is based on Whether the other plays or does not play the instruments point to the others' self values anthropologically While the other is making music. When looked at Blues music, as a black music, At the core of these three criterions, It can be said that Blues music has been the object of musical othering. In this essay, It will be tried to conceptualise the case of musical othering and on the basis of this conceptual framework, It will be analysed the musical narration of Blues.

Keywords: Musical Othering, Social Othering, Blues Music, Noise, Music.

GİRİŞ

Müzik ve siyaset bilimi ilişkisi hakkında bir karmaşanın olduğu ifade edilebilir. Bu konuda yapılmış çalışmaların az olması ve belirli bir derinlikten yoksun olmaları bu karmaşayı arttırmaktadır. Müzik ve siyaset bilimi arasındaki ilişkinin karmaşıklığına neden olan bir diğer şey ise, müzik üzerine yapılan çalışmaların pek çoğunun notasyonun olması ya da diğer bir ifade ile teknik düzlemde yapılmasıdır. Ancak müziğin teorisinin ve notasyonunun bilinmemesi, müzisyen olmayanlara, müziği incelemek için bir engel teşkil etmemektedir. Diğer taraftan tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi disiplinleriyle yakın bir iş birliği içinde müziğe dair yapılacak bir incelemenin, siyaset bilimini geliştireceğinden bahsedilmektedir. (Thompson Brian, 2014:206-211)

Müziğe dair yapılan incelemelerin büyük bir çoğunluğu, müziğin notasyonun (teknik olarak) incelenmesine odaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile müzikolojik incelemeler, müzik alanında daha yaygın görünmektedir. Ancak müziğin siyasal ve sosyal teori merceğinden de incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Adorno ve Horkheimer'in de ifade ettiği gibi; müziğin kolektif ilişkileri ve toplumsal dinamikleri derin bir şekilde etkilemesi, ancak sosyolojik bir yaklaşımla açıklanabilir. (2011:125) Bu bağlamda Müzik Sosyolojisi düzleminde müziğin teknik olarak incelenmesinden ziyade müziğin sosyolojik işlemlerinin incelenmesi hususunda kullanılan şu ifadeler kayda değerdir: "Müziği tamamlayıcı bir sosyolojik unsur olarak görmek, onu kendi içine kapanıklığından kurtararak, notaların

dış dünyadaki etkilerini, müzik ile toplum etkileşiminin kodlarını açığa çıkarmak demektir. Sosyolojik boyutuyla müziğin sosyal gücünü, tınların toplumsal etkilerini çözümlenmek değişimin dinamiklerini farklı ve sanıldığından çok daha güçlü bir boyutta aramaktır.” (2012:153) Esgin’in bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi müzik ve toplum ilişkisinin kodlarını açıklamak, Müzik Sosyolojisi’nin temel çalışma alanı olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda bu makalede toplum, müzik ve siyaset arasındaki girift ilişki, “müzikal ötekileştirme” kavramı üzerinden, öteki olanın gürültüsü ve öteki olmayanın müzikal formu kavramları üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

Ötekileştirme, bir toplumsal problem olarak tanımlanabilir. Bir toplumsal problem olarak ötekileştirme, toplumsal olanın bütün yönlerini içeren girift bir denklem oluşturmaktadır. Başta politik olan olmak üzere, toplumsal olanla, ekonomik olanla ve dini olanla ilişkilendirilebilen ötekileştirme problemi, özellikle modern dönemde müzikal alana da yansımıştır.

Müzikal ötekileştirme, “çoğunluğun müziği” karşısında “azınlığın gürültüsü” ayrımını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında girift bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Bu ilişki ise müzikal ötekileştirmenin, toplumsal ötekileştirmeye dayanak oluşturmasına bağlı olarak açıklanabilir. Nitekim müzikal ötekileştirmenin toplumsal alandaki suni sınırların pekiştirilmesini sağladığı ifade edilebilir. Bu bağlamda hâkim olanın müziği karşısında tabi olanın gürültüsü ayrımı müzikal ötekileştirmenin kavramsallaştırılması için nirengi noktası olarak alınabilir.

1. Müzikal Ötekileştirmeyi Kavramsallaştırmak

Müzikal ötekileştirme nedir? Müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında nasıl bir ilişki vardır? Müzikal ötekileştirme toplumsal ötekileştirmenin sürdürülmesinde etkili midir? Müzikal ötekileştirme hakkında bunlar gibi pek çok soru sorulabilir. Ancak “müzikal ötekileştirme” meselesinin anlaşılabilmesi için öncelikle bir toplumsal alanda farklılık oluşturan unsurlara değinmek gerekmektedir. Modern bir toplumda farklılık oluşturan unsurlar genel olarak; etnisite, renk, cinsiyet, ideoloji ve din (inanç) olarak sıralanabilir. Bu açıdan bir toplumda farklılık oluşturan unsurlardan birinin hâkimiyeti sonucunda; hâkim olan ile çatışan diğerlerinin düşeceği ikincil konum “ötekinin konumu” olarak ifade edilebilir. Herhangi bir özelliğinden dolayı “ötekinin konumuna” düşen bir toplumsal grubun – zümrenin – cemaatin ya da cemiyetin ortaya çıkaracağı müzikal eserlerin ve antropolojik olarak o toplumsal gruba ait olan enstrümanların müzikal ötekileştirmenin nesnesi olmaları kaçınılmaz görünmektedir.

Özellikle modern dönemde ulus devletlerin bütün dünya toplumlarına yayılması ile beraber bütün toplumlarda hâkim olanın müziği ve tabi olanın gürültüsü ayrımı meydana çıkmıştır (Pierebon, 2011b:7). Çünkü müzikal ötekileştirme ile bir toplumdaki mevcut politik sınırlar korunmakta ve bu sınırların sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (Stahl, 1976:651). Bu bağlamda “müzikal ötekileştirme” şu şekilde tanımlanabilir: “Müzikal ötekileştirme, herhangi bir özelliğinden dolayı içinde bulunduğu toplumdan dışlanan bir toplumsal grubun müzikal alanda hem enstrümantal hem de müzikal eserler anlamında kabul edilmemesi (inkâr edilmesi - gürültüleştirilmesi) ve bu toplumsal gruba ait olan bütün müzikal anlatıların –şarkı, müzikal form ya da enstrüman gibi- gürültü kavramlarıyla etiketlenmesidir.” Bu tanımdan hareketle dünyadaki hemen hemen bütün toplumlarda müzikal ötekileştirmenin nesnesi konumuna düşmüş toplumsal grupların varlığından bahsedilebilir. Peki, bir toplumsal grubun “müzikal ötekileştirme”nin nesnesi olduğu nasıl belirlenebilir? Bunun için üç farklı ölçüt sıralanabilir: İlk olarak ilgili toplumsal grubun kullandığı enstrümanların, şarkıların ya da müzikal formların üzerinde sansür politikalarının uygulanıp uygulanmadığına ve bu enstrüman ve müzikal formların nasıl kavramsallaştırıldığına bakılmalıdır. Sonrasında ise ilgili toplumsal grubun antropolojik olarak kendi değerlerine işaret eden dili ve enstrümanları kullanıp kullanmadığına bakılmalıdır. Son olarak ise ilgili toplumsal gruba ait şarkıların sözlerine -müzikal söylemlere- bakılmalıdır. Bu bağlamda siyahî müzikleri genelinde ve özellikle de blues müziği özelinde bu üç sorunun yanıtlarının aranması, “müzikal ötekileştirme” kavramının ve müzikal ötekileştirmenin nesnesi olarak siyahî müziklerinin anlaşılması için gerekli görülebilir.

1.1. Sansür: Müzikal Ötekileştirmenin Doğuşu

Sansür kelime anlamı itibari ile “Mevcut iktidar ilişkilerine ya da sosyo-kültürel dengelere zarar vereceği düşünülen her türlü yazılı, sözlü veya görüntüsel iletişimin denetim altına alınması” (Demir ve Acar, 2002:356) olarak açıklanmaktadır. Ancak bu çalışmada sansürün varlığı, ilgili toplumdaki bir müzikal ötekiye ve müzikal ötekileştirme mekanizmasına işaret etmesine bağlı olarak incelenecektir.

Bu bağlamda sansürün varlığı demokratik olmayan rejimlere ve dini olarak fundamentalizme işaret etmektedir. İslam adına müzisyenlerin öldürülmesi örneklerine Sudan ve Cezayir’de rastlanmıştır. Somali’de, Mısır’da, Tunus’ta, Fas’ta, Moritanya’da, Nijerya’da, Kenya’da ve Mali’de müzisyen ve bestecilerin tehdit edildiği ve hatta belirli müzikal formları icra eden ve belirli enstrümanları çalan müzisyen ve bestecilerin öldürüldükleri bilinmektedir. (Reitov ve Korpe, 2004:71)

Bir müzikal form, bir şarkı, bir müzisyen ya da bir enstrüman neden sansür edilir? Müzikal formlar ya da enstrümanlar arasında bir hiyerarşi var mıdır? Bu sorulara tarih sahnesinde pek çok yanıt bulunabilir. Tarihte müzikal formların topyekün sansürlenme örneklerine rastlanıldığı gibi sadece ötekinin konumuna düşen toplumsal grupların müzikal form ve enstrümanlarının sansürlenmesi örneklerine de rastlanılmaktadır. Örneğin; M.Ö 272 ile 231 yılları arasında yaşamış olan ünlü Hint kralı Ashouka’nın, döneminde kullanılan bütün enstrümanları ayırt etmeksizin gömdürdüğü bilinmektedir. Yine antik Çin dönemine bakıldığında Zhou Hanedanlığı’nda özellikle zil ve vurmali çalgıların yasaklandığı ve hepsinin toplatıldığı görülmektedir. (Brindley, 2012:26) Bunların yanında özellikle radikal dini rejimlerde müziğe topyekün bir sansürün uygulandığı söylenebilir. Nitekim Afganistan’daki müzikal formlar üzerindeki Taliban’ın sansürü üzerine ‘Müzikte Taliban Sansürlerinin Sonuçları’ isimli makaledeki şu ifadeler, burada anlatılmak istenen durumu özetlemektedir: “Müzik üzerindeki yasağın düğünler ve diğer kutlamalarda, müzikal enstrümanların üretim sanatında, müzisyenlerin hayatında ve kültürel mirasın kalıtımında zorlayıcı etkileri vardır. Müzikten mahrumiyet neticesinde Afgan insanları ağır ağır ölü bir ulusa dönüşmektedir. Ve Afganların düğünleri ve cenaze merasimleri aynı anlam dairesi içine doğru gitmektedir.” (2003:119-120) Street’in bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere müzik toplumsal alandaki sınırları çizmekte ve kültürel biçimler arasındaki farkları da belirginleştirmektedir. Buradan hareketle müzik üzerindeki sansür topyekün olduğunda bu durum kültürel biçimlerin tektipleştirilmesi olarak okunabilecekken, sadece ötekinin müzikal anlatıları üzerindeki sansür ise, müzikal ötekileştirmeyi ortaya çıkaran ilk unsur olarak okunabilir. Bu doğrultuda özellikle modern çağda otoriter ve totaliter dönemlerde ötekinin müzikal formlarının ve enstrümanlarının yasaklandığı bilinmektedir (Grunberger, 1971:1-6). Örneğin Hitler döneminde Jazz müziğinin ve özellikle de saksafon enstrümanının yasaklandığı Jazz ve takipçilerinin politik işkenceye maruz kaldıkları ifade edilmektedir (Street, 2003:117).

Müzik, tarihin hemen her devrinde, düzenleme sansür ve promosyon politikalarının bir nesnesi olmuştur. Müzik Atina ve Sparta’da da düzenlenmiştir. Kilise babalarının yazılarından da anlaşılacağı gibi müziğin belirli çeşitlerine karşı bir uyarı vardır. Bu durum, 20. yüzyılda da halen devam etmektedir. Hem faşist hem de komünist diktatoryalarda da insanların müzikal eylemlerini kontrol etme girişimleri olmuştur. Kiliseler, müzik için belirli sansürler koymuşlardır. (Eaton, 2012:12) Müziğin sansürlenmesi, öncelikle resmi otoriteler ve kuruluşlarca sonra ise toplumsal gruplarca ve en sonunda da pazarın kendisi tarafından yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. Bu durum, uluslar arası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde ortaya çıkmaktadır. (Naerland, 2014:18) Bu anlamda devletlerin, ‘müziğin kötü etkilerine’ karşı durabilmek için müziğin sansürlenmesine kayda değer bir çaba ve zaman harcadıkları görülmektedir. (Street, 2003:117).

Politik iktidarların müzikle girdikleri mücadele, tarihin hemen her devrinde karşılaşılan bir durumdur. Bu bağlamda bir müzikal formun, bir şarkının ya da bir enstrümanın çalınması üzerindeki sansür politik anlamda nasıl okunabilir? Bu soruya, Küba Devrimi bağlamında sansürlenen müzikal formlar üzerinden bakan bir çalışmada müzikal sansürün sonuçları başlığında şu şekilde yanıt verilmiştir:

Tablo 1: Müzikal Sansürün Sonuçları

Güçlü ötekileştirme politikalarının uygulanması
Asimilasyon ve kültürel ayırma gibi politikaların uygulanması

Kaynak: Gamez, 2013:12-13

Gamez’in de ifade ettiği gibi bir müzikal form, bir şarkı ya da bir enstrüman üzerindeki sansür direkt olarak toplumsal anlamda bir ötekileştirmeye ve bir müzikal ötekiye işaret etmektedir. Bu bağlamda müzikal ötekileştirmenin sansür ile beraber doğduğu ifade edilebilir.

Müzik, bir özgürlük anlatısı ya da temel bir insan hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan müzik sansürleri de bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilebilir. İnsan hakkı ihlali olarak bir müzikal

formun, bir şarkının, bir enstrümanın ya da bir müzisyenin yasaklanması diğer bir ifade ile sansürlenmesi durumuna dünya genelinde verilebilecek pek çok örnek vardır. Nitekim bu konuları araştırmak ve müzikal eylemlerin sansürlerine işaret etmek için, 2000 yılında FME – Freedom Of Musical Expression – Müzikal İfade Özgürlüğü – adında uluslar arası bir forum kurulmuştur. Freemuse’un amacı müzik sansürlerini belgelemek müzisyen ve bestecilerin bağımsız ifade haklarını korumak ve sansürün etkilerini tanımlamaktır. Kurulduğundan beri Freemuse, Afrika’da yetmiş yedi (77) tane müzik sansürü belgelemiştir. (Reitov ve Korpe, 2004:70) Sansürlere dikkat edildiğinde resmi dil politikaları gerekçesiyle zaten yasaklı olan bir dile ait bir toplumsal grubun (Aksoy, 2009:10), cinsiyet bağlamında ortodokside saptığı iddia edilen grupların (LGBT gibi) (Love, 2006:14), renk anlamında toplumdan farklı olan grupların (Siyahiler gibi) (Siegmeister, 1938:1), inanç anlamında ya da etnisite anlamında ilgili toplumda azınlık olan grupların (Almanya’da Yahudiler, Türkiye’de Kürtler ya da Sri Lanka’da Tamil azınlığı gibi) (Lönnblad, 2012:6-7) müzikal formlarının ve enstrümanlarının sansürlendikleri görülmektedir. Buradan hareketle alt kültürel toplumsal grupların ve azınlık olan toplumsal grupların müzikal eylemlerinin sürekli engellendiği ileri sürülebilir. Çünkü kimi alt kültürler ve azınlıklar, müziğe karşı gürtütyü temsil etmektedirler. (Paris ve Ault, 2004:403)

Ötekilik müzik ile mi başlar yoksa zaten toplumsal ortamda mevcut olan bir ötekileştirme ve öteki grup varken bu ötekileştirme müzik içine mi aktarılır? Bu soru literatürde sürekli yanıtı aranan bir sorudur. Ancak bu soruya karşı verilen temel cevap, ötekiliğin müzik ile diğer bir ifade ile kulaktan başladığı şeklindedir. Diğer taraftan ötekiliğin müziğin dışında yattığı (Grenier ve Guilbault, 1990:391) şeklinde açıklamalar da vardır. Buradan hareketle müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında girift bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Bu konuda Anderson’un Amerika’da siyahilerin müzikal formları üzerine yaptığı ‘Görünmezliğin Müziği’ isimli makalesinde kullandığı şu ifadeler kayda değerdir: “Toplumsal ötekileştirme, bir toplumda öteki olarak belirlenmeyi ve dolayısıyla inkârın nesnesi olmaya maruz kalmayı açık bir şekilde göstermektedir. Toplumsal ötekileştirme mekanizması çoğunluk şablonları tarafından toplumsal bir grubun ötekine dönüştürülmesi veya hâkim grup dışına atılması veya da tanınmaz ve görünmez bir toplumsal konuma itilmesidir. Bu mekanizma, hâkim çoğunluk tarafından sanat içinde azınlık otantisitesinin kavramlarını sınırlamak ve düzenlemeye çalışmak gibi yapılan deklarasyonlar, sansürler ve uygulamalar aracılığıyla işler. O halde müzikal ötekileştirmede bulunan karşılıklı yanıtlar, toplumsal ve estetik durumdan kayan bir çelişki durumu olarak eleştirel estetik fırsatları takip eder. Bu konuda siyah müzisyenler bu şekilde ortaya çıkan toplumsal inkârı karşı bir müzikal eylem içerisine girmişlerdir. Bu nedenle müzikal ötekileştirme toplumsal ortamda ‘sabitleştirilmiş denge’yi sürekli ileri sürer.” (2006:87)

Anderson’un yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında sıkı bir bağlantı vardır. Müzikal ötekileştirme, toplumsal alandaki ötekileştirme mekanizmasını sürekli kılmakta ve politik olan tarafından belirlenen sınırların korunmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan toplumsal inkâr, müzikal formlar ve müzikal formların sansürü arasında da sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Nitekim bu durumu Brezilya ve Tropicalia – Tropicalizm – örneğinde inceleyen bir çalışmada kullanılan şu ifadeler müzikal formlar, toplumsal inkâr ve de müzikal sansür arasındaki girift ilişkiyi biraz daha anlaşılır kılabilir: “Brezilya’da müzik, politik inkârın mekânı olarak yoğunluklu bir alandır ve hükümetler müziği sürekli düzenleme çabası içindedirler.” (Leu, 2006:38) Bu ifadeden hareketle inkâr alanı olarak müzikal sahaya odaklanıldığında ABD’nde özellikle siyahilere ait müzikal form, enstrüman ve şarkıların bir dönem inkâr edildikleri ifade edilebilir.

Öteki olma nitelikleri müziğin dışında mıdır yoksa içinde midir? Greiner ve Guilbault’a göre; ötekilik, müziğin dışında yatar; örneğin yaşta, renkte, sınıfta, ırkta, etnisitede veya cinsiyette... Peki, bu varsayım toplumsal bir yansımanın yeniden üretimini içerir mi? Bu içerim vasıtasıyla müzik, daha önemli kültürel, toplumsal ve ekonomik gerçekliklerin saf bir aynası olarak görülebilir mi? Greiner ve Guilbault, ‘Ötekilik müziğin dışında yatar’ önermesini destekleyip, bu sorulara da ‘evet’ yanıtını vermektedirler. Çünkü müziğin kendine has karakterinden dolayı ötekilik ile müzikten hangisinin daha önce doğduğuna dair yapılacak bir tartışma girift bir hal almaktadır. Örneğin bugünlerde yapılan popüler müzik çalışmalarında, müziğin kendine has karakterine işaret edilerek müziğin, toplumu sadece yansıtmakla kalmadığından aynı zamanda toplumsal olanı inşa ettiğinden ve de nihayetinde farklılığın taraflarını icat ettiğinden de bahsedilmektedir. (Greiner ve Guilbault, 1990:391-392)

Ötekilik müzikal anlamda nasıl inşa edilmektedir? Örneğin ‘dünya müziği’ kavramsallaştırması, ‘batı müziği’ ve onun ‘hakir ötekileri’ şeklinde bir ayrımı beraberinde getirmektedir (Middleton, 2000:59). Batılı olmayan müziklerin Batı karşısında öteki olmaları durumu (Born ve Hesmondhalgh, 2000:2), modern devletler bağlamında okunduğunda hâkim çoğunluk unsurlarının müzikal formlarını ortaya çıkarırken azınlık olan toplumsal grupların ‘gürültü’lerini beraberinde getirmektedir. Bu durum dünyanın hemen her yerinde din, dil, renk, ırk, etnisite, cinsiyet, kültür vd. farklılıklarından dolayı öteki olmuş grupların müzikal formlarının sansürleri, kavramsallaştırılmaları ve söz varlıkları -müzikal söylemleri- incelendiğinde net bir şekilde görülmektedir. Çünkü müzik sadece toplumu yansıtmamakta aynı zamanda toplumsal olanı inşa etmekte ve de nihayetinde farklılığın taraflarını icat etmektedir. (Grenier ve Guilbault, 1990:392) Buradan hareketle ABD’nde renk bağlamında ötekinin konumuna düşen siyahilerin müzikal anlatılarının bir bütün olarak ötekileştirildiklerinden bahsedilebilir. Nitekim ABD’nde siyahî azınlığa ait olan blues müziğinin müzikal ötekileştirmenin nesnesi olduğu ve hâkim beyaz gruba karşı tabi siyah azınlığı temsil ettiği açıkça ifade edilebilir.

Müzikal ötekileştirme, sansürden doğmaktadır. Ancak bir müzikal form, enstrüman ya da şarkı üzerindeki sansürün etkileri çoğunlukla ilgili müzikal formun alternatif kaynaklardan dinlenilmesi ve alternatif mekânlarda icra edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Diğer bir ifade ile sansür ile bir müzikal formun oluşturduğu etki ortadan kaldırılamamaktadır. Bu bağlamda sansürün sürdürülebilir bir etki yarattığından bahsedilemeyebilir. Sansürden sonra toplumsal ortamda daha sürdürülebilir bir etki yaratan durum ise, ilgili müzikal formun, enstrümanın ya da şarkının kavramsallaştırılması / tanımlanması problemidir. Bu bakımdan ötekinin müziğine verilen ad, ötekileştirme olgusunu pekiştirmekte ve toplumdaki sabitleştirilmiş dengeyi ayakta tutmaya çalışmaktadır. Nihayetinde ötekine ait müzikal form, şarkı ve enstrümanlara dair isimlendirmelerin -nasıl kavramsallaştırıldıklarının- incelenmesi müzikal ötekileştirme olgusunun nasıl sürdürüldüğünün anlaşılması için gerekli görülmektedir.

1.2. Ötekinin Müziğine İsim Koymak: Müzikal Ötekileştirmenin Sürdürülmesi

Müzik nasıl kavramsallaştırılır? Ötekileştirmeyi de kapsamı içine alan insanların kültürü hakkında mevcut her şeyi ortaya çıkarmanın kayda değer bir yolu, insanların müziklerini nasıl kavramsallaştırdıklarını görmekten geçmektedir (Ighile, 2012:94). Müziğin kavramsallaştırılması ve bu kavramsallaştırmanın toplumsal olarak bir söylem haline gelmesi, müzik ve gürültü arasındaki girift ilişkinin devam ettirilmesi anlamında oldukça kayda değerdir. “Adlar tanrılar gibi kutsaldır (Latince: Nomuna numina)” (Sartori, 1993:4) Latin atasözünden de anlaşılacağı üzere toplumsal alanda diğer her hangi bir şeyi ya da bir müzikal formu, enstrümanı ya da şarkıyı adlandırmak da ona hükmetmenin aracı olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda bir müzikal formun isimlendirilmesi ona ya bir kutsaliyet atfedip yüceltmek ya da onu ve o müzikal forma, enstrümana ya da şarkıya kendini ait hisseden birey ve toplumsal grupları “aşağılamak” - ötekileştirmek - anlamında okunabilir. Bu bağlamda bir müzikal formun bir toplumdaki kavramsallaştırılmaları ve öteki-leştirme ilişkisine dair şu ifadeler, burada anlatılmak istenen durumu özetlemektedir: “Müzik, bir toplumdaki değişmez niteliktir ve bu nedenle müzik, öteki kültürlerin kültürel niteliklerini anlamak için kullanışlı bir temel sağlamaktadır. Müzik, insan üretimidir ve toplumsal bir yapıya sahiptir. Fakat müziğin bu yapısı, müziği üreten davranışın kendisinden ayrı olarak var olamaz. Bir müzik yapısının niçin var olduğunu anlamak için müziği üreten davranışın ‘neden’ ve nasıllığını anlamalıyız. Ve toplumsal davranışın altında yatan müzik kavramının neden ve nasıl örgütlü ses üretiminin yollarını düzenlediğini anlamak zorundayız.” (2012:94)

Ighile’nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bir müzikal yapı ya da biçimin analiz edilebilmesi için subjektif reaksiyonlarla ona tepki vermek ve onu tanımlamak yerine onun kendi içindeki anlam tabakalarının diğer bir ifade ile müzikal kodların açılması gerekmektedir (Attali, 2014:20-24). Çünkü müziğin en nihai anlamda etiketlenmesi ve kavramsallaştırılması politik olan tarafından yapılmakta ve politik iktidar müziği etiketlemekte ve müziğe isim koymaktadır. (Greiner ve Guilbault, 1990:390) Bir politik iktidarın her hangi bir müzikal forma kendi iktidar konumuyla çatıştığı için verdiği “gürültü” isimleri; ilgili müzikal form ya da enstrümanın temsil ettiği toplumsal grubun müzikal ötekileştirmenin nesnesi olma durumunu sürdürmektedir.

Müzikal kavramlaştırmalar da en az şarkı sözleri kadar önemlidir. Çünkü müzikal kavramlaştırmalar, müziğin bir toplum içinde nasıl değerlendirildiğine dair bir taslak oluştururlar.

Bunun yanında bir müzikal formdaki söz varlığı o müzikal formun ait olduğu toplumun değerlerini net olarak yansıtmaktadır. (Ighile, 2012:94) Müziğe isim koymak (Grenier ve Guilbault, 1990:390) için ‘müzikal kod’ un açıklanması yerine politik cephelerden yapılan subjektif reaksiyonlara odaklanmak, ilgili müzikal formun her hangi bir şekilde ‘gürültü’ olarak tanımlanmasını ve adlandırılmasını beraberinde getirmektedir. Ancak ilgili müzikal formun o toplum içinde nasıl kavramsallaştırıldığına ve ilgili müzikal formun söz varlığı içindeki “ötekileştirilme imgelerine” odaklanıldığında diğer bir ifade ile müzikal formun toplumsal bağlamına odaklanıldığında ‘müzikal kod’ açıklanıp, ilgili müzikal form nitelendirilebilir.

Müzikal söylem ve müzikal eylemler ve de doğanın müzikleri, bir öteki silsilesi ile tanımlanmışlardır. Örneğin bülbül sesi ya da karga sesi arasındaki toplumsal farklar, karganın sesini direk olarak ötekileştirmektedir. Bu açıdan ötekilerin müzikleri, otantik bağlamda sadece kendilerine ait olarak kabul edilir. İronik olarak burada müzik ile ötekileştirme arasındaki ilişki, bir müzikal sesin müzikal form mu yoksa gürültü mü olduğuyla ilişkilendirilmektedir. (Middleton, 2000:59) En nihayetinde, ilgili müzikal form, mevcut politik iktidarın konumu ile bir çatışma içerisinde ise gürültü, uzlaşma içindeyse müzikal form olarak adlandırılmaktadır. Önceleri gürültü daha sonrasında ise ideolojik eleştiri olarak bestelenmiş gürültü (Stahl, 1976:651) en sonunda ise müzikal forma dönüşen bu anlatı biçimleri, isimsiz gürültüler ya da marjinal sesler olarak içinde buldukları tanımlanma problemlerinden dolayı müzikal ötekileştirmenin sürdürülmesine ve toplumsal ötekileştirme mekanizmasının çalıştırılmasına yetki vermektedirler. (Sharma, 1996:15) Burada anlatılmak istenen durum, Sharma’nın şu ifadeleriyle biraz daha netleştirilebilir: “Biz ötekine her zaman aşırı bir haz yüklüyoruz. Öteki bizim hakkımızı çalmak istiyor ve öteki biraz mahreme ve sapkın bir hazza girmeye çalışıyor. Kısacası; öteki ile ilgili olarak bizi gerçekten rahatsız eden şey nedir? Ötekilerin yiyeceklerinin kötü kokusu, ötekilerin gürültülü şarkıları ve dansları, ötekilerin tuhaf tavır ve davranışları ve ötekilerin çalışmaya karşı tutumları...” (1996b:15-16)

Sharma’nın yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere çoğunlukla tanımsız kalan, gürültü olarak tanımlanan ya da hemen hemen bütün dillerde ‘zırlı sesleri’ gibi bir kavramsallaştırmayla bağlamsız bir ses gibi açıklanmaya çalışılan bu müzikal biçimler - ötekileştirilmiş insanlar ve ötekileştirilmiş müzikal formlar – pek çok toplumda olduğu gibi, Türkiye toplumunda da mevcuttur. Sansür ve gürültü kavramlarıyla isimlendirilme bağlamında bakıldığında Türkiye’de de pek çok müzikal eylemin ve müzikal formun sansürlendiği ve gürültü kavramlarıyla kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Bu anlamda Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Arabesk müziği ve Kürt Müziği gibi müzikal formların Türkiye’de belirli bir dönem ‘gürültü’ olarak tanımlandıkları ileri sürülebilir. Daha spesifik olarak bakıldığında ise belirli sanatçıların yaptığı müziklerin Türkiye’de bir dönem gürültü olarak değerlendirildikleri söylenebilir. Nitekim Ruhi Su, Ahmet Kaya, Ferhat Tunç, Selda Bağcan ve Grup Yorum bu duruma verilebilecek örneklerdendir. (Freemuse, 2006:36-43)

Müzikal ötekileştirme sansür ile başlamakta ve ilgili toplumsal gruba ait müzikal anlatıların olumsuz kavramsallaştırılmaları ile devam ettirilmektedir. Müzikal ötekileştirmenin bu iki ölçütünün yanında bir toplumsal grubun müzikal ötekileştirmenin nesnesi konumuna düştüğünü anlamının diğer bir yolu, ilgili toplumsal grubun antropolojik olarak kendi değerlerine işaret eden dil ve enstrümanları kullanıp kullanmadıkları ve ilgili toplumsal grubun müzikal söylemlerindeki ötekileştirilme imgelerinin izlerinin sürülmesi olarak ifade edilebilir.

1.3. Müzikal Ötekileştir-il-menin Söylemi ve Bu Kimin Enstrümanı?

Müzikal ötekileştirme sansür ile doğmakta ve ilgili toplumsal grubun müzikal anlatılarının “gürültü” isimleri ile kavramsallaştırılmaları sayesinde devam ettirilmektedir. Bununla birlikte müzikal ötekileştirme, bir toplumsal grubun kendi değerlerine işaret eden dil ve enstrümanları kullanıp kullanmadığıyla da ilişkilendirilebilir. Nitekim bir toplumun kendini en iyi biçimde kendi diliyle ve kendi enstrümanlarıyla ifade edeceği söylenebilir. Bu durumu kanıtlayacak pek çok psikolojik deneyden bahsedilebilir. Bu deneylerden en önemlisi, çocukların ve yetişkinlerin müzik algıları hususunda yapılmıştır. Bu deneyde deneklerin kendi kültürel hafızalarına yakın olan müzikal anlatılardan hoşlandıkları, deneklerin kendi kültürel hafızalarına uzak olan müzikal anlatıları dinlerken ise rahatsız oldukları gözlemlenmiştir. (Morrison ve Demorest, 2009:69-71) Buradan hareketle müzikal alanda bir kültürü en iyi temsil edecek olan unsurlar yine aynı kültürün kendi dil ve enstrümanlarıdır denilebilir.

Bir toplumda müzikal ötekileştirmenin nesnesi olan gruplar, bazen bir azınlık bazen de hâkim kültürle çatışan bir alt kültürel toplumsal grup olabilmektedir. Bu açıdan özellikle modern dönemde azınlıkların kendi kültürlerine işaret eden enstrüman ve dili kullanamadıkları söylenebilir. Azınlık dillerinin sansürlenmesi ya da kamusal alanda –özellikle de eğitimde- kullanılmalarının yasaklanması, müzikal ötekileştirmenin göstergelerinden biri olarak okunabilir.

Kültür hareketlerinin konuşması olarak müzik (Brace, 1992:15) bir toplumdaki kültürel değerlere bitişik bir müzikal alan ihtiva etmektedir. Bu bağlamda bir toplumda hâkim ve tabi ayrımının ortaya çıkması müzikal formlar, enstrümanlar ve şarkılar arasında da bir hiyerarşiyi beraberinde getirmektedir. Bu hiyerarşi ise zamanla hiyerarşik olarak alt sırada olan enstrümanların kullanılmamaları ile sonuçlanmaktadır. Bu duruma verilecek en bariz örnek Suriye’deki Kürtlerin Arap enstrümanlarını (A.İ., 2005:3-14; Petmua, 2009:10) İran’daki Kürtlerin ise Fars tarını (Christensen, 1966:11) kullanmalarıdır. Nitekim Kürtlerin antropolojik olarak kendilerine ait olan arbanı (vurmalı), bilur (üflelemeli) ve tenbur (telli) gibi çalgılar yerine, sınırları dâhilinde buldukları hâkim kültürün enstrümanlarını kullanmak zorunda kalmaları burada ifade edilen duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Enstrümanların ve müzikal formların kültürle direk bir bağıntı içinde olduklarından bahsedilebilir. Örneğin piyano bir Batı enstrümanıdır ve Batı kültürünü temsil etmektedir. Kopuz bir Türk enstrümanıdır ve Türk kültürünü temsil etmektedir. Buradan hareketle müzikal ötekileştirmenin “enstrümantal ötekileştirme”yi de bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Bu bağlamda bir toplumsal alanda antropolojik olarak kendi değerlerine işaret eden enstrümanları kullanmayan toplumsal grupların enstrümantal olarak ötekileştirildikleri ileri sürülebilir. Özellikle modern devrimlerden sonra bu duruma verilebilecek örnek bir hayli fazladır. Sri Lanka’da Tamil azınlığı (Lönnblad, 2012:6-7), Ermenistan’daki Kürtler (Tsitsishvili, 2007:269-270) ve nihayetinde Afro Amerikalılar, Afro Brezilyalılar ve Afro Kolombiyalılar (Bere, 2008:1-38; Thompson, 2014:1-7) bu duruma örnek olarak gösterilebilirler.

Bir toplumdaki müzikal ötekileştirmeye işaret eden unsurlar sansür olumsuz müzikal kavramsallaştırmalar ve enstrümantal ötekileştirme olarak sıralanabilir. Ancak bunlara ek olarak şarkı sözleri üzerinden de müzikal ötekileştirme meselesi net olarak anlaşılabilir. Şarkı sözlerine diğer bir ifade ile müzikal söylemlere odaklanıldığında da “müzikal ötekileştirme” ve “toplumsal ötekileştirme” meselesi tam olarak okunabilir. Nitekim “Bir şarkı toplumsal alandaki kocaman bir problemi kendi içine sığdırır” (Strong, 2010:5-14) ifadesinden hareketle bir toplumsal mesele olarak “ötekileştirme” olgusunun şarkı sözleri üzerinden de anlaşılacağı ifade edilebilir. Çünkü şarkılar bir toplumun canlı birer anlatıdır (Bere, 2008:1).

Müzikal ötekileştirme, kavramsal olarak bu üç ölçüt merkezinde açıklandıktan sonra bu kavramsal çerçeve üzerinden bir örnek toplumsal grup, müzikal form, enstrüman ve şarkı bağlamında incelendiğinde “müzikal ötekileştirme” kavramı daha iyi anlaşılabilir. Buradan hareketle siyahî toplumsal gruplar, blues müzikal formu, siyahî dilleri ve enstrümanları ve de blues müzikal formunun müzikal söylemleri -şarkı sözleri- üzerinden yapılacak bir inceleme müzikal ötekileştirme kavramının tam olarak çerçevelendirilmesini sağlayabilir.

2. Müzikal Öteki Olarak Siyahî Müzikleri

Siyahîler, Afrika kıtasından ABD’ne götürüldüklerinde kültürlerini de kendileriyle beraber taşımışlardır. Bu bağlamda ilk köle gemisi ABD’ne vardığında ABD, siyahî bir yaşamla, siyahîler ise Amerikan yaşamıyla karşılaşmışlardır. Bu karşılaşma sonrasında ise, çiftliklerde köle olarak yaşamaya başlayan siyahîler, Amerikan toplumunda uzun bir dönem ikincil bir toplumsal konumda bulunmuşlardır.

Amerika’da siyahî olmak, uzun bir dönem doğuştan öteki olmak anlamına gelmiştir. Bu bağlamda doğuştan öteki konumunda olan siyahîler, doğuştan sahip oldukları ötekiliklerini müzik içine işlemişlerdir (Born ve Hesmondhalgh, 2000:22). Nitekim çiftliklerde çalışan siyahîlerin Amerika’nın perspektifinden bakıldığında ise “Negro”ların sadece şarkı söylemelerine izin verilmiştir (Neuman, 2008:9). Siyahîler, bir yandan tarlalarda “beyaz efendi”leri için çalışmış bir yandan da şarkı söylemişlerdir.

Siyahilerin kölelik dönemlerinde, ABD’nde pek çok iç savaş ve toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin temel itkisi ise hiç şüphesiz köleliğin ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda kölelik kaldırılana kadar, siyahilere ait müzikal anlatıların -şarkıların, müzikal formların ve enstrümanların- müzikal ötekileştirmenin nesnesi oldukları ifade edilebilir. Bu bakımdan kavramsal çerçevedeki sırasıyla; sansür, olumsuz müzikal kavramsallaştırma, enstrümantal ötekileştirme ve müzikal söylemler üzerinden siyahî müziklerine odaklanıldığında müzikal ötekileştirme kavramı daha net anlaşılabilir.

2.1. Siyahî Müziklerine Sansür

Müzikal ötekileştirmenin ilk ölçütü olan sansür, siyahî müziklerine, enstrümanlarına ve şarkılarına sürekli uygulanmıştır. Nitekim siyahilerin köle olmaları durumu, Afro-X problemi olarak nitelendirilirse Afro-Amerikan siyahiler başta olmak üzere, Afro Kolombiyalı ve Afro Brezilyalı siyahilerin müzikal formlarının, enstrümanlarının ve de şarkılarının sürekli sansürlendikleri ifade edilebilir (Wade, 2005:357).

Amerika için düşünüldüğünde kölelik dönemi Negro şarkılarından başlayarak; Blues, Soul, Jazz, Rap ve Hip Hop’a kadar gelen çizgide Afro’lara ait müzikal formların sürekli sansürlendikleri görülmektedir. Nitekim “blues” -maviler- isimlendirmesi bile bir özgürlük anlatısı olarak okunmaktadır. “Blue” mavi, gökyüzünü ifade etmekte ve bir siyahî kölenin ötekiliğini ve de özgürlük istemini ifade etmektedir. (Gerard, 2005:10-67)

Siyahilerin ABD’nde köle olmaları durumu (Stahl, 1976:639), siyahilerin ikincil bir toplumsal konumda olduklarını göstermektedir. Siyahiler, doğuştan sahip oldukları ötekiliklerini sese dönüştürmüşlerdir (Born ve Hesmondhalgh, 2000:22). ABD’nde siyahilerin müzikal form, enstrüman ve şarkılarının sansürlenmesine dair pek çok politika çıkarılmıştır. Nitekim CIA merkezli olarak kurulan Psikolojik Strateji Kurulu’nun temel görevi Negro şarkılarının sansürlenmesi olarak ifade edilmektedir (Street, 2003:115). Bu kurum, sakıncalı bulunduğu şarkıları ve enstrümanları sansürlemekle görevlendirilmiştir. ABD’nde olduğu gibi, Brezilya ve Kolombiya’da da buna benzer politikaların uygulamaya konduğu bilinmektedir.

Siyahilerin ana kara (Afrika) ile kimlikleşmeleri müzik sayesinde olmuştur (Moultsby, 1983:51). Nitekim ABD’nde ya da diğer ülkelerde uygulanan sansürlerin de bu kimlikleşmenin engellenmesi için yapıldıkları söylenebilir. Antropolojik olarak Siyahilere ait olan davul, bir müzik icra etme aracından ötede siyahiler için iletişim aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan davulun ABD’nde uzun bir dönem yasaklandığı bilinmektedir. (Oakley, 2004:24-25) Siyahiler için davul çalmak bir müzik icra etmeden ötede “evde olmak” anlamına gelmektedir (Jenkins, 2008:3). ABD’nin davulu yasaklamasının nedeni ise siyahilerin evdeymiş gibi bir duygu geliştirmelerini ve ABD’nde siyahî bir kimlik geliştirmelerini engellemek olarak ifade edilebilir.

Pek çok kabile toplumunda olduğu gibi Afrika’da da daha çok vurmali çalgılar kullanılmaktadır. Bu bağlamda “davul” Afrikalıların kendi kültürlerine işaret eden bir enstrüman olarak değerlendirilebilir. Ancak “blues”dan başlayarak “hip-hop”a kadar gelen müzikal formlarda genel olarak saksafon ve gitarın hâkim olduğundan bahsedilebilir. Bu anlamda siyahilerin enstrümantal olarak da ötekileştirildikleri söylenebilir. Bunun yanında ne ABD’ndeki ne de Brezilya’daki siyahiler yerel dilleriyle müzik icra etmemişler genel olarak İngilizceyi müzik dili olarak kullanmışlardır. Bu durum da siyahilerin müzikal ötekileştirmenin nesnesi olduklarını kanıtlamaktadır.

Siyahilerin müzikal formlarının ve enstrümanlarının sansürü ve antropolojik olarak kendi değerlerine işaret eden dil ve enstrümanları kullanamamaları, siyahilerin müzikal ötekileştirmenin nesnesi olduklarını göstermektedir. Bunun yanında siyahilerin müzikal ötekileştirilmelerinin sürdürülmesi, siyahî müzikal anlatılarının -müzikal form, enstrüman ya da şarkıların- olumsuz kavramsallaştırılmaları ile de sürdürülmüştür.

2.2. Siyahî Müziklerine Dair Kavramsallaştırmalar: İsimsiz Gürültüler

Müzikal kavramsallaştırmalar, müzikal ötekileştirmenin sürdürülmesini sağlamaktadır. Toplumsal alandaki herhangi bir “şey”in kavramsallaştırılması, o “şey”in gücünü ve toplumsal bağlamdaki olumlu ya da olumsuz karşılığını göstermektedir (Ighile, 2012:94). Bu bağlamda bir şarkının, enstrümanın ya da müzikal formun olumsuz olarak kavramsallaştırılması, diğer bir ifade ile “gürültü” isimleri ile

nitelendirilmesi o müzikal form, şarkı ya da enstrümanla özdeşleşen toplumsal grupların müzikal ötekileştirmenin nesnesi olmalarını devam ettirmektedir.

Olumsuz müzikal kavramsallaştırmalar örneğinde siyahî müziklerine bakıldığında pek çok örnekle karşılaşmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise, bir siyahî müziği olan “blues” müzikal formunun “şeytanın müziği” (Oakley, 2004:16-21) olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bunun yanında bir siyahî müzikal formu olan “Jazz” müziğinin “militan müzik” (Street, 2003:117) olarak kavramsallaştırılması da bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Siyahîlerin sadece müzikal formları olumsuz müzikal kavramsallaştırmalardan ve isimlendirmelerden etkilenmemiştir. Nitekim siyahîlerin yoğun olarak kullandığı “saksafon enstrümanı” da olumsuz müzikal kavramsallaştırmalardan payını almış ve “zırlı enstrümanı” (Street, 2003:117) olarak nitelendirilmiştir. Bu açıdan siyahîlere ait müzikal anlatıların bir bütün olarak olumsuz müzikal kavramlarla açıklanması, siyahîlerin müzikal öteki olmalarını devam ettirmişti denilebilir.

Müzikal ötekileştirme ve enstrümantal ötekileştirmenin nesnesi olan ve olumsuz müzikal kavramlarla tanımlanan siyahî müzikleri ve enstrümanları için pek çok olumsuz müzikal kavramsallaştırmadan bahsedilebilir. Ancak “şeytanın müziği” kavramsallaştırması, bu başlık altında verilebilecek en iyi örneği teşkil etmektedir. Bu açıdan son olarak siyahî müziklerindeki müzikal söylemlere bakıldığında, hem müzikal ötekileştirme kavramı daha net anlaşılabilir ve hem de siyahî müziklerinin müzikal ötekileştirmenin nesnesi olma durumları tam olarak ifade edilebilir.

2.3. Siyahî Müziğinde Söylem: Görünmez Adamlar

Müzikal ötekileştirmenin nesnesi olarak siyahî müzikleri; sansür, enstrümantal ötekileştirme ve olumsuz müzikal kavramsallaştırmalardan etkilenmişlerdir. Bunlara ek olarak müzikal ötekileştirilmenin söylemi, şarkı sözleri üzerinden de okunabilmektedir. Çünkü müzikal söylemler direk olarak toplumsal olanı betimlemektedirler (Hallam, 2013:35).

Müzikal değer ve toplumsal değer olarak iki farklı kavramsallaştırma yapılırsa; müzikal değer toplumsal değerle bitişik olduğu söylenebilir (Pierebon, 2011a:4). Toplumsal değer ile müzikal değer bu bitişik hali, şarkı sözlerinin analizi sayesinde o şarkının çıktığı toplumla ilgili net bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda müzikal ötekileştirilmenin izleri siyahî müziğine ait şarkıların sözleri üzerinden de okunabilir. Nitekim siyahîlerin Amerikan toplumundaki ikincil konularına işaret eden bir siyahînin ağzından çıkan şu ifadeler burada anlatılan durumu özetlemektedir: “Ben görünmezim. İnsanlar, beni görmeyi reddediyorlar... Beni anlayın...” (Anderson, 2006:85) Bir siyahînin ağzından çıkan bu ifadeler, toplumsal ötekileştirme ve müzikal ötekileştirme ilişkisini de net olarak anlatmaktadır. Bunun yanında “Jubba Şarkıları” olarak bilinen şu şarkıda geçen ifadeler de burada anlatılmak istenen durumu pekiştirmektedir:

“Jubba oldu
Jubba oldu
Jubba yiyen sarı kedi öldü
İki tane ye
Ölüme merhaba de...” (Sullisan, 2014:22)

Bu şarkıda geçen “jubba” çiftliklerde köle olarak çalıştırılan siyahîler için yapılan yemeğin adıdır. Jubba, çiftlikteki bir haftalık yemek artıklarından köleler için yapılan yemektir. Şarkıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, “jubba” şarkıda mizahi bir dille anlatılmaktadır. Bu şarkıdakine benzer ifadelere diğer pek çok siyahî şarkısında da rastlanılmaktadır. Nitekim Butch Cage ve Willie Thomas’ın “Öldür Şu Zenciyi” isimli şarkılarında geçen şu ifadeler de bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

“Şu zencinin yolunu kes ve vur kafasına
Çünkü beyaz adamlar, ‘O zenciyi öldüreceğiz’ diyor
Beyaz adamlar tavada kızarmış domuz yiyor
Zenciler işe yaramıyor onlara çok az düşüyor

Yaşlı Dicker-Dagger amca yağı yiyip bitiriyor ve diyor ki

Sabah kalkacağım ve özgür olacağım

Şu zencinin yolunu kes ve kafasına vur

Çünkü beyaz adamlar ‘O zenciyi öldüreceğiz’ diyor...” (Oakley, 2004:20)

Bu şarkının sözlerinden de açıkça anlaşılacağı gibi Amerika’da siyahilerin ikincil konumları sabittir. Müzik ile bu ikincil toplumsal konumlarına karşı durmaya çalışan siyahiler, toplumsal ve müzikal alandaki ötekiliklerini şarkıların içine işlemişlerdir (Born ve Hesmondhalgh, 2000:22). Bu şarkıda geçen “Beyaz adamlar, ‘O zenciyi öldüreceğiz’ diyor” ifadeleri Amerikan toplumundaki ötekileştirme meselesini açıkça dışa vurmaktadır.

Siyahilerin müzikal ötekileştirmenin nesnesi konumunda olmalarına müzikal formlar, şarkılar ve enstrümanlar gösterge olarak sunulabilir. Ancak özellikle siyahilerin dansları ve bu dansların şarkılardaki betimlemeleri üzerinden gidilerek de müzikal ötekileştirmenin siyahiler üzerindeki etkileri gözlemlenebilir. Nitekim “Juber” dansı olarak bilinen dans için söylenen şu şarkıda geçen ifadeler burada anlatılmak istenen durumu özetlemektedir:

“Tanrım! Beni nasıl da güldürüyor

Zencilerin böyle üzgün olduğunu görmek

Onları aptal jig dansı yaparken

Ve juber kılık kıyafetine aldırılmazken görmek...” (Oakley, 2004:33)

Şarkıdan da açıkça anlaşılacağı gibi siyahilere ait bir dansın “aptal” olarak tanımlanması, müzikal ve toplumsal öteki olarak siyahilerin durumuna işaret etmektedir. Bunun yanında Amerikan anayasasında ve yasalarında siyahilerin tanınmaması da yine şarkılarda eleştirilen durumlardan bir tanesi olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Henry Thomas’ın “Shanty Blues” isimli kayıtlarında geçen şu ifadeler burada anlatılmak istenen durumu özetlemektedir:

“Evet! Kanun senin yanında

Ben bir onluk bile alamayacağım

Yapabilirsem, kulübeme kaçacağım...” (Oakley, 2004:89)

Bu şarkıda geçen “Evet! Kanun senin yanında...” ifadeleri, Amerika’daki hâkim ve tabi toplumsal grupları açık bir şekilde göstermektedir. “Beyaz Adam” bir hâkim toplumsal konum iken, “Siyah Adam” tabi bir toplumsal konuma işaret etmektedir. Nitekim toplumsal konumların hiyerarşisine ve siyahilerin ikincil olmalarına işaret eden şu şarkıda geçen ifadeler de bu bağlamda kayda değerdir:

“Zor değil mi? Zor değil mi?

Zor değil mi? Bir zenci, bir zenci olmak?

Zor değil mi? Zor değil mi?

Zamanı geldiğinde alamamak paramı

Evet! Hiç fark etmez

Çalıştığın süreyi nasıl kanıtladığın

Beyaz adam mutlaka

Kazıklayacaktır zenciyi arkasından...” (Oakley, 2004:54)

“Zor değil mi zenci olmak?” sorusunun, yanıtı aranmaksızın toplumsal ve müzikal ötekileştirmeye işaret ettiğinden bahsedilebilir. Bir toplumsal ortamdaki bir toplumsal grup için kimliğini ifade etmek zorsa, o toplumda hem toplumsal hem de müzikal bir ötekileştirmenin olduğu söylenebilir. “Zor değil mi Kürt olmak?” sorusu Türkiye için sorulabilir. Zor değil mi Hazara olmak?” sorusu Afganistan için, “Zor değil mi Müslüman olmak?” sorusu da ABD için sorulabilir. Bu soruların artması, o toplumdaki ötekileştirmenin derecesini göstermektedir. Toplumsal ötekileştirme

mekanizması çalıştıkça da bu durum müzikal ötekileştirmeye yansımakta ve kalıplaşmış politik sınırlar korunmaya çalışılmaktadır. Nitekim bu şarkının sözlerinden de anlaşılacağı gibi toplumsal ötekileştirmenin müzikal alana yansması, müzikal ötekileştirmenin göstergelerinden biri olarak ifade edilebilir. Bu durumu Konfüçyüs şu ifadelerle dile getirmektedir: “Barışın huzur verdiği ortamlarda ve zamanlarda müzik, ahenkli ve neşelidir. Ve bu zamanlarda müzik, siyasetteki uyuma işaret eder. Sıkıntılı zamanlarda ise müzik, üzgün ve kızgındır. Ve bu zamanlarda müzik, siyasetteki karmaşaya ve gürültüye işaret eder. Boyunduruk altına alınmış bir toplumsal grubun müziği kahırlıdır ve insanların açmazını gösterir. Müzik ve siyaset her zaman direk bir ilişki içindedir...” (Lee, 2010:189)

Konfüçyüs’ün bu ifadelerinden hareketle müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında sıkı bir bağıntının olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, sansür ile beraber doğan müzikal ötekileştirmenin, olumsuz müzikal kavramsallaştırmalar ile devam ettirildiği ifade edilebilir. Bunun akabinde enstrümantal ötekileştirme ile pekiştirilen müzikal ötekileştirmenin, müzikal söylemlere -şarkı sözlerine- girdiği anda tam olarak perçinlendiğinden bahsedilebilir. Nitekim siyahî müzikleri genelinde ve blues özelinde görüleceği gibi; müzikal ötekileştirmenin blues müzikal formu için bütün aşamalarını tamamladığından söz edilebilir.

SONUÇ

Müzikal ötekileştirme ve toplumsal ötekileştirme arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü müzikal ötekileştirme bir toplumdan dışlanmış bir toplumsal grubun bu dışlanmasını meşrulaştırmakta ve sürdürmeye çalışmaktadır. Müzikal ötekileştirme herhangi bir niteliğinden dolayı içinde bulunduğu toplumdan dışlanan bir toplumsal grubun müzikal anlatılarının -şarkılarının, enstrümanlarının ya da müzikal formlarının- sansürlenmesi ile beraber başlamaktadır. Bu bağlamda bir toplumdaki sansürün direk olarak müzikal ötekileştirmeye işaret ettiği söylenebilir.

Sansür müzikal ötekileştirmeyi başlatsa da sansürlenmiş müzikal anlatılar çoğu zaman alternatif kaynaklardan dinlenerek sansür aşılmaktadır. Sansürden sonra müzikal ötekileştirmenin bir diğer ölçütü ise, sansürlenmiş müzikal anlatıların -şarkı, enstrüman ya da müzikal form- olumsuz müzikal kavramlarla adlandırılmalarıdır. Müzikal ötekileştirme için diğer bir ölçüt ise, bir toplumsal grubun antropolojik olarak kendi değerlerine işaret eden “dil” ve “enstrümanları” kullanıp kullanmadıkları olarak ifade edilebilir. Son olarak bir toplumsal grubun müzikal söylemleri -şarkı sözleri- içindeki ötekileştirilme imgeleri incelendiğinde; müzikal ve toplumsal ötekileştirilmeye dair öğelerin olup olmadığına bakılarak müzikal ötekileştirmenin varlığı iddia edilebilir.

Müzikal ötekileştirmenin bu ölçütleri çerçevesinde siyahî müzikleri genelinde ve blues müzikal formu özelinde bir inceleme yapıldığında blues müziğinin müzikal ötekileştirmenin nesnesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim ABD tarihine bakıldığında blues müziğinin bir dönem sansürlendiği görülmektedir. Diğer taraftan bir müzikal anlatı olarak blues müziğine ait şarkı ve enstrümanların olumsuz müzikal kavramsallaştırmalarla anıldığı da bilinmektedir. Bu bağlamda blues şarkılarının “şeytanın şarkısı” olarak isimlendirilmesi kayda değerdir. Nihayetinde Afro-Amerikanların kendi dil ve enstrümanlarından ziyade ABD’deki hâkim dil (İngilizce) ve enstrümanları (saksafon ve gitar gibi) kullandıkları için Afro-Amerikanların enstrümantal olarak da ötekileştirildiklerinden ve bu doğrultuda müzikal ötekileştirmenin nesnesi olduklarından bahsedilebilir. En nihayetinde blues şarkılarındaki söylemlere bakıldığında da bu durum net bir şekilde görülmektedir. Bir blues şarkısında geçen “Zor değil mi? Zor değil mi? Zor değil mi? Zenci olmak?” ifadeleri burada anlatılmak istenen durumu özetlemektedir.

Bir müzikal anlatı -şarkı, müzikal form ya da enstrüman-, içinden çıktığı toplumun; toplumsal, tarihi ve estetik değerleri bağlamında incelenebilir. Bunun haricinde yapılacak bir inceleme sonucunda ilgili müzikal anlatının müzikal ötekileştirmenin nesnesi konumuna düşmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu bağlamda müzikal ötekileştirme, toplumsal ötekileştirme mekanizmalarını sağlamlaştıracak ve toplumsal ötekileştirmeyi sürdürülebilir kılacaktır. Müzikal ötekileştirmenin ortadan kaldırılabilmesi için ise, bir toplumdaki bütün seslerin gürültü yerine müzikal anlatı olarak değerlendirilmesi; sansür ve olumsuz müzikal kavramsallaştırmaların engellenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. & Horkheimer, M. (2011), **Sosyolojik Açılımlar**, Çev. M. S. Durgun ve A. Gümüş, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- A.İ. (2005), Syria Kurds in the Syrian Arab Republic One Year After The March 2004 Events, **Amnesty International March**.
- Aksoy, Ozan. (2009), “Şivan Perwer and Kurdish Music: I would return Turkey to contribute to Peace”, **Kurdish Herald, Volume 1, Issue 2**, pp. 9-11.
- Anderson, Paul Allen. (2006), **Ralph Ellison’s Music Lessons**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Attali, Jacques. (2014), **Gürültüden Müziğe**, Çev. Gülüş Gülcügil Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bere, Wonderful G. (2008), **Urban Grooves: The Performance Of Politics in Zimbabwe’s Hip Hop Music**, Unpublished PhD Thesis, New York University.
- Born, Georgia. & Hesmondhalgh, David. (2000), **Introduction: On Difference, Representation and Appropriation in Music**, University of California Press, California.
- Brace, Timothy Lane. (1992), **Modernization and Music in Contemporary China: Crisis, Identity and The Politics of Style**, Unpublished Phd Thesis, The University of Texas.
- Brindley, Erica Fox. (2012), **Music Cosmology and The Politics Of Harmony in Early China**, State University of New York Press, Albany.
- Christensen, Dieter. (1966), **Kurdish Folk Music From Western Iran**, Indiana University Archives, Indiana.
- Demir, Ömer. & Acar, Mustafa. (2002), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara.
- Eaton, David. (2012), “The Influence of Music on Self and Society”, **World Peace: An Exploration of The Significance of God for a World in Crisis**, Conference in Washington.
- Esgin, Ali. (2012), “Bir Müzik Sosyolojisi Var mıdır?”, **Önce Müzik Vardı - Doğu Batı Dergisi Sayı 62 İçinde**, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Freemuse. (2006), “And The ‘Beat’ Goes On – Censorship in Turkey”, **Music Will Not Be Silenced**, Third Freemuse World Conference On Music and Censorship, İstanbul.
- Gamez, Nora. (2013), “Rap is War: Los Aldeanos and The Politics of Music Subversion in Contemporary Cuba”, **Trans-Revista Transcultural De Musica Transcultural Music Review 17**, pp. 1-23.
- Gerard, Herzhaft. (2005), **Blues**, Çeviren: İsmail Yergüz, Dost Kitabevi, Ankara.
- Grenier, Line. & Guilbault, Jocelcyne. (1990), “Authority Revisited: The Other in Anthropology and Popular Music Studies”, **Ethnomusicology, Vol. 34, No: 3**, pp. 381-397.
- Grunberger, Richard. (1971), **A Social History of The Third Reich**, Weidenfeld and Nicolson, London.
- Halam, Huw. (2013), **Political Sound – National Socialism and Its Musical Afterlives**, Unpublished PhD Thesis, University of London.
- Herzhaft, Gerard. (2005), **Blues**, Türkçesi: İsmail Yerguz, Dost Yayınları, Ankara.
- Ighile, Mark. (2012), “A Conceptual Approach To The Study of Song and Music in Benin Society”, **Venets: The Belogradchik Journal For Local History, Cultural Heritage and Folk Studies, Volume 3, Number 1**, pp. 93-111.
- Jenkins, Rasheedah. (2008), **The Songs of Black (Women) Folk: Music, Politics and Everyday Living**, Unpublished PhD Thesis, Louisiana State University.

- Lee, Pei-Ling. (2010), "From Discord to Harmony? A Textual Analysis of Political Theme Songs in Contemporary Taiwan", **Intercultural Communication Studies XIX:3**, pp. 188-201.
- Leu, Lorraine. (2006), "Music and National Culture: Pop Music and Resistance in Brazil", **P:Potuguese Cultural Studies, Winter**, pp. 36-44.
- Love, Nancy. (2006), **Musical Democracy**, State University of New York Press, New York.
- Lönnblad, Irene. (2012), **Political Elements In The Music of MIA**, Unpublished MA Thesis, Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies, University of Helsinki.
- Middleton, Richard. (2000), "Musical Belongings: Western Music and Its Low-Other", **Introduction: On Difference, Representation and Appropriation in Music**, Edited By: Georgia Born and David Hesmondhalgh, University of California Press, California.
- Morrison, Steven J. & Demorest, Steven M. (2009), "Cultural Constraints on Music Perception and Cognition", **Cultural Neuroscience – Cultural Influence on Brain Function**, Edited By: Joan Chiao, pp. 67-77.
- Moultby, Portia K. (1983), "Soul Music: Its Sociological and Political Significance in American Populer Culture", **Journal of Popular Culture, 17:2**, pp. 51-60.
- Naerland, Torgeir Uberg. (2014), **Music and The Public Sphere: Exploring the Political Significance Of Norwegian Hip Hop Music Through The Lens Of Public Sphere Theory**, Unpublished PhD Thesis, University of Bergen.
- Neuman, Dard. (2008), "Music, Politics and Protest", **Music and Politics 2, Number 2 / Summer**, pp. 1-22.
- Oakley, Giles. (2004), **Blues Tarihi – Şeytan'ın Müziği**, Çeviren: Aydemir Özügül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Paris, Jeffrey. & Ault, Michael. (2004), "Subcultures and Political Resistance", **Peace Review 16:4, December**, pp. 403-407.
- Petmua, Dimitria. (2009), "The Protection of Stateless Persons in Detention", **The Equal Rights Trust**, London.
- Pierebon, Chiara. (2011a), "The Role Of Music in The National – Bolshevik Organization: A Web-Based Analysis", **International Journal Of Social Sciences and Humanity Studies Vol 3, No: 2**, pp. 95-104.
- Pierebon, Chiara. (2011b), **Youth Political Organizations and Music: The Case Of St. Petersburg**, Working Papers Centre For German and European Studies.
- Reitov, Ole. & Korpe, Marie. (2004), "Not To Be Broadcasted", **Sound of Change – Social Political Features of Music in Africa**, Editor: Stig – Magnus Thorsen, Sida Studies 12, pp. 70-86.
- Sartori, Giovanni. (1993), **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tunçer Karamustafaoglu ve Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Siegmeister, Elie. (1938), **Music and Society**, Critics Group Press, New York.
- Sharma, Sanjay. (1996), "Noisy Asians or 'Asian Noise'?", **Dis-Orienting Rhythms: The Politics of the New Asian Dance Music**, Edited By: Sanjay Sharma, John Hutnyk and Ashwani Sharma, Zed Books, London.
- Sharma, Ashwani. (1996b), "Sounds Oriental: The (Im)possibility of Theorizing Asian Musical Cultures", **Dis-Orienting Rhythms: The Politics of the New Asian Dance Music**, Edited By: Sanjay Sharma, John Hutnyk and Ashwani Sharma, Zed Books, London.
- Stahl, Gerry. (1976), "Attuned to Being: Heideggerian Music in Technological Society", **Boundary 2, IV**, pp. 637-664.

- Street, John. (2003), “Fight The Power: The Politics of Music and The Music of Politics”, **Government and Opposition**, Blackwell Publishing, Oxford UK, pp. 113-130.
- Strong, Tracy B. (2010), “Music, the Passions and Political Freedom in Rousseau”, in Stanley Hoffmann and Christie McDonald, Eds. **Rousseau and Freedom**, Cambridge University Press.
- Sullivan, Megan. (2014), “African-American Music as Rebellion From Slavesong to Hip Hop”, **No Knowledge About Publishing Place**, pp. 21-39.
- Thompson, Brian C. (2014), “Nationalism and Music: Theory and The Way Forward”, **New Opportunities and Imposes: Theorizing and Experiencing Politics, Politics 13 Political Science Conference**, pp. 206-213.
- Thompson, Katrina Dyonne. (2014), **The Racial Politics of Music and Dance in North American Slavery**, Library of Congress Cataloging in Publication Data, University of Illinois Press, Urbana Chicago.
- Tsitsishvili, Nino. (2007), “Social and Political Constructions of Nation – Making in Relation To The Musical Styles and Discourses Of Georgian Duduki Ensembles”, **Journal Of Musicological Research - 26**, pp. 241-280.
- Wade, Peter. (2005), “Understanding Africa and Blackness in Colombia”, **Afro Atl 11, Music and The Politics of Culture**, pp. 351-378.

Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme

Gökhan Karakurt

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Yüksek Lisans Adayı

gokhankarakurt@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın amacı dünya çapında genel kabul görmüş olan siyasi partilerin doğuş teorileri, siyasi parti tipolojileri ve partilerin kurumsallaşma ölçütleri bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin sınıflandırılması ve kurumsallaşması üzerine değerlendirmelerde bulunmaktır. Bu değerlendirmeler yapılırken genel kabul görmüş olan doğuş teorileri ve parti tipolojileri ile Samuel P. Huntington'un kurumsallaşma ölçütleri kullanılmıştır. Değerlendirme kısmına geçmeden önce bu çalışmada öncelikle Milliyetçi Hareket Partisi hakkında bir kısım bilgilere yer verilmiş ve değerlendirme ölçütleri de metin içerisinde kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Ölçütlere göre yapılan değerlendirmeler sonucu elde edilen bulgular da sonuç bölümünde paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: MHP, Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri, Kurumsallaşma

An Assessment on Nationalist Movement Party in the Context of Birth Theories of Political Parties, Party Typologies and Their Institutionalization

Abstract

The purpose of this paper is make an assessment and classification for Nationalist Movement Party, in the context of birth theories of political parties, typologies of political parties and criterias of institutionalization of political parties, which are accepted worldwide. While making those assessments, birth theories, party typologies and P. Huntington's institutionalization criterias were used. In this paper before coming to section of assessments, first given some informations about the Nationalist Movement Party and assessment criterias also briefly have attempted to explain. The findings obtained as a result of the assessments made according to criterias, have been shared in the results section.

Key Words: MHP, Birth Theories, Party Typologies, Institutionalization

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında Cumhuriyet tarihi öncesinde ve Cumhuriyet tarihi boyunca birçok siyasi parti yer almıştır. Bu siyasi partiler, hayata ve siyasete dair farklı görüşleri benimseyenlerin haricinde aynı temel görüşte birleşip farklı çatılar altında partileşenleri de içermektedir. Ancak Türk siyasal hayatının her evresinde, savunulan her fikir partileşme gösterememiştir. Örneğin daha önceki dönemlerde kendisine yer bulamayan ve siyasal arenadan dışlanmış olan milliyetçi görüşler ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkinlik kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anti-komünizmin Türkiye'de de popüler olmasıyla beraber milliyetçi görüşler, dernekler ve küçük partiler bazında örgütlenme şansı bulmuştur. 1969 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nin isminin ve ambleminin değiştirilmesiyle kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de bunlardan biridir.

Türk siyasal hayatının Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin ardından gelen ikinci en eski siyasi partisi olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), aynı zamanda aktif siyasette yer alan en eski milliyetçi parti olması nedeniyle de üzerinde durulması gereken bir partidir.

Şüphesiz demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi açısından toplumda yer alan her fikrin siyasi arenada temsil edilmesi gerekmektedir. Demokratik sistemlerde de bunun yolu siyasi partilerdir. Ancak kuruluşlarından işlevlerine, kurumsal yapılarından faaliyetlerine kadar siyasi partilerin birbirinden ayrılmasını sağlayan birçok farklı nitelik bulunmaktadır. Bu niteliklerin varlığı sebebiyle siyaset bilimciler tarafından siyasi partiler; partilerin doğuş teorileri, parti tipolojileri ve partilerin

kurumsallaşma ölçütleri bakımından sınıflandırılmıştır. İşte bu çalışmanın problematiği, Milliyetçi Hareket Partisi'ni doğuş teorilerine göre açıklayabilmenin yanı sıra kurumsallaşma ve parti tipolojileri bağlamında MHP'nin ne düzeyde olduğunu ortaya koyabilmektir.

Bu problematik doğrultusunda, MHP'nin tarihsel görünümü kısaca nasıl özetlenebilir, MHP doğuş teorileri bağlamında hangi teorilerle açıklanabilir, MHP'nin parti tipolojileri anlamında yeri nerededir ve son olarak MHP'nin kurumsallaşma düzeyi Samuel P. Huntington'un kurumsallaşma ölçütlerine göre nasıl ifade edilebilir sorularına yanıt verilmeye çalışılmıştır.

1. Milliyetçi Hareket Partisi'nin Tarihsel Görünümü

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçildikten sonra Demokrat Parti (DP)'nin ardından Millet Partisi (MP)'nin de kurulmasıyla parti sayısı çoğalmaya başlamıştır. MP, daha sonradan MHP'yi oluşturacak olan partilerden biridir. Kısa bir süre sonra MP'nin kapatılmasının ardından onun devamı niteliğinde kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi, 1958 yılında, daha önce kurulmuş olan Türkiye Köylü Partisi ile yollarını birleştirmiş ve 1969 yılında ismini Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirecek olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'ni oluşturmuşlardır (Yayman, 2009: 6).

1944 Irkçılık – Turancılık davası sanıklarından Albay Alparslan Türkeş, 27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından gönderildiği mecburi yurtdışı görevinden geldiği sıralarda gerek ordudaki bağlantılarıyla gerekse DP'nin devamı niteliğinde kurulan Adalet Partisi (AP)'ne katılmayı deneyerek siyasette yer edinmeye çalışmıştır (Bora ve Can, 1994: 52-53). Ülkeye dönüşünden sonra anti-komünist derneklerle faaliyetlerine hız veren Alparslan Türkeş'in, 1960 yılında Osman Bölükbaşı'nın ayrılmasının ardından milliyetçi, muhafazakâr kırsal orta kesim partisi olan CKMP'ye 1965 yılında genel başkan seçilmesiyle birlikte parti, Türkçü ve fanatik anti-komünist etmenleri ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu yıl ayrıca Türkiye'de milliyetçi hareketin seçimlere katıldığı ilk yıl olarak kabul edilmektedir (Yayman, 2009: 7).

Türkeş'in gelişiyle partide gözlenen önemli bir değişim de 1965 yılı seçimlerine yönelik yapılan açıklamalarda laiklik kesinlikle savunulurken sonraki yıllarda bu söylemin değişiklik göstermesidir. Parti, değişen söylemini “Türk-İslam sentezi” düşüncesi etrafında topladığını 1969 yılındaki, Türkeş'in meşhur “biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır” sözüyle de kanıtlar niteliktedir.

8 Şubat 1969 tarihinde yapılan Adana Kongresi parti için büyük önem teşkil etmektedir. Bu kongrede CKMP'nin ismi MHP olarak ve parti amblemi de kırmızı zemin üzerine üç hilal şeklinde değiştirilmiştir. Aynı kongrede Türkeş'in yukarıda bahsedilen “biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız” sözlerine, 1965'ten beri partinin ideolojisinin temellenmesinde rol alan Nihal Atsız ve çevresindekiler karşı çıkınca partiden tasfiye edilmişlerdir (Bakırgezer, 2008: 352-357). Alparslan Türkeş'in hazırladığı Dokuz Işık Doktrin'i¹nden¹ ideolojisine yön veren MHP, anti-komünist ve anti-kapitalist saiklerle “ülkücü yol” ismini verdiği bir devlet düzeni fikri ortaya atmaktadır.² Bundan sonra partinin faaliyetlerini düzenleyen temel zihniyet bu doktrin çerçevesinde yer almaktadır.

Artık görünüş olarak yeni bir parti olan MHP, 1974 yılına kadar parlamenter siyasette etkin olamamıştır. Önceki yıllarda sokakta etkin olan anti-komünist Ülkü Ocaklarının da, 12 Mart muhtırasını desteklemelerine rağmen, diğer komünist derneklerle beraber onların da faaliyetlerine son verilmiştir. 1974 yılı itibarıyla Kıbrıs Harekâtı ve sonrasında Amerika'ya uygulanan ambargo, toplumdaki milliyetçi duyguları tetiklemiştir. Böyle bir konjonktürde MHP esen rüzgârı kaçırmayıp yelkenini sonuna kadar açarak ilerleyişini hızlandırma amacında olmuştur. Nitekim 1975 yılında Milliyetçi Cephe (MC) hükümetine dâhil olan MHP, hükümete 2 bakanla dâhil olmuştur (Bora ve Can, 1994: 60-61). 1977 yılı seçimlerinde 16 milletvekiliyle parlamentoda yer alan MHP bunun sürekli olamayacağını da bilmekteydi.

¹ Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, İlimcilik, Toplumculuk, Köycülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstricilik ve Teknikçilik. Bkz. Türkeş, A. (1975). Milli Doktrin Dokuz Işık (12 b.). İstanbul: Kutluğ Yayınları, s. 15-35.

² TBMM Meclis Araştırmaları Komisyonu. (2012). TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara: TBMM, s. 578.

1975 sonrasında sokakta varlığını hissettirmeye başlayan şiddet olaylarının 1978 yılında hareketliliğini arttıran en önemli olaylardan birisi de, CHP hükümetinin göreve gelmesidir. Karşı hareketin komünist/antikomünist ayrımı üzerinden izlediği yol, bu dönemlerde oldukça etkili olmaya başlamıştı. Aynı yıl Türkeş'in CHP'ye yönelik ittifak yapma çağrılarının yanı sıra sıkıyönetim ilanını sağlamak üzere açıklamaları da, iktidar olma yolunda Türkeş'in ordudaki bağlantılarını kullanarak yaptığı hesaplardan ileri gelmekteydi. 1978'de ilan edilen bölgesel sıkıyönetim MHP'nin istediğini verememiş, aksine MHP'nin terör üreten bir vasfının olduğu inancı toplumda türemiş ve parti itibar kaybına uğramıştı (Bora ve Can, 1994: 91).

12 Eylül askeri müdahalesiyle beraber MHP genel başkanı Alparslan Türkeş ve çok sayıda partili çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Müdahaleyle beraber partilerin kapatılmasının ardından askerin yönetimden el çekmesiyle, MHP önce Muhafazakâr Parti (MP) ve sonra Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak siyasi sahneye dönmüştür. 1987 yılında yasaklı liderlerin yasaklarının kaldırılmasının ardından Alparslan Türkeş MÇP'nin başına geçmiştir. Türkeş'in partinin başına geçmesiyle askeri müdahaleden sonra "devlete küsen" milliyetçiler, tekrardan devlete yaklaşmışlardır. 1992 tarihinde Muhsin Yazıcıoğlu liderliğindeki bir grubun³ MÇP'den ayrılmasıyla parti ilk bölünmesini yaşamıştır (Ete ve diğ., 2014: 33). Askeri müdahale sonucu kapatılan partilerin eski isim ve amblemlerinin kullanılmasının serbest bırakılmasının ardından partinin adı tekrar MHP olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda bu değişimden sonra MHP'de yaşanan söylem değişikliğinden de aşağıda siyasi partilerin kurumsallaşması konusunu incelerken uyarlanabilirlik ölçütünde bahsedilecektir.

1995 seçimlerinde MHP'nin barajın altında kalmasının sebepleri parti içerisinde tartışılırken parti lideri Alparslan Türkeş'in vefatı partilileri derinden sarsmıştı. Aynı zamanda partide varlığı alttan alta devam eden çekişmeler ve sorunlar Türkeş'in ölümünden sonra oluşan lider boşluğunun doldurulması aşamasında daha da görünür hale gelmişti. Yaşanan bazı sorunlardan sonra Devlet Bahçeli MHP'nin yeni genel başkanı olarak seçilmiş ve hemen 1999 seçimleri için hazırlıklara başlamıştı. Ayrıca Bahçeli ile birlikte MHP'de bazı önemli değişiklikler de meydana gelmiştir. Bunların en önemlilerinden biri Ülkü Ocakları'nın düzenlenmesidir. Geçmiş yıllarda parti imajını zedeleyen Ülkü Ocakları, Bahçeli ile beraber şiddetten arındırılmış, parti içi eğitim olanaklarıyla da daha donanımlı hale getirilmiştir. Ayrıca Ülkü Ocakları'nın sayıları azaltılarak denetlenmesi ve yönlendirilmesi kolaylaştırılmıştır (Arıkan, 2008: 32). Bahçeli ile MHP'de meydana gelen diğer bir önemli değişiklik de Türkeş ve Bahçeli'nin halkın gözünde canlandırdığı imajla ilgilidir. Arıkan bu farkı, Türkeş'in partisini ve yandaşlarını her koşulda koruduğunu ve parti ideolojisine kendisini adanmış bir lider olarak görüldüğünü ancak Bahçeli'nin ülke çıkarlarını parti çıkarlarından daha önemli bulan bir lider görünümü yansıttığını söyleyerek belirtmektedir (Arıkan, 2008: 105).

MHP'nin genel seçimlerdeki sonuçlarına göz atılırsa, 1969 ve 1973 seçimlerinde % 3 ve % 3,4 olan oy oranı, 1977'de % 6,43'e yükselmiştir. 1987 seçimlerinde Alparslan Türkeş başkanlığında MÇP olarak girdiği seçimlerdeki oy oranı ise % 2,9'dur. 1995 seçimlerinde % 8,18 oy alan MHP lider değişikliğinden sonra girdiği ilk seçim olan 1999 seçimlerinde önemli bir başarı elde ederek koalisyon hükümetinde yer almıştır. En son seçime göre oylarını yaklaşık % 100 oranında arttıran MHP, % 18 oy alarak seçimden ikinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimlerden sonraki ilk seçim olan 2002 erken seçimlerinde ise MHP barajı geçemeyerek % 8,35 oyla meclis dışı kalmıştır. Sonraki 2007 genel seçimlerinde ise toplam oyların %14,27'sini alan MHP, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin ardından üçüncü parti olmuştur. MHP'nin oyların % 13'ünü aldığı 2011 seçimlerinde de ilk üç sıralama değişmemiştir. 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimlerinde ise MHP oyların %16,29'unu alırken, 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen erken genel seçimlerde ise MHP oylarını %11,9' düşürmüştür.⁴

2. Doğuş Teorileri Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin İncelenmesi

Siyasi partilerin doğuşu, demokratik düşüncelerin yaygınlık göstermesine bağlanabilmektedir. Şöyle ki, Dursun (Dursun, 2004: 253)'a göre egemenliğin aristokrasi, oligarşi veya teokrasi gibi sınırlı bir kesime mahsus olduğu yönetim biçimlerinde toplumun geri kalanının iktidarda etkin olması söz konusu

³ Kendilerini İlay-ı Kelimetullah Davası'nın Alperenler'i olarak tanımlayan İslamcı ülkücüler. Bkz. Arıkan, E. B. (2008). Türk Sağının Türk Sorunu: Milliyetçi Hareket Partisi. İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 9.

⁴ T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (2016, Ocak). <http://www.ysk.gov.tr> adresinden alındı.

olamamaktadır. İktidarın kullanımına toplum üyelerinin katılmalarının sağlanması durumunda ise, insanların iktidara talip olabilmeleri için örgütlenmeleri gerekmektedir. Bunun için de iktidarın kaynağının halkta olduğuna toplumsal bir inanç olması ve iktidara herkesin talip olma şansının verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda genel oy ilkesi ve temel hak ve özgürlüklerin geniş çaplı kabulü, siyasi partilerin doğuşuna ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Dursun, 2004: 253).

Siyasi partilerin doğuş teorilerinden ilki modernleşme teorisidir. Bu teoriye göre partilerin doğuşu bir toplumda meydana gelen modernleşmenin sonucudur. Eğer toplumda modernleşme gerçekleşmemişse siyasi partilerin varlığından söz edilemez (Dursun, 2004: 255). Eğer bir ülkede modernleşme süreçleri başlatılmışsa o andan itibaren siyasi partiler de toplumsal hayatta kendisini göstermeye başlamaktadır. Bir ülkede modernleşme hareketleriyle birlikte eğitim, sanayileşme, temel hak ve özgürlükler, kentleşme gibi alanlarda gelişmeler ve en sonunda meclislerin ortaya çıkışı görülebilir. Eğitim seviyesinin artmasıyla fikir hareketleri ve yine meclislerin kurulmasıyla da oy hakkı elde edildiği için yaşanan bu gelişmelerin neticesinde partilere ihtiyaç duyulmaktadır. Görüldüğü gibi modernleşmeyle gelen yenilikler siyasi partileri doğurmaktadır.

Siyasi partilerin doğuşuna etki ettiği düşünülen diğer bir olgu da toplumsal bunalımlardır. Bu bağlamda siyaset bilimciler tarafından kriz teorileri ortaya atılmıştır. Meşruluk bunalımı (krizi), katılma bunalımı ve bütünleşme bunalımı bu teoriyi açıklamak üzere oluşturulmuş alt başlıklardır (Dursun, 2004: 256-257). Meşruluk krizine bakılırsa, bir toplumda ülkeyi kimin yöneteceği konusundaki ortak fikir kaybolursa meşruluk krizinin başladığından söz edilebilir. Bunun kökeninde ülkeyi yönetenlerin bu konudaki yeterliliklerinin ne derecede olduğu ve egemenliğin asıl kaynağı olan halk nezdinde ne derecede meşruluğa sahip oldukları yatmaktadır. Bu iki sorunun da yanıtına verilecek olan cevaplar olumsuz ise ve toplumda bu yönde yaygın bir kanı oluşmuşsa işte orada meşruluk krizi vardır denilebilir. İşte bu tarz siyasal ortamların yeni bir partinin doğuşuna neden olduğu, meşruluk krizi teorisyenleri tarafından iddia edilmektedir. Katılma bunalımının ise, siyasal sisteme dâhil olmak isteyen birey veya grupların yöneticiler tarafından meşru görülmeyip geri çevrilmeleri sonucu ortaya çıkan bir çatışma ve kriz olarak tanımlandığı görülmektedir (Dursun, 2004: 257). Teoriye göre ülkede demokratikleşme oranı yükselir ve siyasal sisteme dâhil olamayan kişi veya gruplara verilen medeni ve siyasi haklar gelişmeye başlarsa, katılma bunalımı yaşayan grup veya kişiler bir siyasi parti kurarak siyasal sisteme dâhil olmaktadır. Bütünleşme bunalımı teorisini açıklamaya çalışırken, toplumun büyük kısmıyla bütünleşemeyen, herhangi bir ortaklık kuramayan ve kendisini kapatan bir kesimden bahsedilmektedir. Dursun'a göre bu teori çeşitli din, dil ve ırk gruplarından ulusal bir devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükleri açıklamak için kullanılmaktadır (Dursun, 2004: 257).

Bu çalışmaya konu olan MHP'ye katılma bunalımı çerçevesinden bakılırsa, MHP'nin, devamı olduğu Türkçülük – Milliyetçilik çizgisi 1920'li yıllarda popüler bir hale gelmiştir. Çünkü bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, millet olarak büyük bir Kurtuluş Savaşı verilmiş ve halkın milliyetçi hisleri hat safhaya ulaşmıştır. Ziya Gökalp'in Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak formülünün de etkisiyle Türk Milliyetçiliği yeni Türk devletinin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Ziya Gökalp'in ölümünden sonra milliyetçilik Türk devletinin temel ilkesi olmaya devam etmesine rağmen biraz daha form değiştirerek daha batıcı ve pozitivist çizgiye kaymıştır. Buna rağmen Atatürk'ün ölümüne kadar Türkçü – Milliyetçi akım siyasal arenada varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Atatürk ile İnönü arasında var olduğu bilinen sorunlar nedeniyle Türkçü – Milliyetçi kesim de İnönü zamanında siyasal sistem dışında bırakılmıştır. Demokrat Parti (DP)'nin siyasal arenaya çıkmasıyla birlikte saf dışı bırakılan milliyetçi kesim, Fevzi Çakmak ve Fuad Köprülü'yü DP içerisinde kendilerine yakın gördükleri için partiye katılarak kendilerini ifade etmek istemişlerdir. DP'nin o dönemde aldığı yüksek oranlı oyların içerisinde bu kesimin oyları da bulunmaktadır. Ancak daha sonra DP'nin Türk Ocakları'nı ve Milliyetçiler Derneği'ni kapatmasıyla (Nal, 2005: 165-166) milliyetçi grup tekrar sistem dışında bırakılmıştır. 1960 askeri müdahalesinin ardından gelen 1961 Anayasası'nın sağladığı medeni ve siyasi haklar neticesinde (daha sonra isim ve amblem değiştirerek bugünkü MHP'yi oluşturduğu için) milliyetçiler tarafından kurulan partinin katılma bunalımından doğan bir parti olduğu söylenebilir.

Siyasi partilerin yukarıda değinilen doğuş teorilerinin yanında, M. Duverger'in seçimlerde ve parlamentoda doğan partiler ile parlamento dışında doğan partiler ayrımı da mevcuttur. Buna göre seçimlerde ve parlamentoda doğan partiler tarih sahnesine diğerlerinden daha önce çıkmışlardır. Bunların ortaya çıkışı da önce parlamentoda grupların oluşturulması ve onu takiben sürekli aralarında

bir bağlantı kurulacak olan seçim komiteleri oluşturulur. Kurulan ilk parlamento grupları da genellikle yöresel birlikliklerden meydana gelmiştir. Daha sonra aralarında yöresel olmayan üyeleri de çekmeye çalışarak genellik kazanma yoluna gitmişlerdir. Yöresel etkenlerin dışında kişisel çıkarların da grupların kurulmasında rolü olmuştur. Tek başına yeniden seçilme kaygısı taşıyan adaylar gruplarıyla birlikte yeniden seçilme şanslarını daha fazla görmüşlerdir (Duverger, 1974: 16-31).

Parlamento dışından doğan partilere bakıldığında ise farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Buna göre bir parti seçimler ve parlamento dışında bulunan kurumların etkisiyle oluşmuşsa buna kısmen parlamento dışından doğmuş bir parti denilebilir. Kesin değildir çünkü parlamento içinden doğan partilerde de dış bir kurumun etkisi olabilir. Buradaki ayırım genel eğilimler esas alınarak incelendiğinde, daha sağlıklı sonuçlara varılabilmektedir. Dolayısıyla parlamento dışından doğan partilere sendikalar tarafından oluşturulmuş partiler örnek olarak gösterilebilir. Yine aynı şekilde tarım kooperatifleri ile kilise ve dinsel grupların da etkisi, partilerin parlamento dışında doğuşuna neden olan etkenlerdendir. Siyasi partilerin kuruluşuna yol açan çeşitli dış örgütler arasında Duverger eski muharip dernekleri ile sanayi ve ticaret gruplarını da saymaktadır (Duverger, 1974: 16-31).

Duverger'in seçimlerde ve parlamentoda doğan partiler ile parlamento dışında doğan partiler ayırımına göre Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) incelendiğinde, parlamento içerisinden doğan bir parti olduğu söylenebilmektedir. Çünkü 1965 yılında Alparslan Türkeş'in parlamento içerisinde var olan CKMP'ye katılması, 1969'ta ortaya çıkan MHP'nin parlamento içerisinden doğan bir parti olduğunun söylenmesini sağlamaktadır. Ancak MHP'nin partileşme sürecine o dönemde parlamento dışında önemli bir güç kaynağı olan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)'nin, Büyük Ülkü Derneği'nin, vb. dernek ile sendikaların ve Nihal Atsız'ın çıkardığı Orhun ve Ötüken Dergisi etrafında toplanmış gençlik gruplarının da katkısı görülmektedir. Dolayısıyla MHP'nin Duverger'in bu sınıflandırmasında, parlamento içinden doğan ancak parlamento dışından doğma teorisine de uygun bir şekilde güçlü sivil toplumların da desteğini alan bir yapılanma olduğu ileri sürülebilir.

3. Parti Tipolojileri Açısından Milliyetçi Hareket Partisi'nin İncelenmesi

Bilindiği gibi parti tipolojileri siyasi partilerin tasnifi hakkında hazırlanmış teorilerdir. Bu teoriler partilerin yapı, ideoloji, örgüt vb. yönlerden incelenmesinde yardımcı olmaktadır. Bunların en önemli olarak kabul edileni 1954 yılında M. Duverger tarafından ortaya konulan "kadro" ve "kitle" partileri tipolojisidir. Daha sonra Sigmund Neumann'a ait olan "temsil partileri ve bütünleşme partileri" ile Otto Kircheimer'in ortaya attığı "hepsini yakala partileri" gelmektedir. Aynı şekilde Panebianco'nun "profesyonel partiler" tipolojisi, Katz ve Mair'in "kartel partiler" tipolojisi ve Ruud Koole'ye ait olan "modern kadro partileri" tipolojisi de siyaset biliminde kullanılan diğer tipolojilerdir (Türköne, 2003: 260-262).

Duverger'in kadro ve kitle partileri ayırımında kadro partileri, parlamento içerisinde ortaya çıkan, üye sayısının niceliğinden çok niteliğine önem verilen, faaliyetlerini çoğunlukla seçim dönemlerinde gerçekleştiren partilerdir. Burada nitelikten kasıt, parti üyelerinin zengin ve nüfuzlu kişilerden seçilmesidir. Partinin finansmanı da çoğunlukla bu zengin kişilerin bağış ve yardımlarından sağlanmaktadır (Türköne, 2003: 260). Kitle partileri ise parlamento dışında ortaya çıkmış geniş üye tabanlarına sahip partilerdir. Finansmanı üyelerinden topladıkları aidatlarla sağlayan kitle partilerinde, üyeler sadece mali yönden değil siyasi olarak da önem taşımaktadır. Kitle partilerinin ideolojik çizgileri daha belirlidir ve üyelerini de bu ideolojiler doğrultusunda eğitip yetiştirme faaliyetleri düzenlerler. Örgütlenme bakımından kitle partileri merkezîyetçi ve disiplinli, katı bir hiyerarşik örgütlenmeye sahiptir (Kapani, 2005: 169-170).

Kadro ve kitle partisi tipolojileri açısından MHP mercek altına alındığında, parlamento içinden doğduğu ve yönetiminde etkili olan çekirdek bir kesimden bahsedilebildiği için ilk etapta bir kadro partisi olarak doğduğu söylenebilir. Ancak günümüzün hemen hemen tüm partileri gibi MHP'nin de kitle partisine dönüştüğü gerek tabanından gerekse örgütlenme şekli ve faaliyetlerinden gözlemlenebilir. Faaliyetlerini sadece seçim dönemleriyle sınırlamaması ve üye sayısına olduğu kadar, onları parti ideolojisi doğrultusunda eğitip yetiştirme çalışmalarını gerçekleştirmesi bakımından da MHP'nin bir kitle partisi özelliği taşıdığı söylenebilir. Netice olarak, Türkiye'deki çoğu parti gibi MHP için de ne tam olarak bir kadro partisidir ne de tam olarak bir kitle partisidir demek net olarak gerçeği yansıtmayabilir. Kadro partisi görünümü bir kitle partisi olduğunu söylemek daha doğru olabilir.

Bir diğer parti tipolojisi de Sigmund Neumann'ın "bireysel temsil partileri ve toplumsal bütünleşme partileri" ayrımıdır. Bireysel temsil partileri Duverger'in kadro partileri ayrımına çok benzer şekilde ortaya atılmıştır. Toplumsal bütünleşme partisi ise kitle partisine tekabül etmektedir. Ancak bunlar arasındaki farkı Türköne, Neumann'ın partilerin işlevlerinden Duverger'in ise partilerin örgütlenmelerinden yola çıkarak ortaya attıklarını belirtmektedir (Türköne, 2003: 261). İşlevlerinden yola çıkıldığında ise toplumsal bütünleşme partilerine bir alt başlık olarak Neumann "totaliter bütünleşme partileri" ayrımını getirmiştir. Buna göre, kitle partisi tipine uygun olarak, ideolojiyi ön planda tutan, güçlü bir hiyerarşiye sahip olan, demokrasiden uzak ve üyelerinin hayat tarzlarını bile düzenlemeye varan faaliyetlerde bulunan partiler totaliter bütünleşme partileri kategorisine girmektedir. Neumann'ın tipolojisi bağlamında MHP'ye bakıldığında, 1970'li yılların MHP'si totaliter bütünleşme partisi olarak nitelendirilebilir. Çünkü 1970'li yılların MHP'sinde çok güçlü bir ideolojik vurgunun olduğu tartışılmaz lider-doktrin-teşkilat üçlemesinden çıkarılabilmektedir. Yine aynı dönemde partinin üyelerine ideolojiyi aşlayarak, ülkü ocaklarında ve benzer örgütlerde yaşam tarzlarına, hal ve hareketlerine ilişkin müdahalelerde bulunduğu bilinmektedir (Ocak Adabı). Dolayısıyla bu dönemdeki faaliyetlerinden dolayı MHP'nin geçmişte totaliter bütünleşme partisi özelliği gösterdiği söylenebilir.

Diğer parti tipolojilerine de kısaca göz atılırsa; Otto Kircheimer'in hepsini yakala partileri tipolojisi, sadece belirli bir grubun sözcüsü olmaktan çok tüm ulusun sözcüsü olan, üyelere çok liderlerin etkili olduğu ve en önemlisi de katı bir şekilde ideolojiye bağlılık taşımayan bir örgütsel yapısı olan partilerdir. Panebianco'nun profesyonel partiler tipolojisi ise ideolojinin partide baskın olmadığı ve partinin etkin kadrosunu profesyonel üyelerin oluşturduğu gruplardır. Katz ve Mair'e ait olan kartel partileri tipolojisinde, üyeleri ile bağları ve örgütsel yapısı zayıf olan partilere değinilir (Türköne, 2003: 262). Böyle bir ortamda üyelerinin partiye olan sadakatinden şüphe duymaya başlayan parti yönetimi, üye aidatlarından ümidi kesince devlet yardımlarından yararlanabilmek için devlete yaklaşır ve zamanla bağımlı hale gelirler. Bu tip partiler de kartel partisi olarak adlandırılır. Son olarak Ruud Koole'ye ait olan modern kadro partileri, profesyonel bir lider grubunun hâkim olduğu, düşük üye ve seçmen oranına sahip, disiplini sağlamak için parti içi dikey bir örgütlenmesi olan ve finansmanını üye aidatlarının yanı sıra devlet yardımlarıyla sağlayan partilerdir (Türköne, 2003: 261). Bir diğer tipoloji de lider partisi tipolojisidir. Buna göre bir partide liderin değişmesiyle partinin fonksiyonları değişiyor ve partide gerileme yaşanıyorsa o parti için lider partisidir denilebilir. Liderin partiden ayrılmasıyla partinin son bulması veya tabela partisi haline gelmesi söz konusu olabilir. İdeolojik parti tipolojisinde ise partiler ciddi bir tipolojik hamle yapmaktan ve hepsini yakala partisi şeklinde faaliyetlerden kaçınırlar. Bu tip partiler iktidar olma adına ideolojiyi arka plana almayan partilerdir.

Yukarıda kısa açıklamaları verilen tipolojiler bağlamında MHP incelendiğinde; ideolojiye olan katı bağlılığı sebebiyle hepsini yakala partisi olmadığı, yine ideoloji ve kadrolarında özellikle profesyonellere yönelik bir toplanma görülmediği için profesyonel partiler tipolojisine girmediği, örgütsel yapısının güçlü ve üyeleriyle olan bağlarının da kuvvetli olması sebebiyle devlete bağımlı hale gelmediğinden de MHP'nin kartel partisi olmadığı söylenebilir. MHP lider partisi olarak kurulsaydı da, lider değişimini sorunsuz gerçekleştirdiği ve üstelik yeni lider geldikten sonraki ilk seçimde oy oranını arttırdığı için lider partisi özelliğinden çıktığı söylenebilir. MHP'nin en dikkat çeken özelliğinin her dönemde savunduğu ideolojisi olduğu düşünüldüğünde, ideolojik parti tipolojisine girdiği de belirtilebilir.

4. Samuel P. Huntington'un Kurumsallaşma Ölçütlerine Göre Milliyetçi Hareket Partisi'nin İncelenmesi

Huntington'a göre siyasal yapıların kuvvet, istikrar ve zayıflıkları onların kurumsallaşmalarıyla bağlantılıdır. Kurumsallaşmayı, "örgütlerle usullerin itibar ve istikrar kazanmaları süreci" olarak tanımlayan Huntington, bir siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyinin o sistemdeki örgüt ve usullerin uyarlanabilirliği, karmaşıklığı, özerkliği ve tutarlılığı ile ölçülebildiğini belirtmektedir (Huntington, 1965-66: 65). Bu kriterlerin ölçülmesiyle de siyasal kurumlar kurumsallaşma düzeyleri açısından değerlendirilebilir. Siyasal kurumların kurumsallaşmasının incelenmesi, incelenen siyasal kurumların gelecekte hakkında yorum yapabilmek için imkân sağlamaktadır.

Huntington'un kurumsallaşma ölçütlerinden uyarlanabilirlik ölçütünde bir partinin kurumsallaşması üç açıdan incelenmektedir. Bunlar, bir partinin kronolojik yaşı, kuşaksal yaşı ve

fonksiyonelliğidir. Bir partinin yaşı üzerinden kurumsallaşma analizi yapılırken ilk önce partinin kronolojik yaşına bakılmaktadır. Buna göre bir parti ne kadar uzun süredir varlığını sürdürüyorsa o kadar kurumsallaşmış demektir (Huntington, 1965-66: 65). Daha eski bir partinin ileride de var olabileceğine dair olan inanç, yeni bir partinin ileride varlığını koruyacağına ilişkin olan inançtan daha kuvvetlidir. Çünkü varlığını sürdürdüğü uzun yıllar boyunca bir parti, birçok badire atlatmış demektir. Bu badirelere göğüs gererek halen siyasi arenada faal olan partinin bu ölçüte göre kurumsallaştığı kabul edilebilir. Kuşaksal yaş ölçütünde ise, Huntington bir partinin lider kadrosundaki kişiler halen o partinin ilk kurucu kadrosu ise bu partinin uyarlanabilirliğinin şüphede olduğunu söylemektedir (Huntington, 1965-66: 67). Bir parti, liderlerini ne kadar sorunsuz ve barışçıl yollarla değiştirebilmişse o partinin o kadar çok kurumsallaştığı söylenebilmektedir. Ancak bunun için ayrıca yeni gelen liderlerin de eski oy oranını artırması veya en azından koruması gerekmektedir. Kuşaksal ölçütte ayrıca liderlikteki devrin, eski lider ile aynı kuşaktan bir parti üyesine devredilmesi iç kuşaksal, dışarıdan veya daha alt kuşaktan birine devredilmesi de dış kuşaksal yaş olarak nitelendirilmektedir. Buna göre iç ve dış olmak üzere her iki kuşaksal yaştaki liderlik devrinin kurumsallaşma olarak kabul edilmesiyse beraber, liderliğin dış kuşaksal yaştan birine devredilmesi o partinin daha kurumsallaştığını göstermektedir. Fonksiyonellikte ise, bir partinin belirli bir fonksiyonu yerine getirmek üzere kurulmasının ardından belli bir süre sonra artık bu fonksiyona olan ihtiyacın ortadan kalkmasıyla parti kendisine ya yeni bir fonksiyon bulmak ya da yok olmak zorundadır. İşte bir veya birkaç defa kendisine yeni bir fonksiyon bulan partiler bunu başaramayanlara göre daha fazla kurumsallaşmış sayılmaktadırlar.

Kurumsallaşma ölçütlerinden uyarlanabilirlik doğrultusunda bu çalışmanın konusu olan MHP'ye bakıldığında, Türk siyasal hayatında CHP'den sonra halen varlığını sürdüren en uzun partilerinden olduğu görülmektedir. Kronolojik yaşının yüksek olmasına bağlı olarak MHP tarihi boyunca birçok badire de atlatmıştır. Örneğin; 1980 askeri müdahalesiyle parti kapatılmış, parti lideri Alparslan Türkeş hapse atılmış ve siyasetten yasaklanmış olmasına rağmen, tekrar kurulan MHP halen siyasi arenada varlığını sürdürebilmektedir. Dolayısıyla bu ölçüt bağlamında MHP'nin kurumsallaşmasını gerçekleştirdiği söylenebilir. Kuşaksal yaş ölçütüne göre de MHP kurumsallaşmış bir partidir. Çünkü 1997 yılında partiyle özdeşleşen lider Alparslan Türkeş'in vefatının ardından, partinin başına geçen Devlet Bahçeli ile birlikte parti bir tabela partisi halini almamış, aksine oylarını artırarak yoluna devam etmiştir. Fonksiyonellik açısından bakıldığında MHP'nin varlık sebebinin ilk kurulduğu yıllarda radikal sağ milliyetçiliğe bağlı olarak devleti ve Türk milletini düşmanlara karşı korumak olduğu söylenmektedir (Arıkan, 2008: 3). O dönemde MHP'nin fonksiyonu da Türk dünyasını kurmak üzere anti-komünizm savunuculuğu olmuştur (Bora ve Can, 1994: 56-60). Ancak 1989 yılında komünizmin yıkılması, Türk dünyası ülkelerinin⁵ bağımsızlıklarına kavuşmasıyla birlikte MHP'nin varlık sebepleri ortadan kalkmış olmaktadır. Bu yüzden MHP'nin varlığını devam ettirebilmesi için yeni varlık sebebine ihtiyacı olmuştur. MHP'de bu defa ılımlı sağ milliyetçilikle birlikte Türkiye'nin bölünmez bütünlüğü ve terörün çözümü fonksiyonuna geçiş görülmektedir (Arıkan, 2008: 24-28). Dolayısıyla MHP'nin fonksiyon değişimini başarıyla sağlayıp halen varlığını sürdürdüğü için fonksiyonellik ölçütüne göre kurumsallaşmış olduğu ileri sürülebilir.

MHP'nin uyarlanabilirlik konusunda kurumsallaşmayı yakaladığını belirttiikten sonra diğer bir kurumsallaşma ölçütü olan karmaşıklık ölçütüne bakmak gerekmektedir. Karmaşıklık Huntington tarafından "hem örgütsel alt-birimlerin hiyerarşik ve fonksiyonel bakımdan çoğalması, hem de çeşitli alt-birim tiplerinin farklılaşması" olarak tanımlanmaktadır (Huntington, 1965-66: 71). Yani bir parti örgütsel olarak ne kadar çeşitli ve farklı bir organizasyon yapısına sahipse ve bu karmaşık yapıyı ne kadar sorunsuz yönetebiliyorsa, o derecede kurumsallaşmış olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda MHP'ye bakıldığında diğer partilerden daha farklı bir yapı görülmektedir. 1970'li yılların MHP'sine bakıldığında birçok dernek, sendika ve gençlik örgütünün (Ülkü Ocakları Derneği, Ülkücü Polisler Derneği, Ülkücü Öğretmenler Derneği Ülkücü İşçiler Derneği, Ülkü-Bir, Ülkü-Tek vb.) partide olduğu görülmektedir (Bora ve Can, 1994: 74-84). Yine aynı şekilde MHP'nin 1990'lı yıllarındaki örgüt yapısına bakıldığında da bu görülmektedir. MHP'nin merkez yönetim kurulu, kadın kolları, meclis grubu gibi grupların yanı sıra yukarıda belirtilen sendikalar, gençlik gruplarını da sorunsuz yönetmesine

⁵ Bkz. Akyol, T. (2009, Temmuz 10). "Türk Dünyası" Ne Demek? Nisan 15, 2015 tarihinde www.milliyet.com.tr: http://www.milliyet.com.tr/-turk-dunyasi--ne-demek-/taha-akyol/siyaset/siyasyazardetay/10.07.2009/1116027/default.htm.

bağlı olarak MHP'nin karmaşıklık ölçütüne göre kurumsallaşmış bir parti olduğu söylenebilir. Ayrıca Huntington'a göre karmaşıklık bir partiye fonksiyonellik de getirebilir (Huntington, 1965-66: 71). Çünkü karmaşık ve çeşitli bir örgüte sahip olan bir partide, yönetime ilişkin alt birimlerden öneriler de diğerlerine göre fazla gelebilmektedir.

Huntington'un a göre siyasal partiler, bir takım sivil toplum örgütleriyle, sosyal gruplarla ve birimlerle ilişkili olabilirler. Ancak bir siyasal parti siyasal arenada, ilişki içerisinde bulunduğu sosyal grupların sözcülüğü rolünü üstlenir ve onların menfaati doğrultusunda açıklama ve faaliyetlerde bulunursa, o partinin kurumsallaşmadığı söylenebilir. Çünkü böyle bir durumda partinin ilişki içerisinde olduğu gruplardan özerkliği söz konusu olamamaktadır (Huntington, 1965-66: 73-75). Dolayısıyla bu gruplardan bağımsız olarak hareket edebilen bir parti bu ölçüte göre kurumsallaşmış sayılmaktadır. Bu bağlamda MHP değerlendirildiğinde, Arıkan'a göre MHP'nin tek bir sosyal grubu temsil etmesi (Türk milliyetçileri ya da ülkücüleri) partinin özerklik açısından zayıf olmasını beraberinde getirmektedir (Arıkan, 2008: 4). Ancak 1999 yılı seçimlerine hazırlanırken MHP'nin seçim propagandasında terörist Abdullah Öcalan'ın idamına ilişkin söylemlerinin olması seçimdeki oy oranının da artmasını sağlamıştır (Aydemir, 2004: 77). 1999 seçimlerinden ikinci parti olarak çıkan MHP seçim propagandasında değindiği terörist Abdullah Öcalan'ın idamı konusunda lider Devlet Bahçeli'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararına uygun olarak idam cezasının ertelenmesini sağlayan karara hükümet ortağı olarak imza atmasıyla partinin bağlantılı olduğu sosyal grubun beklentisi ve arzusu dışında hareket etmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu hareketi MHP'nin özerkliği olarak değerlendirilirse, kurumsallaşmış bir parti olduğu söylenebilir. Aynı şekilde 1999 yılı seçimlerinden sonra kurulan bu koalisyon hükümetinde, Demokratik Sol Parti (DSP) ile beraber bulunmalarını isteyen tabanına MHP yönetiminin dikkat etmeyerek hükümette yer alması da bir özerklik göstergesi olarak kabul edilebilir.

Huntington'un partilerin kurumsallaşması için sağlanması gereken diğer bir ölçütü de tutarlılıktır. Buna göre bir parti örgütü içerisinde söylem birliği ve partinin fonksiyonu üzerinde bir uzlaşma ortamı oluşturulmuş olmalıdır. Partinin temel amaçları ve hedefleri doğrultusunda ortak bir görüş ve ortak bir ifade olmalıdır. Bu uzlaşma ortamını sağlayan partiler tutarlılık ölçütünü yerine getirdikleri için kurumsallaşmış partiler olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan MHP'nin örgütü içerisinde söylem birliğini ve uzlaşmayı sağladığı söylenebilir. Bu konuda Arıkan, MHP'nin iç sorunlarını çözme konusunda ortak tavrının parti töresine dayandığını söylemekte ve bunun parti içerisinde genel geçerliliğe sahip bir üslup olduğunu belirtmektedir. Buna örnek olarak ise, Sadi Somuncuoğlu'nun cumhurbaşkanlığına, Ümit Özdağ'ın parti başkanlığına adaylıklarını koyma süreçleri ve sonrasında yaşananları göstermektedir (Arıkan, 2008: 5). Netice olarak MHP'nin tutarlılığını sağladığından, Huntington'un ölçütlerine göre kurumsallaşmış bir parti olarak kabul edilebileceği ifade edilebilir.

SONUÇ

Türk siyasal hayatının halen faaliyetlerine devam eden en eski partilerinden birisi olan MHP'nin, temel hatlarıyla yukarıda bahsedilen tarihsel arka planına dayanılarak, doğuş teorilerinden hangilerine uygun olarak kurulduğu, parti tipolojileri açısından hangi sınıf partiler arasına girdiği ve Huntington'un siyasal partilerin kurumsallaşma ölçütleri ışığında, kurumsallaşmasının ne durumda olduğuna dair analizler yapılmıştır.

Buna göre MHP'nin, Duverger'in tasnifine göre her ne kadar parlamento dışından bazı grup ve kişilerin desteğini almış olsa da parlamento içinden doğan partilerden bir katılma bunalımı partisi olarak Türk siyasal hayatına girdiği söylenebilir.

Parti tipolojileri açısından MHP incelendiğinde ise elde edilen sonuçlara göre doğuşu itibarıyla bir kadro partisi olmasına rağmen, çoğu Türk siyasal hayatı partisi gibi daha sonradan kitle partisi özelliklerine kavuştuğu söylenebilir. Aynı zamanda MHP'nin 1970'li yıllardaki politikasına bakıldığında totaliter bütünleşme partisi eğilimi gösterdiği ifade edilebilir. Diğer parti tipolojileri kapsamında MHP'nin profesyonel partiler tipolojisine uygun olmadığı, aynı şekilde kartel ve hepsini yakala partilerine girmediği sonucuna da ulaşılabilir. Aynı şekilde başlarda uygun olmasına rağmen sonradan liderini değiştirip yoluna sorunsuz devam edebildiği için lider partisi tipolojisine girmediği ancak en önemli özelliği olan ideolojisine katı bağlılığından dolayı ideolojik bir parti olduğu ileri sürülebilir.

Hungtington'un kurumsallaşma ölçütlerine göre değerlendirildiğinde MHP, gerek Türk siyasal hayatının en eski partilerinden biri olması gerekse atlattığı badirelerden dolayı uyarlanabilirliğini sağlamış, örgüt yapısındaki çeşitlilik ve süreklilikten ötürü de karmaşıklık ölçütüne göre kurumsallaşması açısından geçer not almış bir partidir denilebilir. Bunlara ek olarak yapılan analizler sonucunda tutarlı bir parti olduğu sonucuna varılırken kısmen de olsa özerk bir parti niteliği taşıması dolayısıyla da MHP'nin kurumsallaşmış bir parti olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (2009, Temmuz 10). "Türk Dünyası" Ne Demek? Nisan 15, 2015 tarihinde www.milliyet.com.tr: <http://www.milliyet.com.tr/-turk-dunyasi--ne-demek-/taha-akyol/siyaset/siyasyazyazardetay/10.07.2009/1116027/default.htm> adresinden alındı
- Arkan, E. B. (2008). *Türk Sağının Türk Sorunu: Milliyetçi Hareket Partisi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Aydemir, S. R. (2004). 19 Şubat 2001-3 Kasım 2002 Dönemi Türk Siyasal Hayatına Yön Veren Aktörler: Dr. Devlet Bahçeli. *Mevzuat Dergisi*(77).
- Bakırezer, G. (2008). Nihal Atsız. Ed. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 4 Milliyetçilik, s. 352-357). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., ve Can, K. (1994). *Devlet Ocak Dergâh 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursun, D. (2004). *Siyaset Bilimi* (2 b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler* (2 b.). (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ete, H., ve diğ. (2014). *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe*. İstanbul: Seta Yayınları.
- Huntington, S. (1965-66). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. (E. Özbudun, Çev.) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23, 55-107.
- Kapani, M. (2005). *Politika Bilimine Giriş* (17 b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Nal, S. (2005). Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Siyaseti. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(3), 137-171.
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (2016, Ocak). <http://www.ysk.gov.tr> adresinden alındı
- TBMM Meclis Araştırmaları Komisyonu. (2012). *TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara: TBMM.
- Türkeş, A. (1975). *Milli Doktrin Dokuz Işık* (12 b.). İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Türküne, M. (2003). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Yayman, H. (2009, Şubat). Değişim ve Süreklilik Ekseninde MHP. *SETA Analiz*.

Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi Ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi

Yrd. Doç. Dr. Ceyhun Haydaroğlu

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr

Gülşah Çevik

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Adayı

Özet

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri son zamanlarda üzerinde durulan konulardan birisi olmuştur. Çalışmada Türkiye’deki seçimlerin, uygulanan seçim sistemlerinin temsiliyet ve siyasi istikrar açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Öncelikle birinci bölümde demokrasi, temsilde adalet, yönetimde istikrar kavramları açıklanmış, seçim olgusu üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde başlangıçtan günümüze kadar uygulanan seçim sistemleri incelenmiştir. Bilindiği üzere seçim sistemleri siyasal sistem için önemli bir kavramdır. İkinci bölümde Türkiye’deki 1946 sonrası seçimler açıklanmış ve çoğunluk seçim sistemleri 1946-1960; nispi temsil seçim sistemleri ise 1961 Anayasası dönemi ve 1982 Anayasası dönemi kategorisi içerisinde analiz edilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde çeşitli ülkelerde uygulanan seçim sistemlerine de yer verilmiştir. Son kısımda ise 1946 sonrası seçimlerin ve seçim sistemlerinin günümüzden bugüne ne gibi sonuçlar doğurduğu temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini sağlayıp sağlayamadığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Seçim Sistemleri, Temsilde Adalet, Yönetimde İstikrar

Investigation of Democracy and Economic Relations of Electoral System in Turkey

Abstract

One of the subjects on the principles of fair representation and stability in management has been discussed recently. The elections in Turkey in the study, applied to the representation of the electoral system and political stability were evaluated. In the first part, primarily, democracy, representation, the concepts of stability in the administration of Justice explained, focuses on the phenomenon of selection. Again, from the beginning of this section that is applied to the present day electoral systems were investigated. As is known, the electoral systems, the political system is an important concept. In the second chapter, explained in Turkey after 1946 1946-1960 choices and majority Electoral Systems; Electoral Systems with proportional representation, the era of the 1961 Constitution and 1982 Constitution within the category of the period were analyzed. At the same time, this section of the selection system applied in the various countries are also provided. 1946 the final chapters post-elections and Electoral Systems consequences of what has in our own day like today that focuses on the principles of fair representation and whether or not it can provide stability in administration.

Key Words: Election, Election Systems, fair representation, stability in management

GİRİŞ

Günümüzün modern demokratik toplumlarında seçimin yeri ve önemi tartışılmaz bir gerçektir. Temel işlevi yönetilenlerin temsil edilmesini sağlamak olan seçim işlemi beraberinde bazı teknik düzenlemeleri de gerektirmektedir. Seçim sistemlerinin belirlenmesi yapılması gerekli bu teknik düzenlemelerin en tartışılmalı olmakla birlikte en başta gelenidir. Bir ülkede uygulanan seçim sistemi, o ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamını büyük ölçüde etkilediğinden uygulanması gereken yöntemin ne olacağı konusu çok tartışılmaktadır. "İstikrar" ve "Temsilde Adalet" ana unsurlarının sağlanması etrafında şekillenen tartışmalar sonucunda her ülke kendi siyasal koşullarına uygun bir seçim sistemini benimseyerek uygulmaya koymaktadır (Gültekin, 2006:1).

Temsili demokrasilerde halk kendisini yönetecek kişileri seçer. Gerçekten de rekabet toplumunda uzlaşmanın kilit mekanizması seçimlerdir. Ülkenin siyasal sisteminin önündeki en önemli sorunlardan biri olarak devlet, siyaset ve sivil toplum arasında işleyen bir ilişkinin kurulamamış olması gösterilmektedir. Şüphesiz “daha az temsil daha çok istikrar zihniyeti, sivil toplumun yapılanma olanaklarına set çekici niteliktedir. Hiç şüphe yok ki ülkenin istikrarlı hükümetlere sahip olabilmesi demokrasinin geleceği açısından son derece önem taşır. Ancak bununla beraber, “bir demokraside istikrarı sadece aritmetiksel oy çoğunluğu sağlamaz. Hükümetlerin kurulması ve çalışması demokratik istikrar açısından gerekli ama, yeterli değildir. Uyuşmazlıkların ılımlaştırılması demokrasinin ayakta kalmasının başta gelen şartıdır. Bu ise aritmetik değil, siyasal kültür meselesidir (Yavaşgel, 2014:4-9).

Modern demokrasilerde seçim sisteminin iki temel işlevinden söz edilebilir. Birincisi, halkın yönetime katılımını, halk içindeki değişik görüşlerin iktidara yansımını sağlamak, ikincisi ise, hükümetin oluşması sonucunu doğurmaktır. Seçim kurumunun birinci yönü seçim hukukunda “adalet” ya da “demokratik temsil” ilkesi ile birlikte anılırken, ikinci yönü “istikrar” ilkesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Temsil adaleti, sistemin çok partililiğe uygun düşmesi ve çok sesliliğe uygun siyasal zeminin oluşması açısından son derece önemli ve bu yüzden de vazgeçilmez bir ilkedir. Demokratik temsil ya da temsilde adalet, partilerin almış oldukları oy oranıyla milletvekili sayısı arasındaki orantılılığı ifade eder (Bulut, 2002:2-3).

1. Temsilde Adalet - Yönetimde İstikrar İlkesi İlişkisi Ve Seçim Sistemleri

Modern demokrasilerin uygulama biçimi, temsili demokrasidir. Buna göre halk, egemenliğini seçtiği temsilciler yolu ile kullanacaktır. Bu durum seçimleri, demokrasinin “olmazsa olmaz” koşulu olarak sunmaktadır. Çünkü demokrasilerde etkin siyasal makamlar seçimle belirlenir.

Modern demokrasilerde seçim sisteminin iki temel işlevinden söz edilebilir. Birincisi, halkın yönetime katılımını, halk içindeki değişik görüşlerin iktidara yansımını sağlamak, ikincisi ise, hükümetin oluşması sonucunu doğurmaktır. Seçim kurumunun birinci yönü seçim hukukunda “adalet” ya da “demokratik temsil” ilkesi ile birlikte anılırken, ikinci yönü “istikrar” ilkesi çerçevesinde ele alınmaktadır (Yüzbaşıoğlu ,1996:105).

Temsil adaleti, sistemin çok partililiğe uygun düşmesi ve çok sesliliğe uygun siyasal zeminin oluşması açısından son derece önemli ve bu yüzden de vazgeçilmez bir ilkedir. Yönetimde istikrar ise, Anayasa Mahkemesinin ifadesiyle, yürütmenin güçlü olmasını sağlayacak biçimde oyları yasama organına yansıtacak yöntemler olarak algılanmaktadır ve bütün ülkelerin olduğu gibi Türkiye’nin de ihtiyacı olması bakımından önemlidir (Gürsel, 1993:47). Fakat bu iki ilke arasında doğal bir çekişme vardır. Temsil adaleti ön plana alındığında, istikrarlı hükümetlerin kurulması zorlaşmakta; yönetimde istikrar esas alındığında ise, temsil adaleti zedelenebilmektedir. Modern demokrasilerin önündeki en önemli sorun, bu iki yönden hangisine ağırlık verileceği, başka bir deyişle, demokratik temsil ya da istikrar olgularından hangisinin tercih edileceği sorunudur. Demokratik temsil ya da temsilde adalet, partilerin almış oldukları oy oranıyla milletvekili sayısı arasındaki orantılılığı ifade eder. İstikrar ise, geniş anlamda düşünüldüğünde, düzen ve süreklilik unsurlarını içeren bir kavram olarak, siyasal sistemin şiddetten, kaba kuvvetten ve yıkıcılıktan uzak olması anlamına gelir (Bulut, 2007:8).

Görüldüğü gibi “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkeleri aslında zıt yönde işleyen iki kavramı ifade etmektedirler. Birisinin sağlanması durumunda diğerinin gerçekleşmesi zordur. Nitekim parçalanmış bir siyasal yapıda ya da başka bir ifade ile belirtmek gerekirse ikiden fazla birbirine yakın oranda oy alan siyasal partinin bulunduğu bir ülkede, bu iki ilkeyi aynı anda ideal bir şekilde bağdaştıracak bir seçim sistemi tasarlanmanın mümkün olmadığı ifade edilmelidir. Bu yönüyle bakıldığında aslında kavramların sadece kulağa hoş gelen bir özelliği vardır. Gözler'in belirttiği gibi, bu iki ilkenin ilk bakışta olumlu iki ilke olduğunda kuşku yoktur, ancak bu iki ilkenin birbiriyle çatışan iki ilke olduğu da bir gerçektir ve çatışan iki olumlu değer, birbirini götürür ve ortaya olumsuz bir değer çıkar. Nitekim bu bağlamda uygulamada sürekli sorunlar ortaya çıkacaktır (Hakyemez, 2007:24).

Seçim Sistemi, “seçimlerde kullanılan oyların temsili organlara yansımalarıyla ilgili olan ve ülkeden ülkeye büyük farklılık gösteren kurallar” bütünüdür. Seçim sistemi kavramı, dar ve geniş boyutlu olmak üzere iki açıdan incelenebilir. Geniş anlamda seçim sistemleri, “seçme ve seçilme hakkı ve seçim organizasyonu da dahil olmak üzere, seçim sistemi kapsamına giren tüm unsurları” içerir. Başka bir deyişle, bu anlamda seçim sistemi, “seçimin sadece hukuk boyutunun ele alınmadığı, seçim düzenininin

özgürlükler rejimi üzerine kurulduğu seçimin alt yapısını oluşturan temel konuların bir bütün olarak ele alındığı sistem” demektir (Yıldırım, 2001:87-88).

Seçimle ilgili bu genel tanımlardan seçimin içinde seçilebilmek ve seçime katılmak şeklinde iki ana unsur olduğu, bunların kanunlarla sağlanmış olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yani seçimde seçilebilmek için aday olanlarla onları seçmek için sandık başına giden seçmenler vardır. Oy hakkı ve seçimler, demokratik rejimde en temel katılım teknikleri olup günümüz demokratik rejimlerinde seçme bütün yurttaşlara ait bir haktır. Serbestçe, engelsizce ve eşit şartlarda yarışarak aday olanlarla, serbestçe sandık başına gidip istediği adaya ve siyasi partiye oy verebilen seçmenlerin bulunmadığı bir seçim gerçek ve demokratik bir seçim değildir. Demokratik bir seçimde bunların ayrıca halkın gerçek iradesini ortaya çıkaracak ve her türlü hile yollarını kapatacak adil bir sayım-döküm ve sonuç belirleme-açıklama yöntemleriyle desteklenmiş olması gerekmektedir (Karakaşlı, 2010:16).

Yönetenlerle yönetilenler arasındaki iletişimi seçim sistemi biçimlendirir. Yönetenlerin gerçek anlamda yönetilenleri temsil ettikleri oranda rejimin demokratlığından söz edilebilecektir. Çağdaş siyasal toplumlarda kitle haberleşme araçlarının sürekli yanlı yayınları karşısında seçmenin yaptığı iş bir temsilci seçmek değil, yönetime aday olanların vaat ettikleri siyasal düzene ‘evet’ ya da ‘hayır’ demekten ibarettir. Burada önemli olanın seçmene özgür bir seçme ortamının sağlanmasıdır, yoksa çoğulcu bir seçme hakkının tanınmış olması değildir. Yoğun yönlendirmeler ya da kimi baskılar özgürce seçme hakkını elinden alıyorsa bireyin, o zaman bu hakkın değerinden söz edilmemelidir. İşte bu bağlamda yaşanan sorunları ortadan kaldırmada yetkili kanun koyucudan serbestçe, özgür seçim ortamı sağlayacak seçim düzenlemeleri ortaya koyması beklenmelidir (Yavaşgel, 2014:78).

Seçimlerde uygulanan sistemler; Çoğunluk sistemi, nispi temsil sistemi ve karma sistemlerdir. Çoğunluk sistemi fayda ilkesini ön plana çıkarırken; nispi temsil sistemi adalet ilkesini benimser. Karma sistemlerde ise bazen Çoğunluk sisteminin ağırlığı gözlenirken bazen de nispi temsil sistemine ağırlık verilir (Özgül, 2002:59).

Çoğunluk yönteminde milletvekili seçilecek olan adayın istenilen oy çoğunluğunu alması gerekir. Yarıdan bir fazlayı ifade etmektedir. Geçerli oyların yarıdan bir fazlasını alan liste ya da aday seçilmektedir. Mutlak çoğunluk yönteminin kullanıldığı seçimlerde genellikle ilk turda mutlak sayıya ulaşamadığından tur sayısının artması söz konusu olmaktadır (Gültekin, 2006:23).

Nisbi temsil sistemleri, oyların sandalyelere dönüşümünde orantılılığı amaçlayan her türlü seçim usulünü ifade eder. Bu da çoğunluk ile nisbi temsil sistemleri arasında bir asimetriye sebebiyet verir. Yani oyların -az ya da çok- orantılılığını amaçlayan her seçim usulü, nisbi temsil sistemlerinde yer alan bir usul olarak görülebilir. Sartori’ye göre ise nisbi temsilin ayırıcı özelliği olan orantılılık, temsilde adaleti sağlaması açısından aynı zamanda onun tartışılmaz erdemini oluşturur (Erdoğan, 2013:118).

Nispi temsil sisteminin esası, çoğunluk sistemlerinin azınlığa temsil hakkı vermeyen sonuçlarının ortadan kaldırılması ve her örgütlenmiş siyasal düşünceye alabildiği oy oranında temsil hakkı verebilmek üzerine kurulmuştur. Nispi temsil sistemi yönetimi toplumun sadece bir kesimine veren çoğunluk sistemlerine göre, halkın siyasal tercih ve eğilimlerini tam olarak yansıtmaya çalışmasından ötürü adalet, eşitlik ve demokrasi ilkelerine daha yakın durmaktadır. Bu sistem güçlü iktidar yerine temsilde adalet ilkesine daha çok bağlıdır (Sarıkoca, 2010:87).

Çoğunluk sistemi ile nispi temsil sisteminin sakıncalarını ortadan kaldırmak amacı ile, her ikisinin birleştirilmesi sonucunda karma seçim sistemleri oluşturulmuştur. Nispi veya çoğunluk sistemlerinin niteliklerinin içinde barındıran, güdülecek siyasal amaç doğrultusunda istenilen oranda kullanılabilmesi bu sistemin pek çok çeşidi söz konusu olmaktadır (Gültekin, 2006:41). Karma sistemlerin oluşturulmasında amaçlanan hem güçlü bir iktidarı ortaya çıkarmak hem de seçimde kullanılan oylar ile dağıtılan temsilcilikler arasında adaletli bir oran sağlayarak aşkın temsile olanak tanımaktadır. Aslında bu iki amacın birbiriyle çelişki içerisinde olduğu açıktır. Bu yüzden karma seçim sistemlerinin hazırlanmasında bu iki amaçtan birisine daha fazla ağırlık verilmesi kaçınılmazdır. Bu sistemin uygulandığı seçimlerde ortaya çıkan sonuçlar, sistemin oluşturulması sırasında daha çok güçlü hükümet kurulmasının yollarını araştırıldığını düşündürmektedir (Sarıkoca, 2010:106).

2. Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri

2.1. Çok Partili Dönem - Çoğunluk Sistemi Dönemi (1946 - 1960)

1946 seçimleri, normal seçim dönemi olan 1947 yılı beklenmeksizin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır. Bunda Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte halk nezdinde yoğun ilgi görmeye başlamasının etkili olduğu belirtilmektedir. Seçimler öncesi Demokrat Parti, özellikle seçim güvenliğine ilişkin bazı yasal düzenlemelerin yapılmasını siyasal iktidardan istemiştir. Israrlı talepler karşısında 4320 sayılı "Mebus Seçim Kanunu" yürürlükten kaldırılmış ve 5 Haziran 1946'da 4918 sayılı seçim yasası kabul edilmiştir (Günel, 2005:95-96).

Demokrat Parti yöneticileri, iktidar partisi CHP'den seçim yasasında ve seçim sisteminde bazı değişiklikler yapmasını istemiş, bu değişiklikler yapılmaz ise, seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardır. DP'nin değişmesini istediği noktalar; seçimlerin tek dereceli olması, nispi temsil sisteminin benimsenmesi ve seçimlerin yürütmenin denetimi altında değil, yargı denetimi altında yapılmasıdır. 5 Haziran 1945'te çıkarılan 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile, 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu yürürlükten kaldırıldı ve Türkiye'de ilk kez demokratik seçim niteliklerine yaklaşan bir seçim yasası çıkarıldı (Özgül, 2002:109).

DP'yi yeterince örgütlemeyen hazırlıksız yakalamayı amaçlayan CHP, hem genel seçimlerin öne alınarak Temmuz 1946'da yapılmasını kararlaştırmış hem de belediye seçimleri Eylül 1946'da yapılması gerekirken, Mayıs ayına alınmıştır. DP iktidarın bu tutumunu gerekçe göstererek belediye seçimlerine katılmamıştır. 21 Temmuz 1946 tarihinde, Türk demokrasisi, siyasal hayatının dönüm noktalarından birini gerçekleştirerek, çok partili sürecin ilk seçimini tüm ülke genelinde yapmıştır. Seçmenlerin doğrudan doğruya kendi milletvekillerini seçtiği, Türk demokrasisinin ilk sınavı olarak nitelendirilen bu seçime üç parti katılmış ve CHP farklı bir şekilde kazanmıştır. Ancak seçimleri kazanan CHP, karşısında oldukça güçlü DP muhalefeti ile karşılaşmıştır (Yılmaz, 2004:56).

1950 genel seçimlerinde uygulanan seçim formülü basit çoğunluk sistemiydi. Bu sistemde, diğer partilerden bir fazla oy alan parti o bölgedeki bütün milletvekilliklerini almaktadır. Bu formül geniş seçim çevresi büyüklüğü ile de desteklenmekteydi ve ulusal ya da bölgesel baraj uygulaması da yoktu. Teorik tartışmaların ışığında böyle bir seçim sisteminin hükümet çıkarmayı kolaylaştıracağı ancak son derece eşitsiz olacağı kesindir. Bu seçim sistemi, seçim çevrelerinde bazı oynamalar haricinde 1954 ve 1957 seçimlerinde de uygulandı (Erdoğan, 1999:57).

1950'de listeli çoğunluk usulüne göre yapılmış değerlendirmeler sonucu seçimi bu kez CHP'nin beklemediği şekilde DP kazanmış, parlamentoda bu kez CHP aleyhine aşırı çoğunluklar oluşmuştur. DP, TBMM milletvekilliklerinden 408 milletvekilliğini alarak tek başına hükümeti kurmuş, ana muhalefet partisi konumuna düşen CHP 69 milletvekili elde etmiştir. Bu kez seçim sisteminin eleştirme sırası CHP'ye geçmiş, çoğunluk sisteminin adaletli bir sistem olmadığı, tek parti diktatörlüğüne neden olduğu yönünde eleştiriler getirilmiştir (Yıldırım, 2001:197-198).

1954 seçimlerine kadar çoğunluk yönteminin avantajlarından sonuna kadar faydalanmayı amaçlayan Cumhuriyet Halk Partisi 14 Mayıs 1950 seçimlerinde oyların %40'ını almasına rağmen Büyük Millet Meclisi'nde az sayıda milletvekili sayısıyla temsil olunmaya başlayınca ilk defa olarak bu yöntemin sakıncaları üzerinde durmak zorunda kalmıştır. 1950 ile 1954 seçimleri arasındaki devrede seçim sonuçlarını partilerin aldıkları oy sayılarına yaklaştıracak ve bu suretle farklı tercihlerin mecliste temsil edilmesini sağlayacak yöntemler aramaya itmiştir. Çoğunluk usulü seçim sistemi uygulanması sonucu partilerin aldıkları oy oranlarında parlamentoda temsil edilememeleri 1950-1954 seçimlerinde temel bir tartışma konusu olmuştur. İktidar partisi DP bu meselede 1954 seçimlerinde kayıtsız kalmıştır. 1954 seçimleri çoğunluk ve liste usulü ile yapılmıştır (Gültekin, 2006:68).

1950 seçimlerine kadar seçim güvenliği demokratik yaşamın en önemli tartışma konusu olmuş, fakat 1950 seçimleri ile bu sorun aşılmıştır. 1950 seçimleri sonrasında dikkati çeken tartışma konusu ise, 1950 seçimlerinde uygulanan listeli basit çoğunluk sisteminin çok orantısız bir temsil yapısı ortaya koymasından dolayı, aşkın/eksik temsil konusu olmuştur. Gerçekten de % 40 dolayında bir oy alan (% 39.4) CHP'nin, milletvekilliklerinin sadece % 14.2 ile 69 milletvekilliği kazanması ve bunu zaman içinde DP önderlerinin "halk CHP'yi muhalefetten de tasfiye etmiştir" şeklinde okumaları, artık/eksik temsil konusunu, diğer bir deyişle listeli basit çoğunluk sisteminin yerine nispi temsil sisteminin kabul edilmesini, siyasal gündemin ön sıralarına taşımıştır (Günel, 2005:99).

1954-1957 seçim dönemi, siyasi partiler bakımından oldukça önemli bir dönemdir. 1954 yılından sonra Türkiye’de baş gösteren enflasyon, Kıbrıs meselesi yüzünden 6-7 Eylül 1955’te İstanbul ve İzmir’de patlak veren gösteri ve karışıklıklar, ispat hakkı isteyenlerin DP’den ayrılıp Hürriyet Partisi’ni kurması, 1957 sonbaharında yapılması kararlaştırılan genel seçimler öncesinde Türkiye’de muhalefet partilerini işbirliği yapmaya zorlamış muhalefette bulunan 3 parti (CHP, Hür P. ve CMP) iktidar partisi olan DP karşısında işbirliği yapmak ve seçimlere bir muhalefet cephesi oluşturarak katılmak üzere harekete geçmiştir (Gültekin, 2006:70). Muhalefet partileri, CHP, CMP ve HP 1957 seçimlerinden önce bir muhalefet cephesi oluşturmuşlar ve seçimlerde bir güç birliği yapmayı kararlaştırdılar. Buna karşı, Demokrat Parti iktidarı, giderek katılaştan tutumuyla, muhalefet partilerinin bu işbirliğini engellemek için birçok antidemokratik yöntemle başvurdu. Muhtemel oy kaybını ya da iktidarı kaybetme riskini göz önüne alan DP’nin bu tutumları sonunda, 27 Mayıs Darbesi’ne davetiye çıkarmıştır. Demokrat Parti’nin, tahmin ettiği oy kaybını önlemek amacıyla, 1 sene önceye aldığı 27 Ekim 1957 seçimleri oldukça olaylı geçmiştir (Güvenir, 1982:239).

1957 seçimlerinin sonuçları incelendiğinde, Demokrat Partinin oy oranının önceki iki seçime göre düşüş göstererek %47.3 oranında gerçekleştiği buna karşılık parlamentoda %69.6 düzeyinde (419 milletvekili) temsil oranına sahip olduğu görülmektedir. Yine bu seçimlerde CHP %40.6 düzeyinde oy alırken, parlamentoda temsil oranı %28.77 düzeyinde (173 milletvekili) kalmıştır. CMP ve HP ise sırasıyla aldıkları %7 ve %3.8 oy oranlarına rağmen her iki partinin de parlamentoda temsil güçleri eşit olmuş ve 4’er milletvekili çıkarmışlardır (Yıldırım, 2001:201).

3.1. Türkiye’de Nispi Temsil Sistemi Uygulamaları

3.1.1. 1961 Anayasası Dönemi

1957 seçimlerinden sonra iktidar partisinin muhalefet tarafından anayasaya aykırı kabul ettiği tutum ve davranışlarının muhalefet partisi tarafından halka iyi bir politik ustalıkla anlatması, anayasaya aykırı kabul edilen tutum karşısında halk topluluklarını, üniversiteleri, gençleri harekete geçirmiş ve meşruiyetini kaybetmiş olan iktidarı iktidardan uzaklaştırmak için gerekli zemini hazırlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 27 Mayıs 1960 darbesiyle yönetime el koyması DP iktidarı son bulmuştur. Askerin yönetime el koymasıyla demokrasiyi askıya almıştır. Parlamentonun feshedilmesiyle parlamentonun görevlerinin bir süre için "Milli Birlik Komitesi"ne devredildiğini açıklamış ivedilikle anayasayı ve seçim yasasını hazırlayıp en kısa zamanda seçimlere gidilmesini sağlayacak bir kurucu meclis oluşturma yolunda gitmiştir., 1961 Anayasa tasarısı gerek kurucu mecliste gerekse kamuoyunda serbest ve çok yönlü bir biçimde tüm ayrıntılarıyla tartışılıp oluşturulduktan sonra 9 Temmuz 1961 de halkoyuna sunulmuş ve oy kullanan % 61 seçmen tarafından kabul edilmiştir (Gültekin, 2006:73-74).

1961 anayasasında seçim sistemi konusunda kesin bir hüküm getirilmemiş ve konu seçim kanunlarına bırakılmıştır. Bununla birlikte 55. Maddede yer alan “seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır” hükmü ile seçme hakkının temel ilkeleri Anayasa kuralı haline getirilmiştir. Yeni Anayasa’nın 9 Temmuz 1961’de yapılan halk oylamasından sonra yürürlüğe girmesinin ardından Kurucu Meclis TBMM genel seçimlerinin 15 Ekim 1961’de yapılmasını kararlaştırmıştır. Seçime önceden kurulmuş Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyet Köylü Millet Partisi ile, yeni kurulan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi katılmıştır. Katılım oranı %81 olarak gerçekleşmiş ve seçimin kesin bir galibi olmamıştır. 1961 Anayasası iki meclis öngördüğünden, her seçimde iki meclis için seçim yapılmıştır. 1961 genel seçiminde “seçim çevresi barajlı d’Hondt nisbi temsil sistemi” uygulanmıştır (Yılmaz, 2004:66). 1961 milletvekili genel seçim sonuçlarına göre CHP 173 üyelik kazanarak milletvekilliklerinin %38.4’ünü elde etmiş, Adalet Partisi ise 158 milletvekilliği ile parlamentoda %35.1’lik bir temsil oranına erişebilmiştir. CKMP 54 milletvekilliğiyle %12, Yeni Türkiye Partisi de 65 milletvekilliğiyle %14.4’lük bir temsil oranı elde etmiştir (Yıldırım, 2001:207).

1964 yılındaki, seçimlerle ilgili değişiklikten sonra, 1965 seçimlerine doğru gidilirken, seçim yasalarında iki önemli değişiklik daha yapılmıştır. Yasa değişikliklerinde ilki, 13 Şubat 1965 tarihinde 533 sayılı yasa yoluyla gerçekleştirilmiştir. Hem Cumhuriyet Senatosu seçimlerini, hem de Millet Meclisi seçimlerini bağlayan 306 Sayılı Yasa’nın 32. Maddesindeki elde edilen milletvekilliği sayısının hesaplanması yöntemi farklılaştırılarak Milli Artık (Bakiye) yöntemi kabul edilmiştir. Adalet Partisinin sonuna kadar karşı çıkmasına karşın, diğer tüm partilerin desteklemesi ile Milli Artık (Bakiye) yöntemi yanında, birleşik oy pusulasının kullanılması kuralı da yeni yasada yer almıştır (Özgül, 2002:124).

Seçimlerde en büyük pay hiç şüphesiz 450 üyeli meclise 240 milletvekili sokan AP'ye aittir. Ancak 1965 seçimlerinde dikkat çeken bir diğer parti ise İşçi Partisi olmuştur. Oyların % 2,97'sini alan TİP, meclise 14 milletvekili sokmayı başarmıştır. Bunda şüphesiz seçimlerde uygulanan "Milli Bakiye" sistemidir. Bu sistem 27 Mayıs sonrası iktidardaki partilerin gücünü kırmak amacıyla düşünülmüştür. 27 Mayıs öncesi meclislerinde iki partili bir yapı bulunmakta ve iktidar partisinin aldığı oydan daha fazla güç elde ettiği görülmektedir. Bu durum ülkede ikiliğe ve çatışmalara sebep olmuştur. Bu nedenle küçük partilerin de temsil edilebileceği bir meclis yapısı düşünülmüştür. Bu sistem ile birinci parti mutlak hâkim olamamaktadır. Küçük partilerle uzlaşma aramak durumundadır. 1965 seçimlerinde Milli Bakiye'ye ayrılan 133 milletvekilliği partiler arasında dağıtılmıştır. Buna göre; AP:36, CHP:32, MP:25, TİP:13, YTP:16, CKMP:11 vekillik elde etmişlerdir. Günümüzde ise meclise girebilmek için % 10 oy almak gerekmektedir. AP, % 52 oyla 450 vekilliğin 240'nı kazanabilirken, 2007 seçimlerinde AKP ise % 46 oyla 550 vekilliğin 341'ni kazanmıştır (Tarım, 2013:54).

1965 seçimlerinde küçük partilerin parlamentoya temsilci göndermesi iktidar partisini harekete geçirmiş, bunun üzerine AP, 1968 senato seçimlerinden önce Meclis'e milli bakiye usulünü değiştiren bir yasa önerisinde bulunmuştur. Parlamentoda TİP ve CHP milletvekillerinin muhalefetine rağmen 20.03.1968 tarih ve 1036 sayılı kanunla kabul edilen yasayla, 1961 Anayasasının benimsediği "seçim çevresi barajlı d'Hondt" sistemini geri getirilmiştir. Ancak bu değişiklik hakkında Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılması üzerine Anayasa Mahkemesi, 1036 sayılı kanunun "baraja ilişkin hükmünü" anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasa mahkemesinin verdiği bu karar üzerine, kanun koyucunun öngörmediği bir seçim sistemi; "barajsız d'Hondt" sistemi ortaya çıkmış; bundan sonra yapılan milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde bu seçim sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir (Gültekin, 2006:80).

Bundan sonra, 1969, 1973 ve 1977 yıllarında yapılacak olan üç genel seçimde uygulanacak olan bu yönteme göre, seçim çevrelerinde seçime katılan partilerin aldıkları geçerli oylar alt alta yazılmış bu rakamlar önce 1'e, sonra 2'ye sonra 3'e ... o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına ulaşmaya kadar bölünmüş, daha sonra elde edilen sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanarak, milletvekili bu payların sahibi olan partilere rakamların büyüklük sırasına göre dağıtılmıştır (Yıldırım, 2001:214). 1969 seçimlerine, kayıtlı 14 milyon 788 bin 522 seçmenden ancak %64,3'ü katılmıştır. Bu oran, 1950 seçimlerinden bu yana en düşük katılım oranıdır. Anayasa Mahkemesi'nin baraj hükmünü iptal etmesiyle birlikte yeni bir düzenlemeye gidilmemiş ve seçim sistemi kendiliğinden barajsız d'Hondt versiyonu haline gelmiştir (Yılmaz, 2004:71). 1969 Genel seçimlerinde seçime katılım oranının % 64,3'e düştüğü görülmektedir. İki büyük parti AP ve CHP almış oldukları oy oranlarına göre mecliste fazla oranda temsil imkanı bulmuştur. AP aldığı % 46 oy oranına karşılık parlamentonun % 56'sına 256 sandalye ile temsil edilmiştir. CHP almış olduğu % 27 oy oranına karşılık parlamentoda % 31,78 oranla 31 sandalye ile temsil edilme imkânına kavuşmuştur.

1970 yılında dünya ülkelerinde baş gösteren ekonomik krizin ülkemizdeki siyasal, sosyal etkileri karşısında hükümetin, sorunlara bir çözüm getirememesi 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime muhtıra vermesine sebep olmuş ve 14 Ekim 1973'e kadar sürecek bir "ara dönem" yaşanmıştır. Bu ara dönemde, parlamento ve Silahlı Kuvvetler desteğindeki hükümetler (Erim, Melen ve Talu) görev yapmış, parlamento ve siyasal partiler feshedilmemiş ancak; ülke sıkı yönetim ve yarı askeri bir idareyle yönetilmiştir (Gültekin, 2006:82).

1973 seçimlerinde uygulanan seçim sisteminin 1969 seçimlerindeki tek farkı, seçmene tercih yapma olanağının verilmesidir. Buna göre oyunu tercihli kullanmak isteyen seçmen, yasanın seçim çevresinden seçilecek milletvekili sayısına bağlı olarak saptadığı sayıda tercih işareti kullanmak zorundaydı. Daha az ya da daha çok sayıda yapılan tercih işaretlemesi dikkate alınmayacaktı (Yıldırım, 2001:218). Bu seçim sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 185 üyelik kazanarak parlamentoda %41.1, Adalet Partisi 149 üyelikle %33.1, Demokrat Parti 43 üyelikle %10, Milli Selamet Partisi 48 üyelikle %10.7, Cumhuriyet Güven Partisi 13 üyelikle %2.9, Milliyetçi Hareket Partisi 3 üyelikle %0.7 Türkiye Birlik Partisi 1 üyelikle %0.2, oranında parlamentoda temsil edilmişlerdir. Millet Partisi ise hiçbir üyelik kazanamamıştır.

1977 seçimleri istikrarsız koalisyon hükümetlerinin ve ülkede giderek artan şiddet olaylarının etkisiyle, normal zamanından 4 ay önce 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimde, Seçim

Kanununda yeniliğe gidilmediği için barajsız d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Katılım oranının %66,8 olarak belirlendiği bu seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde edememiştir (Yılmaz, 2004:75). CHP % 41 oranında oy almasına karşılık mecliste temsil edilme oranı 213 sandalye ile %47 olurken, seçimlerde ikinci olan AP’nin % 36,88 oy almasına karşılık mecliste 189 sandalye sayısıyla mecliste % 42’lik sandalye oranıyla temsil edilmiştir. 6 milyona yakın seçmen oy kullanmamıştır. Bu seçimlerde dikkat çeken husus 4 bağımsız adayın seçilmiş olmalarıdır. Seçmenlerin % 30 mecliste temsil edilmemiş, temsil edilmeyen seçmenlerin % 90’ı oy kullanmayarak temsil edilmemiştir. Seçimden sonra CHP bir azınlık hükümeti kurmuş ancak meclisten güvenoyu alamamıştır. Bundan sonra Demirel tarafından bir cephe hükümeti kurulmuş ancak; bu kurulan cephe hükümeti 1977 yılı sonunda gensoruyla düşürülmüştür (Gültekin, 2006:86-87).

3.2.1. 1982 Anayasası Dönemi

Türkiye’de 1980-1983 dönemi, demokrasinin askeri yönetimce askıya alındığı bir dönemdir. Bu dönem içerisinde de, Türk askeri yönetim geleneğine uygun olarak yeni bir anayasanın yapılması yoluna gidilmiş ve yeni Anayasa 6 Kasım 1982’de halk oylaması sonucunda kabul edilmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasından farklı olarak, tek meclisli bir parlamento yapısı öngörmüştür. Seçimlere ilişkin olarak da 1961 Anayasası ile getirilen sistem korunmuş ve seçimlerde uygulanacak seçim sistemlerine ilişkin herhangi bir hüküm öngörülmemiştir. Böylece seçim sisteminin saptanması yasa koyucuya bırakılmıştır (Günel, 2005:117).

Yeni Anayasanın kabulünden sonra 6 Kasım 1983’de seçimlere gidilmiştir. Yeni siyasal partiler ve seçim yasalarıyla birlikte bütün devlet-toplum ilişkisini yeni baştan ele alarak düzenlemeyi amaçlayan 12 Eylül yönetimi, özellikle siyasal istikrarsızlığın başlıca nedeni olarak gördüğü koalisyonlara ve çok partili bölünmüş siyasal yapıya son vermeyi amaçlamıştır. Bu amaçla hazırlanan 10 Haziran 1983 tarihli ve 2839 sayılı seçim kanunu, içerisinde nispi temsil yöntemini barındırmakla birlikte siyasal istikrarı sağlamak amacıyla çevre barajıyla birlikte %10 ülke barajını da getirmektedir. Çifte barajlı d’Hondt olarak adlandırılan bu seçim sisteminde parti adaylarının seçilebilmeleri için öncelikle partilerinin ülke düzeyindeki oy oranının %10’un üzerinde olması gerekmekte, partileri bu barajı geçerse adayların da seçim bölgelerinde uygulanan çevre barajını geçmeleri gerekmektedir (Sarıkoca, 2005:162).

Yeni anayasa ve değişen seçim yasalarına göre yapılan 1983 seçimlerine katılım %92 olmuştur. Çifte barajlı d’Hondt seçim sisteminin uygulandığı 1983 seçimlerinde seçime katılan üç partiden biri olan Anavatan Partisi (ANAP) geçerli oyların % 45’ini alarak 211 milletvekili ile parlamentodaki sandalyelerin %53 oranında bir çoğunluk elde etmiştir. Bu oran ANAP’ın tek başına iktidara gelmesine yetmiştir. Asker destekli HP partisi %30 oy almış ve parlamentoda %29 oranında bir çoğunluk sağlamıştır. Bu seçim sonuçları demokratik olmayan sonuçlar doğurmuş, temsilde adaleti sağlayamamıştır. Bu sonuçlar istikrarı sağlayabilmek için, hükümet kurulmasını kolaylaştırmıştır. Hükümetin güvenoyu ile düşürülmesini zorlaştırmıştır (Gültekin, 2006:91).

1982 Anayasası 5 yılda bir genel seçimlerin yapılması hükmünü getirmişti. Buna göre parlamento seçimlerinin normal zamanı olan 1988 yılında yapılması gerekiyordu. Ancak seçimlerin 1988’den önce yapılmasını gerektiren bazı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerden en önemlisi, 6 Eylül 1987 günü yapılan siyasal yasakların kaldırılmasına ilişkin referandumda “evet” oylarının yani siyasi yasakların kaldırılması yönünde kullanılan oyların sayısının “hayır” oylarından fazla çıkması ve bunun sonucunda Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş gibi siyaset adamlarının tekrar siyaset sahnesine dönmeleridir. İktidardaki Özal Hükümeti, eski siyasetçilerin başına geçtikleri partilerin örgütlenmelerini tamamlamasına ve yeterli propaganda yapmalarına olanak tanımamak için bir baskın seçim yapma kararı aldı. ANAP’ın, 10 Eylül 1987 günü mecliste oylanan, seçimlerin 1 Kasım 1987 günü yapılmasına ilişkin önerisi kabul edildi (Altan, 2005:180).

Yedi partinin yarıştığı 29 Kasım 1987 seçimlerine katılım % 93.28 oy oranı ile en yüksek katılım olmuştur. Seçimlerden 1. parti olarak çıkan Anavatan Partisi %36 oy oranıyla parlamentodaki %64 oranında sandalye çoğunluğu elde etmiştir. 2. Parti olan SHP %24 oy almasına karşın parlamentoda %22’lik sandalye oranına sahip olmuştur. Çevre ve genel baraj uygulandığından temsil edilmeyen seçmen oranı %27 olmuştur (Türk, 1995:141). Türkiye’nin 1946’da çok partili siyasal süreç

girmesinden sonra yapılan tüm seçimler içinde temsilde adalet ilkesi bakımından en adaletsizi olarak değerlendirilebilir.

Anayasaya göre Kasım 1992’de yapılması gereken genel seçimler Anavatan Partisinin meclisteki 292 milletvekili ile meclisin 3/2’sine sahip olmasına rağmen TBMM 20 Ekim 1991’de erken seçim kararı almıştır. Gelenek haline gelen seçimler öncesinde seçim kanununda değişiklik yapma bu seçimlerde de yapılmıştır. Son iki seçimler öncesinde yapılan değişiklikler büyük partilerin menfaatini korumaya yönelik olurken bundan sonra küçük partilerin kısmen temsil olanağı bulmasına yönelik düzenlemelerde olmuştur (Gültekin, 2006:94). 3757 sayılı kanunla yapılan ilk değişiklik, seçim çevresi barajlarında yapılmış ve iki, üç ve dört milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde uygulanacak baraj %25’e düşürülmüş, 5 ve 6 milletvekilliği çıkaracak seçim çevrelerinde ise %20 seçim çevresi barajı öngörülmüştür (Günel, 2005:125).

1991 seçimlerine göre Doğru Yol Partisi 178 üyelikle %39,6 , Anavatan Partisi 115 üyelikle %25,6 Sosyal Demokrat Halkçı Parti 88 üyelikle %19,6 , Refah Partisi 62 üyelikle %13,8, Demokrat Sol Parti ise 7 üyelikle %1,6 oranında temsil gücüne sahip olmuştur (Yıldırım, 2001:235). 1991 seçimlerine katılım oranı 83,9 oranında gerçekleşmiştir. Uygulanan barajlar nedeniyle ilk kez bu kadar çok partiler arası seçim ittifakı yapılmıştır. RP, MÇP ve İDP ile ittifak kurmuş, HEP’de SHP listelerinden seçime katılmıştır. Seçimlere katılan 6 partiden 5 tanesi barajlara ve büyük partilerin lehine düzenlemelere rağmen %10’luk ülke barajını aşarak parlamentoya girebilmiş, ancak hiçbir parti tek başına iktidar olacak oy çoğunluğuna ulaşamamıştır. ANAP’ın oy oranı düşmeye devam ederken, DYP bu seçimden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. 1991 seçimlerinde, 1987 seçimleri kadar olmasa da, karma sistemin adaletsiz sonuçları ortaya konulmuş, fakat 1987 seçimlerinde %20’ye ulaşan temsil edilmeyen oy sorunu bu seçimde, partiler arası işbirliği nedeniyle bir ölçüde de olsa yaşanmamıştır (Yılmaz, 2004:89).

12 Eylül ihtilali sonrası üçüncü genel seçimi de bir erken seçim olarak 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu erken seçim öncesinde de yasal değişikliğe gidilmiş, 450 olan milletvekili sayısı 550’ye çıkarılmıştır. Ancak bu sayıya, 450 bölge milletveilliğine ek olarak nispi temsille dağıtılacak 100 Türkiye milletvekilliği şeklinde ulaşılmıştır. Yine bu seçim öncesinde küçük seçim çevreleri birleştirilmiş, İstanbul, İzmir ve Ankara dışında bütün iller tek bir seçim çevresine indirilmiştir. Bu değişikliğin amacı da ortalama seçim büyüklüğünü arttırarak etkin barajı düşürmektir. Ancak bu değişikliğin arkasından bölgesel seçim barajları tamamen kaldırılmış, yalnızca %10’luk ülke barajı korunmuştur. Böylelikle seçim sisteminin büyük partileri kayıran bir unsuru daha yürürlükten çekilmiş, aynı zamanda kontenjan milletvekilliği ve tercih oy’u uygulamaları da iptal edilmiştir (Yavaşgel, 2014:174). Ayrıca seçmen yaşının Anayasa değişikliği ile “18 yaşını bitirme” olduğu bu seçimlerde 1980 sonrasında ilk kez olmak üzere tutuklular da oy kullanabilmişlerdir.

1995 seçimlerine 12 parti katılmış, bunlardan 7’si ülke barajını aşamadığı için parlamentoya girememişlerdir. Bunun sonucunda ise geçerli oyların %14,5’i değerlendirme dışı kalmıştır. Seçim sonuçlarına göre Refah Partisi 158 üyelikle %28,7, Anavatan Partisi 132 üyelikle %24, Doğru Yol Partisi 135 üyelikle %24,6, Demokrat Sol Parti 76 üyelikle %13,8, Cumhuriyet Halk Partisi ise 49 üyelikle %8,9 temsil oranına sahip olmuştur (Yıldırım, 2001:238). On iki partinin katıldığı ve beş partinin %10 düzeyindeki ülke barajını geçebildiği seçimde ülke barajlı d’Hondt seçim sistemi uygulanmış, seçime %85 oranında katılım olmuştur. Ülke barajını aşarak parlamentoda sandalye kazanan siyasi partiler hükümet kurulmasını kolaylaştıracak bir sandalye dağılımı ortaya çıkmamıştır. Seçimlerde Refah partisi %21 oy oranıyla birinci parti çıkmış ve parlamentoda %28 sandalye oranıyla temsil edilme imkânı bulmuştur. Bu seçimde mecliste temsil edilmeyen seçmen oranı %30 olması demokrasiyle bağdaşmamaktadır (Gültekin, 2006:99-100).

1995 genel seçimlerinden sonra hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşamayınca tekrar koalisyon kurma yoluna gitme zorunluluğu ortaya çıktı. Bu doğrultuda çok sayıda koalisyon denemesine gidildi. Bazen iki partinin kurduğu koalisyon hükümetleri kısa ömürlü oldu, bazen kurulan hükümetler güvenoyu alamadı, bazen de kurulan azınlık hükümetleri, dış destek çekilince istifa etmek zorunda kaldı. Bu karmaşayla geçilen bu dönemde en son kurulan dışarıdan DYP destekli Ecevit Hükümeti de sarsıntı geçirince, meclisten hükümet çıkarmak zorlaştı ve TBMM erken genel seçim kararı aldı ve 1999 yılının 18 Nisan’ında genel ve yerel seçimlerin aynı gün yapılması

kararlaştırıldı. 1999 Genel seçimlerinde sadece 5 parti %10 olan ülke barajını aşma başarısı gösterebildi. Önceki seçimlerde önemli bir başarı elde eden CHP ise, barajı aşma başarısı gösteremediği için parlamento dışında kaldı. Bu seçimlerin galibi, hiç şüphesiz DSP oldu. Ancak seçimlerde en büyük sürprizi, daha önceki seçimlerde barajı aşamadığı için parlamentoya girme başarısı gösterememiş olan MHP, bu seçimlerde ikinci parti olarak gerçekleştirdi. Bu seçimler sonucunda da yine ülkedeki büyük parti değişti. Seçmen hala arayışlarını sürdürmektedir. Aynı gün yapılan yerel seçim sonuçlarına bakacak olursak; DSP genel seçimlerde aldığı oy oranına ulaşamamasına rağmen yine de yerel seçimlerin de galibi oldu (Altan, 2005:186).

1999 Genel seçimlerinden sonra oluşturulan üç parçalı (DSP-MHP-ANAP) koalisyon hükümeti 3 yıl boyunca ülkeyi yönetti. 1999 yılında ortaklar arasında iyice artmış olan fikir ayrılıkları, kamuoyunda iktidar partileri hakkında yürütülen yıpratma politikaları ve belki de en önemlisi Hükümet ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan anlaşmazlıklar, ülkeyi yeniden bir seçim atmosferine soktu. RP’nin kapatılmasından sonra, bu partinin örgütünden ayrılan AKP’nin, kamuoyunda giderek büyük destek görmeye başlaması, kamuoyunun hükümeti seçim konusunda büyük baskılar kurmasına yol açtı. Aynı zamanda iktidarı oluşturan partilerin yapılacak bir erken genel seçimde de yine aynı başarıyı yakalayabileceklerine inanmaları ve yapılacak bir erken genel seçimin hükümet için iyi bir güven oylaması olabileceği düşüncesi, bu partilerin ağırlıkta olduğu meclisin bir erken genel seçim kararı almasına neden oldu. Meclisin aldığı erken genel seçim kararıyla, 2002 yılının 3 Kasım’ında genel seçimler yapıldı (Altan, 2005:187).

2002 genel seçimlerinde en çok oyu alan parti yine değişti. Yeni kurulan bir parti olarak AKP, ülkede en çok oyu almış ve uzun bir süreden beridir yaşanmayan tek parti iktidarını tekrar yaşatma olanağına kavuştu. AKP ve CHP dışındaki partiler ülke genelinde uygulanan %10 ülke barajını aşamadıkları için meclise girme başarısını gösteremediler ve bu sayede meclise giren bu iki parti de ülke genelinde aldıkları oy oranının çok üzerinde büyük bir oranla mecliste temsil edilme olanağına kavuştular. AKP’nin mecliste mutlak çoğunluğa sahip olduğu bir ortamda yapılacak bir yerel seçimde AKP’nin bu mutlak iktidar gücünü kullanarak %50’nin üzerinde oy alacağı tahmin ediliyordu. Seçimlerden önce yapılan kamuoyu yoklamalarında bazen bu oranın %60’ın üzerinde olacağı bile dile getiriliyordu. Seçimlerde mücadele eden CHP, genel seçimlere göre oylarını büyük oranda korudu, MHP, çok az da olsa oylarını arttırdı (Altan, 2005:187).

27 Nisan 2007’de başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimi bunalımı erken seçim kararını da beraberinde getirmiştir. 3 Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde tartışılan ve çözüm bulunmaya çalışılan temel sorun, “1990’lı yıllar boyunca yaşanan siyasi istikrarsızlık ve bu istikrarsız gidişe dur diyebilecek güçlü bir hükümetin nasıl kurulacağı” iken; 22 Temmuz 2007 genel seçimleri öncesinde, temsilde adalet sorununa dikkatler çekilmiştir. Ancak bu anlamda ilgili yasalarda veya Anayasada kayda değer herhangi bir değişikliğin yapılmadığı gibi küçük partilerin aleyhine sayılabilecek bir takım yasal düzenlemeler söz konusu olmuş, seçim sistemi değişikliği için yapılan tartışmalar, yerini “istikrar için her şeyin mübah olduğu” şeklinde bir düşünceye bırakarak gündem dışına itilmiştir. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde de, 1995, 1999 ve 2002 genel seçimlerinde olduğu gibi, % 10 Ülke Barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Siyasi partilerin seçimlere doğrudan değil de dolaylı olarak katılmalarının en büyük etkeni, %10 seçim barajı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla görece küçük partiler kendi değerlerinde ödün verme pahasına kendilerine yakın sayılabilecek daha büyük partilerle birleşme yoluna gitmektedir. 2007 Genel seçimlerine katılım oranının % 84,25’i bulması; vatandaşların siyaset ve demokrasiye olan güvenlerini, uzun-kargaşalı bir dönemden sonra, görece, kazandıkları söylenebilir. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde AK Parti % 46,58 ile 341 milletvekili çıkarmış ve parlamentodaki sandalyelerin % 62’sine sahip olmuştur. CHP, % 20,88’le 112 milletvekili kazanmış ve meclisteki sandalyelerin yaklaşık %20’sini elde etmiştir. MHP ise, % 14, 27’lik oy oranıyla 70 milletvekili kazanarak yaklaşık % 13 oranında temsil hakkı elde etmiştir. 2007 seçimlerini özel kılan ise; bu üç siyasi parti dışında, toplam kullanılan oyların % 5,24’ünü alan 26 bağımsız milletvekili adayının parlamentoya girmeye hak kazanmış olmasıdır (Ateş, 2013:95-96-97-106).

12 Haziran 2011 seçimlerine katılım oranı % 87,16 olarak gerçekleşmiştir. AK Parti, 2007 seçimlerine göre oy oranını yükseltmesine karşın TBMM’ye daha az sayıda milletvekili gönderebilmiştir. AK Parti, % 49,83’lük oy oranıyla 327 milletvekili çıkarmış ve parlamentodaki sandalyelerin % 59,45’ine sahip olmuştur. AK Parti, böylece üçüncü dönemde de tek başına iktidar

olacak sayıda sandalyeyi elde etmiştir. CHP, % 25,98'le 135 milletvekili çıkarmış ve meclisteki sandalyelerin % 24,5'ini elde etmiştir. MHP ise, % 13,01'lik oy oranıyla, mecliste % 9,6'ya karşılık gelen temsil oranıyla, TBMM'ye 53 milletvekili göndermeye hak kazanmıştır. Seçim sonuçları itibariyle 35 bağımsız milletvekili adayı da parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Seçimlerde bağımsız oylarının toplamı ise, %6,57 olmuştur. Bağımsızların parlamentoda temsil oranları da %6,5 şeklinde gerçekleşmiştir (Ateş, 2013:131).

7 Haziran seçim sonuçlarına göre hiçbir siyasi parti iktidar olabilmek için gerekli olan 276 sandalye sayısına ulaşamamış ve seçimden koalisyon çıkmıştır. 7 Haziran'da %40,9 oy alan AKP meclise 258 vekil göndermiş ancak hükümet kurmak için yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. CHP %25 oy oranı ile 132 vekil çıkarmıştı. MHP oyların %16,2'si ile 80 milletvekili kazandı ve oy oranını ve sandalye sayısını bir önceki seçimlere göre %3,28 artırdı. Seçimlere ilk kez giren HDP ise %10 seçim barajını geçerek, aldığı %13,1 oy oranı ile mecliste 80 milletvekili ile temsil edilmeye hak kazandı. Hükümeti kurma görevi seçimlerde birinci parti çıkan AKP'ye verildi ve hemen ardından koalisyon görüşmeleri başladı. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç çıkmamış ve bunun sonucunda erken seçim kararı alınmıştır. 1 Kasım 2015 seçim sonuçlarına göre ise AKP 1 Kasım'da oy oranını %9 arttırdı. Tek başına hükümet kurmak için gerekli olan milletvekili sayısına ulaşan AKP, 316 milletvekiliyle meclise girmiştir. CHP'nin oyu %25.4 oldu. CHP 7 Haziran'a göre 2 milletvekili daha kazandı. 1 Kasım'da en çok oy kaybeden parti MHP oldu. MHP yaklaşık 1,9 milyon oy kaybederek %12'ye geriledi. Bu gerilemenin sonucunda MHP meclisteki 39 sandalyesini kaybetti. 7 Haziran'a oranla %3 gerileyen HDP ise meclise 59 vekilini sokabildi. HDP 7 Haziran'a göre 21 vekilini kaybetti.

4. Seçimlerin Yönetimde İstikrar ve Temsilde Adalet Açısından Değerlendirilmesi

1946 seçimlerinde liste usulü basit çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Yani seçmenler partilere değil adaylara oy vermiştir. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi gizli tasnif esasına göre yapıldığından bu seçim sonuçları netlik kazanmamış ve oldukça büyük tartışmalara yol açmıştır (Erdoğan, 2007:72). 1946 seçimlerinden sonra halkın iktidara olan güvenini yitirdiği ve seçim güvenliğinin sağlanamaması üzerinde durulmuştur. 1946 seçimlerinde Temsilde Adalet ilkesi arka plana itilmiştir. Daha çok yönetimde istikrar ilkesi üzerinde durulmuştur. 1950 seçimleri de liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılmıştır ve CHP ağır bir şekilde bu sistemi eleştirmiştir. CHP, çoğunluk sisteminin adaletli bir sistem olmadığı ve tek partinin diktatörlüğüne neden olduğunu dile getirmiştir. 1950 seçimleri, günümüze kadar yapılan seçimler içerisinde, “yönetimde istikrar” ilkesinin ön plana çıktığı veya başka bir deyişle “Temsilde Adalet” ilkesinin en fazla göz ardı edildiği ikinci seçimler olmuştur (Yıldırım, 2001:198).

1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde liste usulü çoğunluk sistemi uygulanması nedeniyle DP kazandığı oy oranlarının çok daha üstünde mecliste temsil edilme hakkına sahip olmuştur. 1954 seçimleri de DP, CHP ile arasındaki farkı büyüterek kazanmıştır. Katılımın yine yüksek olduğu seçimlerde oyların yaklaşık % 42,50'sine sahip olan muhalefet sandalyelerin ancak % 7,2'sini alırken, iktidar partisi oyların %57,50 ile sandalyelerin % 93'ünü alarak mecliste temsil edilmiştir. Bu sonuçlar, seçim sisteminin getirdiği adaletsizliği açıkça ortaya koymaktadır. Burada dikkati çeken bir husus, DP'nin gerek 1950, gerekse 1954 seçimlerini %50'nin üzerinde bir oy oranı ile kazanmış olmasıdır. Bu durum, Türkiye gibi parlamenter sistemle yönetilen bir ülkede siyasal iktidarın oluşumu ve istikrarı yönünden ilk anda bir rahatlama vesilesi olarak görülse ve bir sorun olarak algılanmasa da, Türk demokrasininin gelişim sürecinde önemli sorunlara yol açtığı da bir vakadır (Günel, 2005:101).

1957 seçimleri de listeli basit çoğunluk usulüne göre yapılmıştır ve bu sistemin “seçmen oyuna saygı” bakımından sakıncalı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. 1957 seçimlerinde tüm muhalefet oylarının toplamı %52 oranında olmasına rağmen, muhalefet mecliste sadece %30 oranında sandalye elde etmiştir. Mecliste bu tür bir dağılımı sağlayan bu seçim sisteminin temsilde adaleti sağlamada başarısız olduğu görülmektedir. Eğer ki bu dönemde liste usulü çoğunluk yerine nispi temsil sistemi uygulansaydı muhalefet mecliste daha güçlü bir temsil oranına sahip olacaktı ve iktidarın bu tür tek parti uygulamasını zorlaştıracaktı. Aynı zamanda küçük partiler mecliste seslerini duyurabilecek, partilerin aşkın ya da eksik temsil edilme oranları düşecekti.

Nispi temsilin farklı biçimlerinden ilki 1961 seçimlerinde uygulanmış ve çevre barajlı d'Hondt yöntemi yürürlüğe koyulmuştur. Bu sistem, Türkiye'de uygulanan seçim sistemleri arasında temsilde adaletin ön plana çıktığı sistemlerden birisi olmuştur. Bir partinin seçim bölgesinde temsilci

çıkarabilmesi için çevre barajını aşması gerekir. 1961 seçimlerinde “temsilde adalet” ilkesi ön plana çıkmış ve partilerin aldıkları oy oranları ile temsil oranları arasındaki en yüksek sapma %2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan 1961 seçimleri, Türkiye’de bugüne kadar yapılan seçimler içerisinde “temsilde adalet” ilkesinin en fazla gözetildiği ikinci seçimler olmuştur. Ancak bu sistem yönetimde istikrar ilkesi açısından olumsuz özellikler taşımaktadır. 1961 seçim sonuçları hiçbir partinin tek başına iktidara gelmemesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye’nin koalisyon hükümetleriyle ilk defa tanışmasına sebep olmuştur. Bir başka olumsuzluk ise özellikle koalisyonun zorunlu olduğu durumlarda parlamentoya girmiş olan küçük partilere temsil oranından daha fazla siyasal güç vermesidir. Çeşitli olumsuzluk dolayısı sistem eleştirilmiş ve bunun üzerine, yine nispi temsilde adaletle ağırlık veren bir başka yöntemi “milli bakiye” yöntemi uygulamaya girmiştir.

1965 seçimleri “temsilde adalet” ilkesi açısından Türkiye’de yapılan seçimler içerisinde en adaletli seçimler olmuştur. 1965 seçimlerinde küçük partilerin parlamentoya temsilci göndermesi iktidar partisini harekete geçirmiş, bunun üzerine AP, muhalefete rağmen 1961 Anayasasının benimsediği "seçim çevresi barajlı d'Hondt" sistemini geri getirmiştir. Ancak muhalefetin Anayasa Mahkemesi baraj uygulamasını adil bulmayıp serbestlik ilkesini zedelediğini belirtmesiyle baraj uygulaması kaldırılmış ve yeni düzenlemeyle barajsız d'Hondt uygulaması getirilmiştir. Bu sistem temsilde adalet açısından milli bakiye sisteminden zayıf olmasına rağmen diğer modellerle kıyaslandığı zaman temsilde adaletin sağlanması açısından oldukça iyi bir sistemdir. 1969, 1973 ve 1977 seçimleri bu sisteme göre yapılmıştır.

1969 Seçimleri, 1980 öncesinde uygulanan nispi temsil seçim sistemleri içerisinde partilerin aldıkları oy oranları ile temsil oranları arasındaki farklılığın %10.4 oranı ile en yüksek düzeyde gerçekleştiği seçimler olmuştur. 1970’lerin başında dünya ülkelerinin yaşadığı ekonomik krizin Türkiye’ye de yansması sosyal, siyasal ve ekonomik olayların çözüm bulunamaması sonucu 1971 yılında muhtıra verilmiştir. Bununla beraber 1973 yılında seçimlere gidilmiştir. Koalisyon hükümetlerinin kurulmasına imkan veren bu seçim sistemi de sonuçları itibarıyla tartışılmıştır. 1977 seçimleri sonucunda seçmenlerin %30’u mecliste temsil edilmemiş, temsil edilmeyen seçmenlerin %90’ı oy kullanmayarak temsil edilmemiştir (Yıldırım, 2001:223).

1983 seçimlerine gelindiğinde ise 1982 Anayasasıyla beraber birtakım değişiklikler yapılmış ve nispi temsil sisteminin bir türü olan çifte barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Böylelikle “%10 ülke barajlı”, “seçim çevresi barajlı” ve “geniş seçim çevreleri daraltılmış” bir seçim sistemi benimsenmiş ve istikrar ilkesini ön plana çıkartarak “yönetilebilir demokrasi” garanti altına alınmıştır. Yönetilebilirliğe seçim sistemiyle de takviye ihtiyacı duyulmuştur.

1987 seçimlerinden önce seçim sistemlerinde bir değişikliğe gidilmiş, altı ve daha çok milletvekili çıkararak seçim bölgelerinde partilerin kontenjan aday göstermesi, en çok oyu alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi karara bağlanmıştır ve çifte barajlı-kontenjanlı d’Hondt usulü uygulamaya geçmiştir. 1987 seçimleri Türkiye’de bugüne kadar uygulanan nispi temsil seçim sistemleri içerisinde en fazla “temsilde adalet” ilkesinin göz ardı edildiği ya da “yönetimde istikrar” ilkesinin vurgulandığı seçimler olmuştur. Bu seçimler öncesi yasal düzenlemeler sonucunda oluşturulan seçim sistemi “büyük partileri” değil, yalnızca “birinci partiyi avantajlı kılma özelliği” taşımıştır (Yıldırım, 2001:233). Aynı seçim sistemi uygulaması 1991 seçimlerinde de uygulanmış ve sistemin büyük partilerin lehine işlemesi sürdürülmüştür. 1991 seçimlerinde, 1987 seçimlerinde olduğu kadar olmasa da seçim sistemindeki değişikliklerin neden olduğu adaletsiz temsil kendini göstermiştir ancak, önceki seçimlerde %20’lere varan temsil edilmeyen oy oranı sorunları bu seçimlerde yaşanmamıştır.

1995 seçimlerinden önce seçim kanununda yapılan bir değişiklikle çifte barajlı d’Hondt+kontenjan sistemi terk edilerek yerine ülke barajlı d’Hondt sistemi getirilmiştir (Sarıkoca, 2010:211). Yani ülke barajı aynen devam edilecek ancak çevre barajı olmayacaktı. 1995 seçimleri temsilde adalet açısından 1980 sonrası seçimler arasında en adil seçim sistemi olarak durmaktadır. İstikrar açısından bakıldığında ise, etkin ve yasal barajları düşürmesi nedeniyle, önceki seçimlere göre parti sayısında bir artışa yol açmış, yürütme erki koalisyon hükümetine teslim edilmiştir (Yavaşgel, 2014:174).

Ülke barajlı d’Hondt sistemi fazla bir değişikliğe uğramadan 1999 ve 2002 seçimlerinde de aynen geçerliliğini korumuştur. 1999 seçimleri, 1995 seçimlerinden sonra ikinci kez bütün partilerin

fazla temsil oranlarına sahip oldukları seçimler olmuştur. 2002 seçim sonuçlarına göre Türkiye’de seçmenlerin % 58’i temsil edilmemektedir. Temsil edilmeyen % 58 seçmenin % 35 oy kullanmayarak, %59 geçerli oy kullanıp partilerin ülke barajını geçememesi nedeniyle temsil edilmeyen, % 5 seçmen geçersiz oy kullanarak temsil edilemeyen seçmenlerden oluşmaktadır (Gültekin, 2006:104).

2007 seçimlerinde de %10 barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Seçimlerde temsil adaletsizliğini gideren en önemli etken, başta AK Parti olmak üzere, ilk sıralardaki partilerin oy oranlarının yüksek olması ve % 10’luk ülke barajını zorlayan partilerin bulunmamasıdır. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde ise seçmen tercihlerinde bölünme yaşanmamış olması, temsilde adalet bakımından olumlu sonuç vermiştir. Ancak 2002 seçimlerinin aynısı 2007 seçimlerinde de olmuştur. 22 Temmuz 2007 genel seçimleri hem temsilde adalet ilkesi hem de yönetimde istikrar ilkesi anlamında 2002 seçimlerine göre “ileriye gidiş” niteliğindedir. Ancak buna benzer bir sonucun bundan sonraki seçimlerde de yaşanmasının herhangi bir garantisinden söz edilemez (Ateş, 2013:109).

Katılım oranının yükselmiş olmasıyla seçmen kitlesinin, 2002 genel seçimlerinden farklı olarak siyaset mekanizmasına inanç ve güven duyduğu söylenebilir. 1995, 1999, 2002 ve 2007 genel seçimlerinde olduğu gibi, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde de, %10 Ülke Barajlı d’Hondt sistemi uygulanmıştır. Katılım oranının %87,16 olarak gerçekleştiği 12 Haziran 2011 seçimlerinde, kullanılan toplam oyların yaklaşık %95’inin parlamentoda temsil edildiği görülmektedir. 1995, 1999, 2002 ve 2007 seçimleri dikkate alındığında bu oran, temsil adaleti bakımından oldukça ileri bir düzeyi ifade etmektedir. 22 Temmuz 2007 genel seçimleri, sonuçları itibarıyla, hem temsilde adalet ilkesi hem de yönetimde istikrar ilkesi anlamında 2002 seçimlerine göre, makul bir seviyeyi işaret etmektedir. Buna karşın 2007 seçimlerinde kullanılan toplam geçerli oyların %13,05’inin parlamento dışında kalması, temsil adaleti anlamında bir takım eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Ateş, 2013:133-137). 2015 seçimlerin de ise, istikrar ön plana çıkmıştır. Tek partili iktidarın istikrar getireceğini veya koalisyonun istikrarsızlık getireceğini savunan AKP İstikrarın kazanması içinde erken seçim kararı almıştır.

SONUÇ

Seçim sistemleri demokrasi açısından önemli bir unsurdur. Bugüne kadar yapılan seçimlerde uygulanan seçim sistemlerinden bazıları temsilde adaleti ön plana çıkarırken bazıları yönetimde istikrarı ön plana çıkarmıştır. Her iki ilkenin de tam olarak yansıtıldığı bir dönem olmamıştır. Seçim sistemlerinin "yönetimde istikrar" ve "temsilde adalet" olarak tanımladığımız iki tür yararından söz edilebilir. Ancak her iki ilkenin de çok önemli olmasına karşın bir arada bulunması çok zordur. Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri yönetimde istikrar ilkesini hayata geçirirken, nispi temsil esasına dayanan sistemlerde temsilde adalet ilkesinin uygulanabildiğini görmekteyiz. Bazı seçim sonuçları tek başına iktidarı ve dolayısıyla yönetimde istikrarı sağlamakla birlikte temsilde adaletsizliği hat safhaya çıkarmıştır. Bazıları ise temsilde adaleti sağlamış istikrarı arka plana itmiştir.

Çoğunluk ve %10 ülke barajlı nispi temsil/karma seçim sisteminin uygulandığı dönemde artık/eksik temsil olgusu ön plana çıkarken, çoğunluk sistemi döneminde hükümet istikrarı tam olarak gerçekleşmiş, fakat %10 barajlı nispi temsil döneminde, özellikle 1990’lı yıllarda ciddi hükümet istikrarsızlığı ile karşılaşmıştır. Bu nedenle 1950-1960 döneminde uygulanan seçim sistemi ile en azından hükümet istikrarı hedefine ulaşılabilmişken, 1980 sonrası uygulanan barajlı nispi temsil sistemi ile ne temsilde adalet hedefine ulaşılabilmiş, ne de yönetimde istikrar olgusu sağlanabilmiştir. Aynı zamanda görülüyor ki Türkiye seçimler tarihine baktığımızda uygulanan seçim sistemleri, çeşitli nedenlerle, yönetimde istikrarın sağlanması adına gösterilen hassasiyet temsilde adalet ilkesi için gösterilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Altan, Cemal, (2005), Genel Seçimler - Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004), Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.12, 174-190.
- Ateş, Ferhat, (2013), Seçim Sistemleri Bağlamında Türkiye’de İki Binli Yıllarda Genel Seçimler Üzerine Bir Değerlendirme, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Bulut, Nihat, (2002), Temsilde Adalet İlkesi Açısından 3 Kasım 2002 Seçimleri, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S.10.
- Bulut, Nihat, (2007), Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 22 Temmuz 2007 Seçimleri, Hukuk, Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S.66.
- Erdoğan, Aydın, (2007), Türkiye’de Seçim Sistemleri Ve Türk Siyasi Yapısına Etkisi (1923-1980), Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Erdoğan, Emre, (1999), Seçim Sistemleri Ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet.
- Erdoğan, Murat, (2013), Seçim Sistemleri İle Siyasal Partiler Arasındaki İlişkiler, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gültekin, İslam, (2006), Temsilde Adalet İlkesi Bakımından Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Günel, Erdoğan, (2005), Türkiye’deki Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gürsel, Seyfettin, (1993), Dar Bölge Seçim Sistemi, Türkiye Günlüğü, Sayı:23, S.47.
- Güvenir, Murat, (1982), Seçim Sistemleri Ve Ülkemizde Uygulama, Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, C.37, Sayı:1.
- Hakyemez, Yusuf, Ş., (2007), Temsilde Adalet Ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Açısından Seçim Barajı Ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. X1, S. 1-2, Erzincan.
- Karakaşlı, Mehmet, (2010), Seçim Yargısı, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özgül, Bülent, (2002), Seçim Ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları Ve Bir Model Önerisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Sarıkoca, Erem, (2005), Çok Partili Siyasal Yaşamın Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri Ve Toplumsal Etkileri, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sarıkoca, Erem, (2010), Türkiye’de Seçim Sistemleri Ve Demokrasi, Fenomen Yayıncılık, Ankara.
- Tarım, Osman, (2013), 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Adalet Partisi Ve Türkiye, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Türk, Hikmet Sami, (1995), Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yavaşgel, Emine, (2014), Temsilde Adalet Ve Yönetimde İstikrar Açısından Seçim Sistemleri, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Murat, (2001), Milli Egemenlik Kavramı Ve Türkiye’de Seçim Sistemleri, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Eylül.
- Yılmaz, Hüseyin, (2004), Seçim Sistemleri Ve Türkiye, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Yüzbaşıoğlu, Necmi, (1996), Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri Ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.IV, Sayı 1-2, S.127-135, İstanbul.

Temsili Demokrasiden Katılımcı Demokrasiye: Sosyal Medya

Zehra Hopyar

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans Adayı
zehrahopyar@gmail.com

Özet

Değişen ve dönüşen yenedünya düzeninde pek çok kavramın sorgulanmasıyla birlikte demokrasi kavramı da eleştirilmiş ve yeni bir arayış içine girilmiştir. Bu arayışa yeni medya diye adlandırılan insanların karşılıklı etkileşim içinde olduğu çevrimiçi teknolojiler cevap vermiştir. Günümüzde neredeyse her alanda yoğun şekilde kullanılan sosyal medya, tüm dünya ülkelerindeki farklı politik gelişmeleri etkileyerek yeni bir sivil toplum anlayışı geliştirilmesini sağlamıştır. Bu anlayış insanlar tarafından politik temsil yerine aktif katılım sağlayabildikleri bir sisteme yani çokça eleştirilen temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişin nüveleri olarak kabul edilmeye başlamıştır.

Yazıda ilk olarak, temsili ve katılımcı demokrasi kavramları açıklanmış, vatandaşlık kavramının dönüşümüne değinilmiş sonrasında sınırları kaldıran küreselleşmeyle birlikte sivil toplum örgütlerinin bu durumla etkileşimine dikkat çekilerek sosyal medyanın katılımcı demokrasiye olanak sağladığı yaşanmış olaylarla da örneklendirilmeye çalışılmıştır. Yazının amacı sosyal medyanın sivil toplum örgütlerinin eksik kalan yönlerini tamamlayarak onun işlevlerini kazanmış olmasıyla birlikte daha aktif bir demokrasi için yetersiz kaldığını ve kendi içindeki demokratlığını sorgulamaktan oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Temsili Demokrasi, Katılımcı Demokrasi, Siyasal Katılım, Sivil Toplum Örgütleri, Sosyal Medya.

From Representative Democracy To Participatory Democracy: Social Media

Abstract

Notion of democracy has been criticized and plunged into a new quest with the questioning of many notions in changing and transforming new world order. New media called is online technologies that people can communicate with each other in an interactive manner replied to this quest. Today intensively used social media almost in all areas led to the development of civil society awareness by influencing different political developments in all the world. This approach has been begun to accept a system that can provide active participation insted of political representation in other words criticized in many times cores of transition from representative democracy to participatory democracy by people.

In this article, first, notions of representative and participatory democracy have been explained and transformation of notion of citizenship has been mentioned. After social media enabled to participatory democracy with globalization that removed the borders and this situation has been tried to exemplify with true to life. This article has accepted social media completes lacking directions of non- governmental organization but they are not enough for a more active democracy. Also this writing has aimed to questioning democracy in itself.

Keywords: Democracy, Representative Democracy, Participatory Democracy, Political Participation, Non-Governmental Organization, NGOs, Social Media.

GİRİŞ

Klasik liberal demokrasilerin temsile dayalı demokrasi anlayışı küreselleşmeyle değişen ve dönüşen toplumun ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Bu sorunu çözmek için üzerinde uzlaşılan kavram, çok genel bir ifadeyle, katılımcı demokrasi olarak görülmektedir. Katılımcı demokrasinin bunu, sivil inisiyatifler ve sosyal medya aracılığıyla karşılıklı etkileşime açık ve temsil edilmek yerine aktif olarak varlığını koruyan vatandaşlar bilincinin yaygınlaşmasıyla sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilgisayar teknolojileri ve iletişim ağlarındaki gelişmeler neticesinde Castell (2005)'in teknolojik paradigma olarak adlandırdığı içinden geçmekte olduğumuz bu süreç yaşamımızın her alanını etkilemektedir. Bu yaşananlar neticesinde ortaya çıkan topluma ağ toplumu denmekte ve insanlar arasında hızla yayılarak, her durum ve şekilde iletişimde kalabilecekleri toplumlar oluşturmaktadır.

Yeni oluşan ağ toplumu ve temsili demokrasinin yetersiz kaldığı ve eleştirildiği durumları sosyal medyanın getirdiği daha kolay organize olabilmeye dünya genelinde yeni bir demokrasi anlayışı geliştirmiştir.

Yazıda öncelikle temsili ve katılımcı demokrasi kavramları açıklanarak vatandaşlık kavramının dönüşümüne değinilmiştir. Ardından küreselleşmeyle birlikte yaygınlaşan sosyal medyanın katılımcı demokrasiye olanak sağladığı yaşanmış olaylarla da örneklendirilmeye çalışılmıştır. Yazının amacı, sosyal medyanın sivil toplum örgütlerinin eksik kalan yönlerini tamamlayarak, onun işlevlerini kazanmış olmasıyla birlikte daha aktif bir demokrasi için yetersiz kaldığını ve kendi içindeki demokratlığını sorgulamaktan oluşmaktadır

1. Demokrasi Kavramı, Katılımcı ve Temsili Demokrasi

Demokrasi kavramı kökeni itibariyle çok eski bir geçmişe dayandırılrsa da modern dönemde gelişip bugünkü formunu almıştır. Tüm bu gelişme ve değişmeye rağmen demokrasi kavramı hala tam olarak üzerinde uzlaşılabilmiş bir kavram değildir. En yaygın kullanımı olan halkın, halk tarafından, halk için yönetimi şeklinde basit bir tanım getirilmiştir. Bu fikir birliği olamama haliyle bağlantılı olarak da demokrasi kavramı farklı bakış açılarına göre sınıflamalara tabi tutulmuş, pek çok türe ayrılmıştır. Bu bağlamda konumuzla ilişkili olarak temsili ve katılımcı demokrasi kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

Basitçe, temsili demokrasi belirli bir toprak parçasında yaşayan insanların egemenlik haklarını doğrudan değil de seçtiği temsilciler aracılığıyla kullandığı uygulamadır, denilebilir. Küreselleşen dünyayla birlikte temsili demokrasilerin bir kriz yaşadığı sık sık dile getirilmektedir. İlhan Tekeli bu krizin değişik nedenleri olduğunu ifade etmektedir. (Tekeli, 2003: 3). Birincisi, günümüz toplumlarında yaşanan küreselleşmeyle ülke sınırı kavramının değişmesi yani eskisi gibi sadece o toprağın içinde yaşayanların kendi kaderlerini belirlediği bir çizgiden ayrılmış olmasıdır. İkincisi, temsili demokrasinin karara ulaşmada oy çokluğu ölçütünü benimsemiş olmasıdır. Bu oy çokluğuyla karar verme yaklaşımının çoğunluk sultasına dönüşebilme olasılığının bulunması temsili demokrasinin en ciddi kriz noktalarındandır. Yine bu karar sisteminin uygulanması meşru görülen karar seçeneklerini teke indirmesi de eleştiri konusudur. Bunun da pozitivist düşüncenin evrensel tek doğru anlayışıyla paralellik gösterdiğini söylemek yanlış olmaz.

Bu eleştiriler çoğulcu demokrasi anlayışının gelişmesine sebep olmuştur. Çoğulcu demokrasi bazı farklılıklar taşımakla birlikte temsili demokrasiden ciddi bir kopuşu ifade etmemektedir. Ancak son yıllarda üzerine çok konuşulan katılımcı demokrasi ise alışlagelen demokrasi kavramını, çeşitliliklere olanak veren bir rejim olarak tanımlamasıyla temsili demokrasiden ayrıldığını göstermektedir. Katılımcı demokrasinin ortaya çıkması ideal demokrasi kavramını yeniden gündeme getirmiştir. Ayrıca katılımcı demokrasi, küreselleşmeyle ortaya çıkan sınırsız ülkelerin temsil kavramını anlamsızlaştırması gibi bir sorunla da karşı karşıya değildir. Ancak tüm bunlara karşı temsili demokrasi varlığını halen sürdürmektedir. Çünkü katılımcı demokrasinin içinde barındırdığı anarşist eğilimler gibi yetersizlikleri temsili demokrasiyi yerinden edememektedir.

2. Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü

Temsili demokraside vatandaştan beklenenler epeyce sınırlıdır, seçimlerde oy kullanarak kendi adına siyasal gücü kullanan(lar)ı belirlemek ve o siyasal gücün belirlediği kurallar içinde yaşamaktır. Yurttaşlar, iktidarın başarısını verdiği oylarla değerlendirebilmektedir. Görüldüğü gibi temsili demokrasilerde daha çok pasif bir yurttaş öngörülmüştür.

Çoğulcu demokraside pasif yurttaştan ziyade kendi çıkarlarını savunmak isteyen ve çıkar grupları şeklinde örgütlenerek kendi kaderlerini etkilemeye çalışan yurttaş profiliyle karşılaşılır. Ama bu çoğulcu demokrasi anlayışının insana bakışı yararcı çizgiyi aşmamaktadır. (Tekeli, 2003: 7).

Katılımcı demokraside, bireyler hayatlarındaki doyumunu artırmak için daha geniş isteklerde bulunmaya başlayabilmektedir. Bunların gerçekleşmesi için ilk olarak, bireyin özne haline gelerek kendisi için bir şey yapma iradesini edinmiş aktif bir yurttaş haline gelmiş olması; ikinci olarak ise, siyasal sistemin izin verici karakterini yitirmemiş olması gerekmektedir. (Tekeli, 2003: 7).

Değerlerimiz doğrultusunda beklentimiz, insanların katılımcılığı ve aktif yurttaşlığı kolaylıkla benimseyecekleri yönünde olsa da bunun çok kolay olamayacağı bir gerçektir. Bunda çoğulcu ve özellikle temsili demokrasinin gelişiminde himayeci ve kayırmacı siyasi pratiklerinin yerleşmiş olması etkilidir. (Tekeli, 2003: 7). Bu tür bir siyaset yurttaşı da edilgen hale getirmekte ve yurttaşın siyasete olan güvenini zedelemektedir. Ayrıca böyle bir toplumun aktif yurttaş yetiştirme potansiyeli de epeyce düşüktür. “Oysa katılımcı demokrasinin varsaydığı kendi yaşamına bir proje olarak bakabilen bireyler buna razı olmayacaklardır.” (Tekeli, 2003: 8). Yani onlar için yurttaşlığın tanımı zaten aktif yurttaşlıktır. Bireyler buldukları durum ya da yerin olanak ve sorunlarının farkında olup, bu sorunlara çözüm ürettikçe ve olanakları değerlendirebildikçe özgüvenleri artacak ve aktif vatandaş haline geleceklerdir. Bu bağlamda katılımcı demokrasinin aktif bireyini yani STK’ya ve dönüşümüne değinmek yerinde olacaktır.

3.Sivil Toplum Kavramı, STK’lar ve Yaşadığı Dönüşüm Süreci

18. yüzyıla kadar devlet ve siyasal toplum ile eş anlamlı olduğu kabul edilen sivil toplum, Aristo tarafından siyasal toplumu belirtmek için kullanılır ve bu sivil toplum kavramının ilk klasik versiyonudur. (Tosun, 2001: 30). Roma Katolik kilisesinde ise sivil toplum, kiliseye zıt olarak devlet anlamında kullanılıyordu. (Tosun, 2001: 31). Locke ve Montesquieu’nun düşüncelerinde ise bu kavram, paradoksal şekilde sivil ve siyasal toplumun devletle tanımlandığı geleneksel biçimiyle yer alır yani devlet ile toplumun keskin bir ayrımından ziyade yumuşak bir birlikteliği söz konusudur. (Cohen ve Andrew Arato, 1992: 84’dan aktaran Tosun, 2001: 34). Değinemediğimiz ve söz konusu düşünürlerin sivil toplum kavramsallaştırmalarının ortak noktası, devlet ve toplumun ayrılmazlığıdır. Devlet ve siyasal toplum 18. yüzyıla kadar eş anlamlı kullanılmış, söz konusu yüzyılda yaşanan bir kırılmayla sivil toplum, kent yaşamı ve ticari faaliyetlerin geliştiği, devlet tarafından kuşatılmamış, bireysel faaliyetlerin bulunduğu bir toplum olarak tasvir edilmeye başlanmıştır. (Tosun, 2001: 36-37). Hegel, “ahlaki yaşamda sivil toplumu aile ile devlet arasındaki farklılaşmanın bir aşaması” olarak değerlendirirken, bireysel ve ailevi ilişkileri düzenleyen sivil toplum yanında, sivil toplumu düzenleyecek devlete de gerek olduğunu söylemektedir. (Tosun, 200: 38-40). Marks, sivil toplumu burjuva kapitalist toplumla bir tutmaktadır; ona göre sivil toplum, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar tarafından boyun eğdirilen mülkiyetsiz kitlenin bulunduğu bir toplum olarak tanımlanmaktadır. (Tosun, 2001:42). Gramsci ise sivil toplumu, toplumsal bir grubun toplumun bütünü üzerindeki kültürel ve siyasal hegemonyası şeklinde tanımlamaktadır. (Tosun, 2001: 45-47). Modern anlamda ise Ö. Çaha’ya göre, sivil toplum devlet karşıtlığı ile anlam kazanıp, devletin olmadığı alanı ifade etmektedir. Ancak bu tanımlama sınırlı kalacaktır. Modern sivil toplum, hedef kitesinin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış, devletin etkisinin dışında fakat belli hukuki düzenlemelere bağlı organizeler olarak ifade edilebilmektedir. (Özer, 2008: 26).

İktisadi anlamda kapitalizm, siyasi anlamda Fransız devrimi Ortaçağ Avrupa’sının izlerini geniş anlamda silmiştir. Sivil toplumun önemi özellikle sanayi devrimi ile daha da belirginleşmiştir. Sivil toplum, 1970’lerden sonra yaygınlaşmaya başlamış, soğuk savaş dönemi ve sonrasında batının bir söylemi olan birey, insan hakları, demokrasi, serbest piyasa, küreselleşme gibi akımlarla ise toplumlarda oturmaya başlamıştır. (Akbiyık ve Musa Öztürk, 2013: 1008).

1990’lı yıllardan itibaren dünyanın tek kutuplu hale gelmesiyle birlikte hız kazanan küreselleşmenin, demokratikleşmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için sivil toplum kavramının canlandırılması süreci yaşanmıştır. Küreselleşmeyle birlikte toplumsallaşma ve küresel sivil toplum kavramları gündeme gelmiştir. İlyas Doğan, küreselleşmenin sivil topluma olan ilgiyi artırmasının nedenlerini şöyle sıralamaktadır; (Doğan, 2002: 285-292’den aktaran Arslanel ve Berkan Hamdemir, 2007: 20).

1.Liberal demokrasilerde ve sosyal devlette, yurttaşlık referanslı toplum ve özgürlük anlayışının ulus-devlet modelinde karşılaştığı açmazlar ve bireyin kendisini tanımlamada etnik kimliğini ön plana çıkarması.

2.Globalleşmeyle paralel olarak insan haklarının uluslararası düzeyde gündeme getirilmesi ve bunun da ulus devletin sınırlarını zorlaması.

3.Sosyal devletin uzun vadede vaatlerini yerine getiremeyeceği ve yurttaşlarını hayal kırıklığına uğratacağı hissi karşısında, kamusal alanda sosyal devlet ve siyasi partilerin boşalttığı yeri, yeni bir aktörle, sivil toplum kuruluşları ile doldurma çabası.

4.Genel oyun yaygınlaşmasının siyasal katılım için yeterli görülmemesi ve katılımcı demokrasi anlayışı gereği, halkı temsil edenlerin sadece seçim dönemlerinde değil; sürekli bir şekilde sorgulanıp eleştirilmesi ihtiyacının doğması.

5.Doğu Bloku'nun çöküşü ve akabinde Latin Amerika ülkelerinde demokrasiye geçişin, sivil topluma olan ilgiyi artırması.

6.Milliyetçilik taleplerinin yanında kapitalizmin, küreselleşme ile beraber sosyalist sistemin çökmesini de adeta bir fırsat bilip, finansal desteğe sahip büyük bölgesel örgütlerin kurulmasına destek vermesi.

Bugün STK'lar küçük derneklerden, geniş ve profesyonel uluslararası kuruluşlara kadar birbirinden farklı gruplardan oluşmaktadır. Günümüzde çoğu örgütlenme sivil toplum kuruluşu olarak görülse de modern toplumlarda, ekonomik amaç taşımayan, kamuoyunu aydınlatmak amacıyla gönüllülük esasına göre işleyen kuruluşlara bu isim verilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının en temel özellikleri:(2001, 5)

“Sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından ve siyasi partilerden bağımsız olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri ve kar amacı gütmemeleri ve merkezi otorite ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmalarıdır.”

Yine hesap verebilirliğin artması, bürokrasinin azaltılması, etkinliğin sağlanması gibi konularda sivil toplum kuruluşları büyük bir öneme sahiptir.

STK'ların sahip olduğu avantajların yanında ülkeler arasında değişkenlik gösteren dezavantajları da vardır. Bunlar: (Erkilet, 2008: 73).

“Üyelerinin faaliyet ve alakalarını ifşa etmesi, fişleme olarak ifade edilen bilgi toplama faaliyetlerinin yapılmasına imkan vermesi, gerekli ve yasal düzenlemelerin olmaması sonucu gayri demokratik tabela derneklerinin oluşması ve böylece halkın katılımcılıktan soğutulması, lobiciliği kendi üyelerine yönelik yapmaları, sermaye gruplarına bağımlı yapıda olabilmeleridir.”

Ayrıca baskıcı rejimlere sahip ülkelerde hala STK'lara şüpheyle yaklaşılmaktadır. STK'ların uluslararası boyutta faaliyet gösteriyor olması ve bunun tehdit olarak algılanması da yine bir dezavantajdır. Washington Post gazetesinin 18 Nisan 2011 tarihli sayısındaki Wikileaks belgelerine dayanarak verdiği habere göre ABD'nin Suriye Hükümeti aleyhine faaliyet gösteren oluşumları desteklediğini göstermektedir.

Bir sivil toplum kuruluşu kurmak, en küçüklerinden olan dernek dahi olsa resmi prosedürü, bina temini, aylık kirası, üyelere düzenli toplantılar düzenli yapılması gibi uğraş isteyen bir süreçtir. Ancak sosyal paylaşım sitelerinde durum hiç böyle değildir. Örneğin, Facebook'ta bir grup kurmak ve üyelere ulaşmak masrafsız, kolay ve hızlı bir süreçtir. Bugün çoğu STK zaten sosyal medya aracılığıyla organize olmakta ve faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda bugün STK'lardan sosyal medyaya bir dönüşüm olduğu yaşanan bir gerçektir.

4. Küreselleşme

Yukarıda aralıklarla kullandığım küreselleşmeyi hızlandıran ve bugünkü geldiği noktaya ulaşmasını sağlayan en önemli etken bilgisayar ve internet teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. Bu teknolojik gelişmeler bir taraftan tüm toplumları küreselleştirirken diğer taraftan kültürel farklılıkların altını çizerek bu farklılıkları aynı cümlede kullanmaktadır. (Rızyanoğlu, 2005: 123'den aktaran Kızıllar, 2012: 25).

Marshall McLuhan, “Küresel Köy” kavramında iletişim araçlarıyla tüm dünyanın küresel bir köy haline geleceği düşüncesini ifade etmekte ve elektronik medyanın insanlığı yeniden birleştireceğini düşünmektedir. (Rigel ve diğ., 2005: 17'den aktaran Kızıllar, 2012: 18).

“McLuhan’ın televizyona yüklediği anlam ya da bir başka deyişle verdiği rol, günümüzde sosyal paylaşım siteleri tarafından kazanılmıştır. Dünya üzerindeki her bireyin gündemine aynı başlığı koyabilen sosyal medya, televizyondan farklı olarak iletişim sürecine doğrudan katılmaya olanak sağladığından McLuhan’ın “Küresel Köy”ündeki insanlar artık evlerinin pencerelerinden dışarıdaki sorunları yalnızca izlemek yerine, bu sorunlara ilişkin görüş ve çözüm önerilerini köy meydanında dile getirebilmektedir. Bu esnada bu paylaşım tanık olabilen tüm köy halkı aynı sorun çevresinde bir araya gelmekte; paralel ya da zıt görüşlerini ifade ederek onlar da bu sürece dahil olabilmektedirler. Böylesi bir gelişme en çok köy muhtarının işine yaramaktadır. Çünkü bu şekilde, köy halkının sorunlarına ilk ağızdan ulaşabilmekle beraber tüm halkın söz konusu sorun karşısındaki eğilimlerini öğrenebilmek, onları gözetlemek açısından eşsiz bir fayda sağlamaktadır.” (Rigel ve diğ., 2005: 17’den aktaran Kızıllarslan, 2012: 18-19).

5.Sivil Toplumun Yeni Yansıması: Sosyal Ağ ve Sosyal Medya Kavramı

Bilgisayar teknolojilerinin sağladığı imkânlarla coğrafi bağımlılıkları ortadan kaldıran medya türüne yeni medya denilmektedir.

Sosyal ağlar, kitlelerle bağlantı kurmak için sistemde zorunlu bulunan profilin paylaşılmasına olanak tanıyan, bir bağlantıyı paylaşanlarla diğer kullanıcıların listesinin birbirine eklemesi ve aynı zamanda sistemde bulunan her bir kişinin birbirlerini görmesini sağlayan web tabanlı servis olarak tanımlanmaktadır. Sosyal ağlar genel olarak şunları içermektedir: (Dawley, 2009’den aktaran Vural ve Mikail Bat, 2010: 3356).

“Sosyal siteler: MySpace, Facebook, Twitter.

Fotoğraf Paylaşım Siteleri: Flickr, PhotoBucket.

Video Paylaşım: Youtube.

Profesyonel Ağ Siteleri: LinkedIn, Ning.

Bloglar: Blogger.com, Wordpress.

Wikiler: Wetpaint, PBWiki.

İçerik Etiketleme: MERLOT, Sloog.

Sanal Kelime: SL, Active Worlds, There, Whyville, Club Penguin, HİPİHİ.”

Sosyal medya, internet kullanıcılarının girebileceği, oradaki bilgileri kullanabileceği ve paylaşabileceği Youtube, Facebook gibi sitelerle kolayca iletişim kuracağı web 2. 0 tabanlı bir platformdur. (Aziz, 2010: 134’den aktaran Tosun, 2013: 6). Sosyal medya konusunda çalışan isimlerden Michael Fruchter, sosyal medyayı 5 C ile tanımlamaktadır: (Fruchter, 2009).

“**Sohbet(Conservation)**: Sosyal medyanın temelinde karşılıklı iletişim vardır. Ortak ilgi alanlarına sahip olunan kişiler ile farklı alanlarda yapılacak paylaşımlar, sosyal medyadaki varlığı oluşturmaktadır.

Yorumlamak(Commenting): Sosyal medya paylaşımlarının temel öğelerinden biri yorumlamaktır. Diğer insanların, firmaların ve grupların paylaşımlarına yapılan yorumlar ile yapılacak katkı hem sosyal medyanın hem de kullanıcının sosyal çevresinin gelişmesinde önemli bir nokta olmaktadır.

Topluluk(Community): Aynı gerçek hayattaki gibi, yukarıdaki iki maddenin sonucu olarak belirli alanlar üzerinde oluşan topluluklar, sosyal medyanın sosyal kısmını oluşturmaktadır.

Uyum, işbirliği (Collaboration): Sosyal yaşamın da temelinde olan işbirliği kavramı, sosyal medyanın gelişimini sağlayan önemli bir araçtır. Sosyal medyanın sosyal toplulukları, kişiler arası uyum ve işbirliği sonucu oluşmaktadır.

Katkı (Contribution): Sosyal medyada var olmanın gerektirdiği temel öğe, “Hayatın hiçbir alanında vermeden alınmaz” şeklindedir. Aynı şekilde sosyal medyada sağlanan katkı oranında yer alınmaktadır.”

Küreselleşmeyle paralel olarak gerçekleşen teknolojik gelişmeler insanların ana iletişim ilişkilerini değiştirmiş, yeni medya teknolojileriyle de yaşanan döneme enformasyon çağı denilmektedir. Yerel ilişki biçimleri ortadan kalkmaya başlamış ve toplumlar “ağ toplumu” halini almaya başlamıştır. (Castells, 1996’dan aktaran Türk, 2013: 5). Castells (2005: 2-3) , yeni medya teknolojilerinin kültürleri ve gündelik yaşamları nasıl etkilediğine dikkat çekerek;

“Giderek evrensel, sayısal bir dili konuşan yeni bir iletişim sistemi, hem kültürümüzün sözcükleri, sesleri ve imgelerinin üretimini ve dağıtımını küresel olarak entegre hale getiriyor, hem de onları bireylerin kimliklerinin ve halet-i ruhiyelerinin beğenilerine uygun kılıyor. Yaşanan sürecin hayatı nasıl şekillendirdiğini betimlerken interaktif bilgisayar ağlarının, yeni iletişim biçimleri ve kanalları yaratarak, hayatı şekillendirerek, aynı zamanda hayat tarafından şekillendirilip katlanarak büyüdüğünü belirtmektedir.”

Günümüzde bireyler yalnızlaşmış ve tek düzeleşmiş olduğundan düşüncelerini paylaşabileceği yeni sanal ortamları tercih etmektedir.

“Niedzwiecki’ye göre insanları bu yeni “Dikizleme Kültürü”nün parçası haline getiren önemli iki sebep vardır: Birincisi, ruhun başka bir ruha ulaşma ve hayatın anlamını paylaşma çabası; ikincisi ise, popüler kültürün bize enjekte ettiği ilgi çekme ve farkına varılma arzusudur.” (Niedzviecki, 2010: 42’den aktaran Kızıllar, 2012: 33).

Bu alıntı bağlamında özellikle büyük şehirlerde yaşayan ve interneti günlük yaşamında kullanan insanların, yaşamındaki pek çok şeyi ofiste, trafikte yaşadığı düşünüldüğünde bu insanların sosyal medyayı neden önemli alışkanlıkları arasına aldığı da anlaşılmaktadır.

Sosyal medyanın bu kadar hayatımıza girmesiyle artık bireyler sosyal ağlardaki profillerin toplum içindeki konumları etkilediğini hatta belirlediğini düşünmektedir. Sosyal medyada gerçekleşen aktiviteler ya da paylaşımların insanların günlük hayattaki sohbetlerinde ciddi bir alan kaplamaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2013’e göre internet kullanımını artmıştır:

“16-74 yaş grubundaki bireylerde bilgisayar ve İnternet kullanım oranları sırasıyla %49,9 ve %48,9’dur. Bu oranlar 2012 yılında sırasıyla %48,7 ve %47,4 idi.

2013 yılı ilk üç ayında (Ocak-Mart 2013) 16-74 yaş grubundaki tüm bireylerin %39,5’i İnterneti düzenli olarak (hemen her gün veya haftada en az bir defa) kullanmıştır.

2013 yılı Nisan ayında gerçekleştirilen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre Türkiye genelinde hanelerin %49,1’i evden İnternete erişim imkânına sahiptir. Bu oran 2012 yılının aynı ayında %47,2 idi. Evden İnternete erişim imkânı olmayan hanelerin %35,7’si evden İnternete bağlanmama nedeni olarak İnternet kullanımına ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir.

2012 yılı Nisan ile 2013 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde İnternet kullanan bireylerin kişisel amaçla kamu kurum/kuruluşları ile iletişimde İnternet kullanma oranı %41,3’tür.”

6.Demokrasi ve Yeni Medya

Özellikle Arap Baharı ile sosyal medya ve demokrasi ilişkisi tartışmaları ciddi bir boyut kazanmıştır. İnternetin merkezîyetçilikten uzak yapısı ve paylaşımların hızlı bir şekilde dünyanın her yerine rahatlıkla ulaşabilmesiyle sosyal medya, iletişim ve örgütlenmede kolaylık sağlamaktadır.

Sosyal ağlar, ulaşılması zor olanı kolaylaştırmakta ve bir vatandaşın gazeteci, siyasetçi ya da sanatçıyla iletişim kurmasını ve hatta bazen onlardan hesap sorma halini alan ilişkiler üretmesine de sebep olmaktadır. Yakın zamanda yaşadığımız gezi parkı eylemleri sırasında ana akım medyanın görevini yerine getirmediği düşünülmüş ve hem sosyal ağlarda bu sıkça dile getirilmiş hem de bu ağlar üzerinden örgütlenen insanlar bazı televizyon kanallarının binaları önünde protestolarda bulunmuşlardır. (2013). Aynı zamanda sosyal medya siyasetçiler ve seçmenler arasındaki iletişimi de interaktif hale getirmektedir.

Sosyal ağlar ana akım medyadan farklı olarak bireyi merkeze almakta, hızlı ve interaktif bir iletişim sağlamakta, insanların kendisi gibi ya da benzer düşünen diğer insanların varlığını bilmesinde aracılık etmekte hatta tek olma düşüncesinden sıyrılarak örgütlenme bilincine zemin hazırlamaktadır.

Sosyal medyanın, kullanıcılarına özgüven, katılım gibi kazanımlara sebep olduğu düşünülmektedir. Ancak geçmişte de günümüzde de yaşanan, özellikle de, siyasi durumlarda insanların birbirini acımasızca yargıladığı hatta hakaret edebildiği manzaralara ve ciddi kutuplaşmalara sebep olduğu da görülmektedir.

Vatandaşlar sosyal medya aracılığıyla yapılan anketlere aktif olarak katılım sağlayabilmektedir. Ancak bu yapılmakta olan anketler tamamen özgür bir ortamda ve insanların da endişe duymadan doğru beyanda bulunması şeklinde gerçekleşirse tam anlamıyla katılımcı demokrasi sağlanmış olur.

Elektronik demokrasi olgusu, klasik demokratik uygulamaların yetersizliğine karşı radikal bir çıkıştır. Elektronik demokrasi John Street'e göre, doğrudan demokrasi modelini yurttaşlara sunmaktadır. Elektronik demokrasi olgusunun aldığı dört temel eleştiri: (Street, 1997: 31-33'den aktaran Dağtaş, 2007: 262).

“1.Sadece erişime sahip olanların karar alma ve siyasa oluşturma sürecine katılabileceği,

2. Kullanılabilir bilgi ve erişimin artışıyla, sonuca ulaşmada farklı seslerin çokluğu nedeniyle sıkıntıyla karşılaşılabilir.

3.Katılım ögesinin, yüz yüze etkileşimde olduğundan daha zayıf olması ve bir makine tuşuna indirgenmesi, tartışma ortamının kaybolması.

4.Erişimdeki uyumsuzluklar ve kaynak eşitsizlikleri katılımın bozulmasına yol açabilir. Ayrıca oy vermenin de gönüllü bir uygulamaya bırakılması sistemin temel aksaklıklarından birini oluşturabilir.”

Sosyal medya bu eleştirilerin yanında anti demokratik amaçlarla da kullanılabilir. 28 Şubat sonrası Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle kurulan çok sayıda internet sitesi ve benzeri oluşumlarla insanların yönlendirilmeye çalışılması buna örnek olarak gösterilebilir. (www.zaman.com.tr) Bunun yanında sosyal medyadaki paylaşımların doğruluğunun ya da geçerliliğinin kontrol edilememesi de önemli bir sorundur. Yine gezi parkı eylemleri esnasında sosyal medyada günlerce paylaşılan yalan haberler (<http://gundem.milliyet.com.tr/gezi-parki-yla-iligilisosyal/gundem/detay/1717549/default.htm>, 2013) örneğinde olduğu gibi bu durum, yaşananları daha alevlendirmiş, insanları tamamen olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda dürüst olmayan bir demokratik davranışın demokrasiye hizmet ettiği düşünülemez. Bu noktada sosyal medyanın tıpkı STK'lar gibi kendi içinde demokratlığı sorgulanmalıdır.

Yukarıdaki eleştirilerde de dile getirilmiş olduğu gibi yeni medyaya erişim hususundaki ekonomik eşitsizlikler de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira sosyal medyaya erişim sağlayan ve katılımcı olanların halkın ne kadarına tekabül ettiği demokrasi bağlamında kıymetlidir. Ayrıca bu yeni medyanın tüm olanaklarından faydalanabilmek, bunları kullanabilme yetisine sahip olmakla birlikte İngilizce'ye de hakim olmayı zorunlu kılmaktadır.

Sosyal medya tüm dünyada, özellikle de sıklıkla işittiğimiz Amerika'da, iktidarların görünmeden gözetleme eylemlerine aracılık ettiği yönünde de eleştirilmektedir. Bu noktada George Orwell tarafından teknoloji ve iktidarın insanları nasıl kontrol altına aldığı anlatıldığı 1984 adlı eserinin ilk olarak akıllara gelmesi de tesadüf olarak görülememektedir.

SONUÇ

Günümüzde çoğu toplumsal hareket ve örgütlenme şekil değiştirmiştir. Sokaklarda elinde pankartlarıyla dolaşan insanlar, internet vasıtasıyla buldukları her yerden anlık paylaşımlar yapan parmaklara evrilmiştir.

Küreselleşmenin belki de en büyük destekçisi olan internet, meydana getirdiği toplumsal dönüşümle tüm bireylere sanal mecralarda kürsü olanağı sağlamıştır. Ülkemizde sıkça duyduğumuz 1980 sonrası oluşturulmak istenen apolitik gençlik yargısının da teknolojinin sunduğu bu yeni araçlar

sayesinde kırılmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu “politikleşme” halinin çok da ilk bakışta görüldüğü gibi olmadığı yaşananlarla tecrübe edilmiştir. Hem sanal ortamda yapılan siyasi tartışmalarda hem de politikleşebilmenin popüler hali olan ekşi sözlük okuyuculuğu ile tartışma kültür ve derinliğinin kazanılabildiği büyük bir yanlış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medya kullanıcıları hayatlarını elektronik ortamda arşivlemektedir. Bu kişisel bilgi ve paylaşımlarının yalnızca kendi onayladığı insanlarca mı yoksa yönetimlerce mi görülüp izlendiği hususunda kullanıcıların çoğunun farkındalığı yoktur ve söz konusu bilgiler depolandığından istenildiğinde aleyhte kullanılabilir. Ayrıca sosyal ağ kullanıcıları birbirlerini de bu alanda takip etmekte ve hatta tanımadığı ya da yeni tanıştığı birinin profiline bakarak “ilk izlenim” edinmektedir.

İnternetin katılımcılığı olumlu yönde etkilediğine dair yaklaşımlara sahip insanlar, kullanıcıların söz konusu ortamdaki düşünsel paylaşımları nedeniyle bazen hukuki yargılamalara bazen de işten çıkarılmalarına maruz kalmalarının, katılımcılığı olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedirler.

Temsili demokrasinin en büyük krizi temsil edenle temsil edilen arasındaki etkileşim sorunuyken, bu sorun sosyal ağ ile ortadan kalkmaktadır. Şirketler müşterileriyle, politikacılar seçmenlerle, kamu kurumları vatandaşla sosyal medya aracılığıyla rahatça iletişim kurabilmektedir. Böylece geleneksel temsil mekanizmaları önemini kaybederken, katılımcı demokrasi görünürlük kazanmıştır. Ancak yazı esnasında da örneklendirdiğim üzere bu katılımcılığın ne kadar, ne şekilde sağlandığının ve bunun ne ölçüde demokrasiye hizmet ettiği meselesinin asıl önemli olan olduğunu vurgulamak makalenin amacı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, Nihat ve Musa Öztürk, “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri”, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/NihatAkbıyıkMusaOztUrk.pdf>, 26.12.2013.
- Akıncı Vural, Z. Beril ve Mikail Bat (2010), “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, *Journal of Yaşar University*, s. 3356.
- Arslanel Nazan ve Berkan Hamdemir (2007), “Küreselleşmenin Sivil Toplum Siyaseti”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, No:2, s.20.
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (2001), “Sivil Toplum İşbaşında”, <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/a/b/ab-komisyonu-stk-arastrimasi.doc>, 28.12.2013.
- Castells, M. (1996), *The Rise of the Network Society*, Blackwell Publishers, Cambridge.
- Castells, M. (2005), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Ağ Toplumunun Yükselişi*(Cilt 1), E. Kılıç (çev.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cohen, J. L. ve Andrew Arato (1992), *Civil Society And Political Theory*, MIT Pres, Cambridge.
- Dağtaş, Erdal (2007), “İnternet, Katılımcı Demokrasi ve Yurttaşlık Hakları”, *XII. Türkiye’de İnternet Konferansı*, Ankara.
- Dawley, Lisa (2009), *Social Network Knowledge Construction: Emerging Virtual World Pedagogy*, *On The Horizon*, Vol. 17, No. 2.
- Doğan, İ. (2002), *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa yayınları, İstanbul.
- Erdoğan Tosun, G. (2001), *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erkilet, A. (2008), *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Kaknüs Yayınları/Sivil İnisyatif Dizisi, İstanbul.
- Kızıllarlan, Asu (2012), *Sosyal Medyanın Toplum Üzerindeki Etkilerine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Milliyet, “Gezi Parkı’yla İlgili Sosyal Medyada Dolaşan 17 Yalan”, <http://gundem.milliyet.com.tr/gezi-parki-yla-ilgili-sosyal/gundem/detay/1717549/default.htm>, 31.12.2013.
- Niedzviecki, H. (2010), *Dikizleme Günlüğü*, G. Gündüç (çev.), Ayrıntı yayınları, İstanbul.
- NTV Önünde Gezi Parkı Protestosu, <http://www.bianet.org/bianet/yasam/147168-ntv-onunde-gezi-parki-protestosu>, 31.12.2013.
- Özer, M. Halis (2008), “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S:26, s.87-90, (26 Aralık 2013).
- Rızvanoğlu, Kerem(2005), “Bilişim Toplumlarında İnternet Üzerinden Kültürlerarası İletişim ve Kullanılabilirlik: Paradigmalar ve Parametreler”, *İletişim* (Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Akademik Yayını), S:2, s.123.
- Rigel, N. ve Diğerleri (2005), *Kadife Karanlık*, 2.Basım, Su Yayınevi, İstanbul.
- Sosyal Medya nedir?, <http://www.michaelfruchter.com/blog/2009/02/marketing-on-the-social-web-a-few-key-ingredients/>, 25.11.2012.
- Street, John (1997), “Remote Control Politics, Technology and Electronic Democracy”, *European Journal of Communication*, 12(1), s.31-33.
- Tekeli, İlhan, “Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları”, *15. STK Sempozyumu Bildirisi*, http://stk.bilgi.edu.tr/cd/01/doc/okuma_02-2.pdf, 25.12.2013.

- Tosun, Gülcan (2013), *Sosyal Medyanın Yazılı Basında Gündem Oluşturmadaki Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Aydın üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk, Gül Dilek, “Demokrasinin Dördüncü Kuvveti Yeni Medya Teknolojileri”, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, <http://inet-tr.org.tr/inetconf18/bildiri/25.pdf> , 26.12.2013.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013), “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması”, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13569> 31.12.2013.
- WikiLeaks: U.S. secretly backed Syria opposition” (2011), <http://www.cbsnews.com/news/wikileaks-us-secretly-backed-syria-opposition/>, 27.12.2013.
- Zaman, “Genelkurmay, kara propaganda için onlarca internet sitesi kurmuş”, http://www.zaman.com.tr/gundem_genelkurmay-kara-propaganda-icin-onlarca-internet-sitesi-kurmus_911830.html, 31.12.2013.

John Stuart Mill "Principles of Political Economy" (ss.802-803)

Çeviren: Doç.Dr.İrfan Haşlak

Sakarya Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

haslak@sakarya.edu.tr

§ 1. Vergilemenin Dört Temel Esası. İktisadi açıdan bir vergilendirme sisteminde arzulanan özellikler, sonraki yazarların da üzerinde hem fikir olduğu artık klasik hale geldiği ifade edilebilecek, Adam Smith tarafından ortaya konan dört ilke veya kuralca somut hale getirilmiştir. Bu bölüme bu ilkeleri alıntılanarak başlamaktan daha iyi bir biçimde başlanamaz.*

"1. Her devletin vatandaşları, kabiliyetleriyle mümkün olduğunca orantılı bir biçimde hükümetlerine katkıda bulunmalıdırlar. Yani, devletin koruması altında elde ettikleri gelire orantılı olarak katkıda bulunmalıdırlar. Bu kurala uymak veya onu göz ardı etmek vergilemede eşitlik veya eşitsizlik anlamına gelecektir.

"2. Her bireyin ödemesi gereken vergi keyfi değil kesin olmalı. Ödemenin zamanı, biçimi ve ödenecek miktar, diğer insanlara ve vergi ödeyene açık ve anlaşılabilir olmalıdır. Bunlara uyulmadığı yerlerde, vergiye tabi her bir insan, vergi mükellefine ya ağır bir yük yükleyen ya da yıldırma, bazı hediyeler veya ek ödemelerle para koparan vergi toplayıcının az veya çok insafına bırakılmıştır. Vergilemedeki belirsizlik yüzüzlüğü cesaretlendirir ve ne yüzüzsüz ne de yozlaşmış olmasa da doğası itibarıyla popüler olmayan bir kimsenin emirlerini/uygulamalarını yozlaştırmayı kolaylaştırır. Vergilemede bir kimsenin ödemesi gereken miktarın kesinleştirilmesi büyük bir önem arzeder. Bütün ulusların tecrübesinden sabit ki kayda değer büyük bir eşitsizliğin büyük bir kötülüğe yakın olmaktan ziyade küçük bir belirsizlikten kaynaklandığına inanmaktayım.

"3. Her vergi, vergi mükellefinin ödeyebilmesi açısından en uygun zaman ve usulde konulmalıdır. Toprak ve ev kiralarının genellikle ödenmesindeki şartlarla aynı olmak üzere toprak ve ev üzerine konacak vergi, vergi mükellefi için ödemenin en uygun olduğu veya gerekli olan paraya sahip olduğu zamanda konulmalıdır. Lüks mallar gibi tüketim malları üzerine konacak vergi, genellikle en uygun zamanda olmak üzere tüketici tarafından ödenir. Tüketici mal aldıkça vergiyi azar azar öder. Satın almak veya almamada tüketici serbest olduğundan, vergilerden herhangi bir uygunsuzluktan muzdarip olursa, bu tamamen tüketicinin kendi kusuru olacaktır.

"4. Her vergi, devlet hazinesine giren miktarın mümkün olan en az düzeyde üzerinde halkın cebinden çıkacak şekilde düzenlenmelidir. Hazineye giden miktardan halkın cebinden çıkan verginin oldukça fazla olması dört biçimde ifade edilebilir. Birinci olarak, vergileme, maaşlarıyla verginin önemli bir kısmını tüketebilecek önemli sayıda görevli gerektirebilir ve bunların ek ödenekleri halkın üzerinde başka bir ek vergi koyabilir". İkinci olarak, toplumun emeğinin ve sermayesinin bir kısmını daha üretken olandan daha az üretken bir istihdam alanına yöneltebilir. "Üçüncü olarak, başarısız bir biçimde vergiden kaçınmaya çalışan şanssız bireylerin karşılaştığı cezalar bu bireyleri sık sık sarsmakta ve toplumun bunların sermayelerinin kullanımından elde edeceği yararı ortadan kaldıracaktır. Mantıksız/yersiz bir vergi, vergi kaçırmayı çok çekici hale getirmektedir. Dördüncü olarak, halkı vergi toplayıcılarının sık ziyaretlerine ve nefret uyandıran kontrolüne tabi tutmak, insanları gereksiz kızgınlık, baskı ve baskı ile karşı karşıya getirebilir." Buna ek olarak, vergi kaçışını önlemek için imalatı ve ticareti sınırlandırıcı düzenlemelere maruz bırakmak kendi içinde sorunlu ve pahalı değil; aynı zamanda süreçte iyileştirmeler yapmaya engel olacak zorlu engeller olacaktır.

Bu dört ilkenin son üç tanesi, metinde ortaya konandan çok fazla bir izah gerektirir. Belirli bir verginin bu ilkelerle ne kadar uyumlu veya onlarla ne derece çatışma içinde olacağı, belirli/spesifik vergilerin tartışılmasında düşünülebilecek bir meseledir. Fakat, çoğu zaman yanlış anlaşılabilir, genel kanıda kesin herhangi bir hükmün olmaması nedeniyle üzerinde pek çok yanlış düşüncenin itibar

* *Wealth of Nations*, book v. Ch.ii.

gördüğü bu dört ilkenin ilki olan vergilemede eşitlik, daha detaylı bir biçimde incelenmeyi gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Mill, John Stuart (1909), *Principles of Political Economy*, London: Longmans, Green&Company (reprinted 1987 by Augustus M.Kelly, Publishers), ss. 802-803.